

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

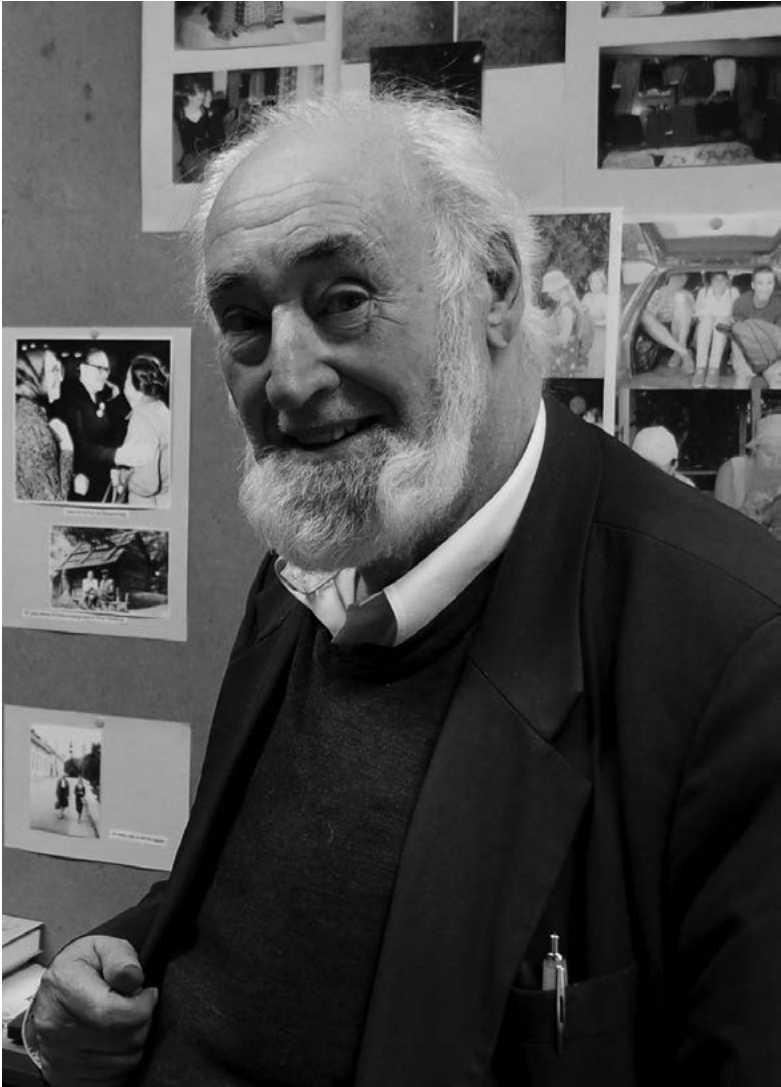
BALTU FILOLOĢIJA

XXIX (1) 2020

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

Veltījums
profesoram Trevoram G. Fennelam
astoņdesmitajā dzimšanas dienā

A Festschrift
to Professor Trevor G. Fennell
on the occasion of his eightieth birthday

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢĪJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Rick Derksen

Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Artūras Judžentis

Vilniaus dailės akademija

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

Liepājas Universitāte

Nicole Nau

Univesytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

Jurgis Pakerys

Vilniaus universitetas

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Anna Frīdenberga (latviešu valoda), Steven Young (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda), Frederik Bissinger (vācu valoda).

Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (Latvian), Steven Young (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian), Frederik Bissinger (German).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvija

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2020

ISSN 1691-0036

Izdevums: <https://doi.org/10.22364/bf>

Numurs: <https://doi.org/10.22364/bf.29.1>

SATURS — CONTENTS

Trevoram Gārtam Fennelam — 80 7

Raksti — Articles

Rainer ECKERT

Zur Baltistik in Schweden um die Mitte der siebziger Jahre
des vergangenen Jahrhunderts 11

Anna FRĪDENBERGA

Reduplikācija Geoga Manceļa Sprediķu grāmatā (1654) 19

Aurelija GRITĒNIENĒ

Rusija „Lietuvių kalbos žodyno“ iliustraciniuose sakiniuose ir
reikšmių apibrėžtyse 41

Māra GRUDULE

Mihala Jana Borha dzejojums „Varakļānu pils jūtu dārzs“
(*Jardin sentimental du château de Warakland*, 1795)
apgaismības literatūras kontekstā 63

Ilga JANSONE

Stārķis (vācu *Storch*) latviešu valodas leksikogrāfiskajos avotos 73

Dzintra PAEGLE, Pēteris VANAGS

Mālpils draudzes mācītāja Oto Roberta fon Klota (1808–1876)
sprediķis latviešu valodā 1851. gadā 91

Alma RAGAUSKAITĒ

Krikščioniškos kilmės asmenvardžiai Lietuvoje seniausioje
1599–1621 m. Joniškio parapijos krikšto metrikų knygoje 115

Ērika SAUSVERDE

A Case of Teaching Modern Latvian 135

Renāte SILIŅA-PINĶE	
Latviešu personvārdi ar <i>-it</i> un <i>-ull</i> 17. gadsimtā	141
Anta TRUMPA	
<i>Blēdis, blēdīgs, blēdnieks</i> un <i>liekulis</i> latviešu valodas senajos tekstos: nozīmes pārmaiņa?	149
Izdošanas principi — Publication Policy	163

TREVORAM GĀRTAM FENNELAM — 80

2020. gada 16. jūlijā savu astoņdesmito gadskārtu atzīmēja profesors Trevors Gārts Fennels (*Trevor Garth Fennell*) — ievērojamais latviešu valodas un tās vēstures pētnieks, ilggadējs Dienvidaustrālijas Flindersa Universitātes (*Flinders University of South Australia*) profesors. Viņš ir plaši pazīstams un cienīts savu kolēģu vidū gan Latvijā, gan citviet pasaulē. Profesora lielākais ieguldījums saistāms ar 17. un 18. gadsimta latviešu valodniecības darbu izpēti, kā arī to kritisku izdevumu sagatavošanu.

Profesors Trevors Fennels dzimis 1940. gada 16. jūlijā Portaugustā (*Port Augusta*) Dienvidaustrālijas pavalstī. Turpmākā viņa pamata dzīves vieta ir bijusi nemainīga — Adelaides (*Adelaide*) pilsēta, kur viņš gājis skolā, 1957. gadā beidzis vidusskolu, 1958.–1961. gadā studējis franču valodu un literatūru Adelaides Universitātē (*University of Adelaide*). Tad ar šīs universitātes stipendiju devies uz Franciju, lai rakstītu doktora disertāciju. Darbs *La Morphologie du Futur en Moyen Français* aizstāvēts 1965. gadā Parīzē, bet izdots 1975. gadā Šveicē. Kopš 1966. gada līdz pat emeritūrai Trevors Fennels strādājis par franču valodas mācībspēku jaunizveidotajā Dienvidaustrālijas Flindersa Universitātē Adelaidē. Vispirms viņš bija lektors, tad no 1970. gada vecākais lektors, no 1975. gada docents (*Reader*), bet kopš 1994. gada — profesors, sākotnēji ar personālu profesūru. Būdam franču valodas mācībspēks, viņš tomēr pētnieciskā laukā galveno vērību pievērsis latviešu valodas un tās vēstures izpētei.

Saskarē ar latviešiem Trevors Fennels nonāca 1956. gadā, kad vēl gāja vidusskolā. Viņa klasē mācījās divi latviešu puīši, pēc tam viņš iepazinās vēl arī ar citiem latviešiem. Tad arī radās pirmā interese par latviešu valodu, ko iemācīties cittautietim esot gandrīz vai neiespējami, kā teikuši viņa draugi. 1959. gadā Trevors satikās ar vēl vienu interesantu personību — Henriku Gelsenu (*Henrik Gelsen*), vācieti no Latvijas, kuram bija lemts kļūt par viņa galveno latviešu valodas skolotāju un kolēģi. Līdztekus doktora studijām Parīzē 1965. gadā aizsākās abu kopdarbs pie latviešu valodas gramatikas. Šī nodarbe dažādu apstākļu dēļ prasīja ilgāku laiku, taču vainagojās ar latviešu valodas mācības grāmatu trīs sējumos, kas vienlaikus ir arī gramatika — *A Grammar of Modern Latvian* (1980). Tajā gandrīz divos tūkstošos lapušu un 244 stundās ir izskaidrota visa latviešu valodas gramatika, kas papildināta ar plašiem vingrinājumiem, kuros netrūkst arī humora, kas tik raksturīgs abiem autoriem.

Līdztekus gramatikas rakstīšanai Trevors Fennels pievērsās problēmām, kas saistītas ar sinhronu latviešu valodas izpratni, ar jautājumiem, kas nodarbina gan tos, kas latviešu valodu māca, gan tos, kas to mācās. Viņš rakstījis par piedēkli *-nieks*, par šauro un plato *e*, par noteikto adjektīvu, atgriezenisko lietvārdu un darbības vārdu atvasināšanu, par pirmās konjugācijas verbu klasifikāciju, par piederības konstrukciju sintaksi, par subjektu debitīva konstrukcijās un instrumentāla problemātiku, izvērsdams argumentāciju pret šī locījuma postulēšanas nepieciešamību sinhronā latviešu valodas gramatikā.

Nākamajos gados Trevors Fennels pievērsās latviešu valodas apraksta vēstures izpētei, sākot ar pirmajām gramatikām, kas pētniekiem tai laikā bija grūti pieejamas. Tāpēc arī radusies doma tās ne tikvien pētīt, bet arī par jaunu izdot. Kā pirmā 1982. gadā izdota grāmata *The First Latvian Grammar*, kurā iekļauta Johana Georga Rēhehūzena gramatika (1644). Tai pašā gadā publicēta arī *Seventeenth-Century Latvian Grammatical Fragments* ar Paula Einhorna un Georga Bihnera manuskriptiem. 1984. gadā iznāca *Georg Dreszell's Gantz Kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache. Text. Translation. Commentary. Concordance* ar Georga Dreseļa gramatiku (1685), 1987. gadā — *The Grammatical Appendix to Johannes Langius' Latvian-German Lexicon* ar Johana Langija gramatikas manuskriptu (1685), bet 1993. gadā — arī Heinriha Ādolfija gramatikas (1685) jaunizdevums *Adolph's Latvian Grammar*.

Šajos izdevumos, izņemot pēdējo, iekļauta arī sīka tekstu un to rašanās analīze, agrāk publicēto citu pētnieku rakstu kopijas, kā arī avotu latviešu valodas vārdu rādītāji. Vairākus rādītājus Trevors Fennels sagatavojis arī citiem izdevumiem: Georga Mancelļa vārdnīcas *Lettus* abām daļām — *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' „Lettus“ (1638)* (1988) un *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' „Phraseologia Lettica“ (1638)* (1989), kā arī Johana Langija vārdnīcas manuskriptam *An Alphabetical Re-organization of Johannes Langius' „Lettisch-Deutsches Lexicon“ (1685)* (1991).

Šajos gados Trevors Fennels publicējis arī daudzus rakstus periodikā par 17. gadsimta latviešu valodniecības darbiem. Publikācijās aplūkotas tādas problēmas kā, piemēram, verbi Rēhehūzena gramatikā, nomenu morfoloģijas apraksta pirmsākumi un attīstība, verbu apraksta problemātika, atsevišķu gramatiku problemātika, kā arī citi jautājumi. 1995. gadā izdots viņa agrīno rakstu kopkrājums *Lingua Lettica*, kur angļiski sarakstītie darbi tulkoti latviešu valodā.

Pēc pirmo latviešu gramatiku izdošanas Trevors Fennels atrada sev jaunu izaicinājumu — 17. gadsimta latviešu leksikogrāfiskos manuskriptus, kas glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā. Vispirms profesors sagatavoja

Kristofora Fīrekeras vārdnīcas manuskriptu izdevumus *Fürecker's Dictionary: the First Manuscript* (1997) un *Fürecker's Dictionary: the Second Manuscript* (1998). 2001. gadā izdota arī anonīmā vārdnīca *Manuale Lettico-Germanicum*. Turklāt 2000. gadā divos sējumos publicēts arī visu trīs manuskriptu apvienots latviešu vārdu rādītājs *Fürecker's Dictionary: a Concordance*, bet 2003. gadā arī atsevišķs rādītājs *A Concordance to the „Manuale Lettico-Germanicum“*. Līdztekus tekstu izdošanai profesors ir nodarbojies arī ar to izpēti, lasīdams referātus daudzās konferencēs, kā arī publicēdams rakstus par agrīno vārdnīcu satura un autorības problemātiku.

Pabeidzis ielānētos darbus pie 17. gadsimta vārdnīcām, Trevors Fennels ķēries pie nākamā perioda, kuru ievada plašais Liborija Depkina vārdnīcu manuskriptu klāsts. Astoņu gadu laikā (2005–2012) publicēti septiņi sējumi *Liborius Depkin. Lettisches Wörterbuch*, kuros iekļauti visi Depkina vārdnīcu rokraksti. Pēc to izdošanas profesors aizsācis latviešu vārdu rādītāja gatavošanu. Oriģināla lielā apjoma dēļ rādītājam vajadzētu daudz vairāk nekā astoņus sējumus, tāpēc domājams, ka tie būs pieejami elektroniskā formātā. Tomēr līdz rezultātam vēl ejams visai garš ceļš.

Profesors vienmēr bijis ne tikai aktīvs pētnieks, bet arī nepārtraukti iesaistījies administratīvā un organizatoriskā darbā. Viņa veikums latviešu valodas pētniecībā ir arī augstu novērtēts. 1990. gadā Trevors Fennels ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekli, 1996. gadā saņēmis Jāņa Endzelīna vārdbalvu, 2001. gadā — Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru (piešķirts 1999), 2006. gadā — Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielo medaļu, bet 2018. gadā ievēlēts par Latvijas Universitātes Goda doktoru.

Šis žurnāla „Baltu filoloģija“ sējums arī ir cieņas apliecinājums profesora devumam latviešu valodniecībā un reizē sveiciens no kolēģiem viņa astoņdesmitajā dzimšanas dienā. Vēlēsim mūsu visu cienītajam profesoram Trevoram Fennelam labu veselību un darbaprieku, kā arī gaidīsim viņu atkal Latvijā!

Kolēģu vārdā

„Baltu filoloģijas“ redakcija

ZUR BALTISTIK IN SCHWEDEN UM DIE MITTE DER SIEBZIGER JAHRE DES VERGANGENEN JAHRHUNDERTS

Rainer ECKERT
Berlin

1. Vorbemerkung

Ich widme diesen Vortrag meinem lieben Kollegen Prof. Dr. Trevor Fennell zum 80. Geburtstag und sende ihm herzliche Grüße und alle guten Wünsche. Wir haben uns auf vielen internationalen Konferenzen zur Baltistik in Schweden, in Deutschland, in den baltischen Staaten und ziemlich regelmäßig auf den internationalen Kongressen der AABS von 1992 bis 2006 in Nordamerika getroffen und pflegten einen herzlichen und regen Austausch. Besonders gern erinnere ich mich an unsere gemeinsame Busfahrt von Indianapolis nach Bloomington am 18. Juni 1989 zur 16. AABS-Konferenz „Baltische Probleme in internationalen Perspektiven“ vom 19. bis 21. 06. 1989 an der Indiana University Bloomington.¹

**Abb. 1. Prof. Dr. Trevor Fennell (links) mit dem Autor
in Stockholm vor dem Rathaus am Mälarsee, 1989**

¹ Rainer Eckert. Die 20. Konferenz der AABS in Washington 2006 (Bericht mit anschließender Zusammenfassung meiner Kongressreisen nach Amerika), in: *Baltu filoloģija* XV (1/2) Rīga 2006, 159.

Lieber Trevor, ich möchte Sie meines tiefsten Dankes für die vielen wertvollen Buchgeschenke zur Geschichte des Lettischen und vor allem zur historischen Lexikographie dieser Sprache versichern und gleichzeitig bekunden, dass ich die faszinierenden und gehaltvollen Gespräche mit Ihnen in freudiger Erinnerung bewahre.

Ausgangspunkt für den vorliegenden Beitrag war eine freundliche Einladung der Leiterin des Baltistischen Bereiches des Instituts für slawische und baltische Sprachen (*Institutionen för slaviska och baltiska språk*) der Universität Stockholm Frau Prof. Dr. Velta Rūķe-Draviņa zu Vorlesungen über slawische Phraseologie und zur 4. Konferenz über Baltistik in Schweden mit einem Studienaufenthalt in Stockholm vom 04. bis 11. Oktober 1976. Meine Eindrücke über die schwedische Baltistik unter Auswertung des Artikels von Frau Prof. V. Rūķe-Draviņa „Lettisk och litauisk språkforskning“ („Lettische und litauische Sprachforschung“) regten mich an, einen Vortrag im Berliner Baltistenkreis² zu halten, der leider damals nicht veröffentlicht wurde, da wir kein Publikationsorgan für unsere wissenschaftliche Gesellschaft besaßen.

2. Zu einigen markanten Zügen der schwedischen Baltistik

Die schwedische Baltistik nimmt eine beachtete Stellung innerhalb der Baltistik der skandinavischen Länder ein und lässt eine wachsende Bedeutung für die internationale Entwicklung dieses sprachwissenschaftlichen Zweiges erkennen. So finden seit Beginn der siebziger Jahre in einem Zweijahresrhythmus Symposien zur Baltistik an der Universität Stockholm statt. Die erste Konferenz dieser Art fand im Jahre 1971 statt als *Symposium om balterna i Sverige. Föredrag hållna vid symposiet den 4–5 juni 1971 i Stockholm på Hässelby slott*. Es folgte das zweite Symposium als *Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia 1973*, das dritte Symposium als *The Third Conference on Baltic Studies in Stockholm 1975* und das vierte Symposium als *The Fourth Conference of Baltic Studies in Scandinavia 1977*.

Seit dem Jahre 1970 hat an der Stockholmer Universität ein Baltisches Institut (*Baltiska Institutet*) seinen Sitz. In den erwähnten Symposien spielten vor allem die gegen Ende des Zweiten Weltkrieges vor der Roten Armee geflüchteten und emigrierten Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler aus Lettland und Litauen eine bedeutende Rolle, deren Tätigkeit eine längere Zeit in der Sowjetunion und den ihr ideologisch angeschlossenen Ländern

---

² Es handelt sich um den Vortrag „Die Baltistik in Schweden“ auf der 36. Baltistenkonferenz am 18. März 1977. Rainer Eckert. *Der Baltistenkreis zu Berlin e.V. und seine Vorgängereinrichtung*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2015, 128.

ignoriert wurde. Doch in den sechziger und darauf folgenden Jahren kam es zu gewissen Entspannungen und sich mehrenden Kontaktaufnahmen in der Wissenschaft, dem natürlich die neutrale Politik Schwedens entgegen kam.

Dies zeigt sich vor allem in der Teilnahme einer größeren Gruppe von Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftlern an der überragenden Festschrift für Prof. Dr. Chr. S. Stang³. Von insgesamt 75 Autoren, die sich an diesem Werk beteiligten, stammt mehr als ein Drittel (genau 27) aus der Sowjetunion und den mit ihr liierten Ländern. Besonders aufschlussreich ist die Beteiligung von 10 Autoren aus Litauen und Lettland.

Wie in vielen Ländern ist die Baltistik eng mit der Slawistik verbunden. Das galt in den vergangenen Dezentennien für die Universitäten in Lund, Uppsala und Stockholm, wobei besonders in den letzten Jahren ein Trend zu einer gewissen Eigenentwicklung vor allem in Stockholm auszumachen ist.

Außerdem ist zu beachten, dass das Finnische eine besondere Rolle in den schwedischen Hochschulen spielte, vor allem an der Universität in Umeå. Auch das Westfinnische (hier natürlich Estnisch) und das Saamische ergänzen das Interesse am Finno-ugrischen in der schwedischen Wissenschaftslandschaft.

Eine besondere Situation für die Baltistik in Schweden war in der Nachkriegszeit durch den Zustrom einer bedeutenden Anzahl baltischer Emigranten zu verzeichnen. So kamen aus Estland und Lettland etwa je 4.500 Emigranten, aus Litauen etwa 400. Dieser Umstand hatte einen gewissen Einfluss auf die Entwicklung und Etablierung von Lehr- und Forschungseinrichtungen für baltische Philologie. Eine Reihe von Wissenschaftlern und Lehrkräften aus Lettland und Litauen nahm ihre Tätigkeit auf. Aber auch viele Hörerinnen und Hörer kamen aus Emigrantenkreisen, zunehmend auch aus anderen westlichen Ländern, in die Balten emigriert waren.

Kennzeichnend ist weiterhin für die Baltistik in Schweden eine deutliche Orientierung auf das Studium der baltischen Gegenwartssprachen Lettisch und Litauisch, ihre Literaturen sowie ihre Geschichte und Landeskunde. Zumindest an der Universität Stockholm wird die Baltistik als eigenständiger Lehr- und Forschungsgegenstand betrieben und nicht wie andernorts in früheren Zeiten als Anhängsel der Indogermanistik oder Slawistik mit einer deutlichen Reduzierung auf das Litauische. Gleichzeitig ist zu betonen, dass in Schweden der historischen Komponente des Baltischen (Sprach-, Literatur- und Landesgeschichte, Folklore) die gebührende Aufmerksamkeit geschenkt wird. Das Lettische wurde in diesem Zusammenhang gleichrangig zum Litauischen entwickelt und behandelt.

³ *Donum Baltikum*. To professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday, 15 March 1970. Edited by Velta Rūķe-Draviņa, Stockholm 1970, 598 S.

3. Zu einigen Traditionslinien

Die Baltistik in Schweden besitzt, wie in einer Reihe anderer Länder, in der Vergangenheit eine nicht unbedeutende Tradition, aus der hier aus Raumgründen nur einige wenige Momente dargestellt werden können. Kennzeichnend war auch hier in der Regel ein engerer Bezug zur Indoeuropäistik und/oder zur Slawistik.

Prof. Tore Torbjörnsson veröffentlichte bereits 1901 in Uppsala seine zweibändige, grundlegende Studie „Die gemeinslawische Liquidametathese“, die auch ein reiches baltisches Material enthält.

An der Universität Uppsala war Prof. Richard Ekblom erfolgreich auf slawistischem und baltistischem Gebiet tätig. Er arbeitete mit Prof. Jānis Endzelins von der Universität Riga und mit dem Phonetischen Institut der Universität Stockholm zusammen bei der experimental-phonetischen Untersuchung der lettischen Intonation. Im Jahre 1933 erschien dazu sein Buch „Die lettischen Akzentarten“.⁴

Prof. Knut-Olaf Falk hatte in den 20er und 30er Jahren das Lektorat für Schwedisch an der Universität Kaunas inne. Er trat später mit einer Reihe von baltistischen Arbeiten, darunter Beiträgen zur Slawisierung litauischer Ortsnamen und Antroponyma, auf und wirkte lange Jahre als Baltist an der Universität Lund.⁵ Er und Prof. Dr. J. Safarewicz hatten Anteil an der Gründung der Kommission zum Studium der balto-slawischen Beziehungen beim Internationalen Slawistenkomitee 1963.

4. Zur weiteren Entwicklung der schwedischen Baltistik in der Nachkriegszeit bis in die 70er Jahre

Aus dem Dargestellten wird deutlich, dass es in der Nachkriegszeit in der schwedischen Baltistik wichtige Impulse in vor allem drei Richtungen gab:

- 1) in einer auf das praktische Sprachstudium ausgerichteten Lehre, wobei, wie bereits erwähnt, das Lettische gleichberechtigt neben dem Litauischen behandelt wurde und die spezielle Beziehung zum Livischen die Beachtung des Finnougrischen verstärkte;

---

⁴ Bereits 1927 war in Uppsala-Leipzig seine Arbeit „Zur Physiologie der Akzentuation langer Silben im Slawo-Baltischen“ erschienen.

⁵ Man vgl. „Ze studiów nad slawizacją litewskich nazw miejscowych i osobowych: O wtórnej funkcji sufiksu *-ec*; o nazwach miejscowych na *-ance*“. *Scando-Slavica*, IV (1963), 87–103; „O metodach slawizacji litewskich nazw osobowych i miejscowych, o genezie i rozpowszechnieniu nazw na *-ance*“. *Språkliga bidrag*, vol. 9, Lund 1966, 1–16.

- 2) eine Ausweitung auf die verschiedensten Teilgebiete der Sprachwissenschaft (über die Lautlehre, Akzentologie, Grammatik und Lexik hinaus), auf Bereiche der Dialektologie, Onomastik, Geschichte der Schriftsprachen, Phraseologie, Sprache der Folklore, Kindersprache etc.;
- 3) eine vertiefte Erforschung der baltisch-slawischen Sprachbeziehungen.

Hier sind vor allem die zahlreichen Arbeiten von Prof. P. Arumaa, K. Draviņš und Prof. V. Rūķe-Draviņa zu nennen.

Der aus Estland stammende Prof. Peeter Arumaa war an den Universitäten Lund und Stockholm tätig und befasste sich u.a. mit der Erforschung der litauischen Dialekte⁶, der Geschichte der litauischen Personalpronomina⁷ und der Nominalstämme auf *-u* im Baltischen und Slawischen⁸. Einen bedeutenden Platz in seiner dreibändigen „Urslawischen Grammatik“⁹ nimmt das Baltische ein. Er äußerte sich auch in mehreren Arbeiten speziell zum Balto-Slawischen.¹⁰

Kārlis Draviņš, der an der Universität Lund angestellt war, gab ein wichtiges Sprachdenkmal des Altlettischen¹¹ heraus und veröffentlichte zusammen mit seiner Frau Velta Rūķe eine Serie von Beschreibungen über die Mundart seiner Heimat Stenden¹².

Prof. Dr. V. Rūķe-Draviņa veröffentlichte 1959 ihre Habilitationsschrift über die Diminutive im Lettischen¹³, ein Standardwerk zu dieser für das Baltische (und Slawische) so charakteristischen Kategorie. Im Jahre 1949 hatte sie einen Beitrag, den sie „Die Muttersprache in der Emigration“

⁶ Peeter Arumaa. *Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend*. Dorpat 1930.

⁷ Peeter Arumaa. *Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina*, Tartu 1933.

⁸ Peeter Arumaa. Sur l'histoire des adjectifs en *-u* en balto-slave. *Årsbok 1948–1949*, Lund 1951.

⁹ Peeter Arumaa. *Urslawische Grammatik*. Bde 1–3. Heidelberg 1964–1982.

¹⁰ Ich verweise nur auf zwei Arbeiten: Die Verwandtschaftsverhältnisse zwischen Baltisch und Slawisch. *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. 24 (1956), 9–28 und De l'unité balto-slave. *Scando-Slavica*, t. IX (1963), 70–86.

¹¹ *Evangelien und Episteln, ins Lettische übers. von Georg Elger*, Bd. 1. Texte. Herausgegeben von K. Draviņš, Lund 1961.

¹² Man vgl. die Hefte der *Slaviska och baltiska studier*, Slaviska institutionen vid Lunds Universitet:

(1) K. Draviņš & V. Rūķe. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden. 1. Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre*, 1955; (2) Dieselben. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden. 2. Wortbildung, Deklination und Komparation*, 1956; (3) Dieselben. *Verbalformen und undeklinierbare Redeteile der Mundart von Stenden. Verben, Adverbien, Präpositionen und Präfixe, Partikeln, Konjunktionen*, 1958 und (4) Dieselben. *Interjektionen und Onomatopöie in der Mundart von Stenden*, 1962.

¹³ Velta Rūķe-Draviņa. *Diminutive im Lettischen*. Lund 1959, 408 S.

nannte, veröffentlicht, der treffend die Problematik einer ganzen Reihe von Beiträgen aus ihrer Feder in dieser Zeit umriss. In den Jahren von 1945 bis 1975 brachte sie, vorwiegend in Schweden, aber auch in einer Reihe anderer Länder 127 Arbeiten heraus, die ein breites Feld der Baltistik betreffen. Im Mittelpunkt steht natürlich das Lettische, das aus den verschiedensten Blickwinkeln einer Betrachtung unterzogen wird, wobei die einzelnen Beiträge weit über die Fragen der Struktur der baltischen Sprachen hinausreichen. Es werden Probleme der Onomastik, des Spracherwerbs und der Kindersprache, der Übersetzungswissenschaft und vieles andere behandelt. Ein hoher Grad von Universalität ihrer gesamten Sprachbetrachtung deutet sich an. Im Jahre 1974 brachte Prof. Rūķe-Draviņa das erste phraseologische Wörterbuch des Lettischen in Schweden heraus.¹⁴ Sie zählt zu den Begründern dieser jungen sprachwissenschaftlichen Disziplin.

In enger Beziehung zu den erfolgreichen Forschungen steht bei Prof. Rūķe-Draviņa ihre beispielhafte, viele Teildisziplinen umfassende Lehre an den Hochschulen. Sie hielt von 1948 bis 1968 Lehrveranstaltungen zu den baltischen Sprachen an der Universität Lund und hatte von 1969 bis 1984 die Leitung der Baltistik an der Stockholmer Universität inne, die sie während ihrer Tätigkeit zu einer der führenden Ausbildungsstätten der Baltistik in Europa und in der Welt entwickelte. In dieser Zeit belegten bis zu 20 Studenten und Doktoranden aus vielen Ländern jährlich das Baltistikstudium in Stockholm. Als Schülerin von Prof. Dr. J. Endzelīns, Mitglied der Königlichen Schwedischen Humanistischen Akademie der Wissenschaften seit 1980 und Trägerin weiterer zahlreicher Ehrungen zählt sie zu den hervorragenden Vertretern in der Geschichte der Baltistik.

5. Zur Zusammenarbeit von Baltisten und Slawisten aus Schweden und der DDR

Eine erste wissenschaftliche Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Slawistik setzte relativ früh in der Nachkriegszeit ein. Hier wären vor allem die Kontakte von Prof. Dr. Rudolf Růžička und Prof. Dr. Heinz Schuster-Šewc zu den Universitäten Stockholm und Göteborg zu erwähnen. Die schwedischen Professoren Anders Sjöberg (Universität Stockholm), Gunnar Jacobsson (Universität Göteborg) und Thorsten Andersson (Universität Uppsala) besuchten die Universität Leipzig.

---

¹⁴ Velta Rūķe-Draviņa. *Vārds īstā vietā. Frazēloģismu krājums* (Das richtige Wort am richtigen Fleck. Eine Sammlung von Phraseologismen), Stockholm 1974, 338 S.

Seit dem V. Internationalen Slawistenkongress in Warschau 1973 konnte ich persönliche Kontakte mit Frau Prof. Dr. V. Rūķe-Draviņa aufnehmen. Im Jahre 1974 trat sie mit Gastvorlesungen an der Leipziger Universität auf. So hielt sie Vorlesungen zu den Zahlwörtern im Baltischen und zur konfrontativen Phraseologie im Lettischen, Litauischen und Deutschen sowie einem Vortrag über slawische Onomastik.

Von Frau Prof. Dr. Rūķe-Draviņa erhielt ich ab 1976 jeweils die Einladungen zu den Internationalen Baltistischen Konferenzen an der Universität Stockholm, für die ich ihr sehr dankbar war. 1989 führte ich als leitender Moderator das Promotionsverfahren von Frau Konstanc Kļava an der Universität Stockholm durch. Im gleichen Jahr hatte ich von der Universität einen dreiwöchigen Studienaufenthalt in Stockholm zu Forschungsarbeiten erhalten.

Auf der 79. Konferenz des Berliner Baltistenkreises hielt Frau Prof. Dr. Baiba Kangere einen Vortrag über die lettische und litauische Literatur im Exil der Jahre 1950 bis 1990 und Dr. Kārlis Kangeris (beide von der Universität Stockholm) referierte über „die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht im Generalkommissariat Lettland 1941–1945“. 1989 besuchte Frau Dr. Aija Priedīte Berlin. In den letzten Jahrzehnten gab es einen regen wissenschaftlichen Austausch und enge Kontakte zu Herrn Prof. Dr. Pēteris Vanags, dem ich sehr viel in meinem baltistischen Werdegang verdanke.

Im letzten Abschnitt bin ich weit über den zeitlichen Rahmen hinausgegangen, um zu zeigen, dass die in den siebziger Jahren geknüpften Kontakte zwischen den ostdeutschen und schwedischen Wissenschaftlern besonders nach der Wiedervereinigung Deutschlands 1989 weiter ausgebaut wurden und eine kontinuierliche Fortsetzung fanden. Mich persönlich erfüllt der vorliegende Bericht mit großer Genugtuung und Freude über die Gestaltung fruchtbarer Beziehungen zwischen der deutschen Baltistik und der elitären skandinavischen Baltistik (konkret der schwedischen Baltistik, die hier Gegenstand war mit dem noch zu ergänzenden Hinweis auf besonders tragende Kontakte zu solchen großen norwegischen Baltisten wie Prof. Dr. Christian S. Stang, Prof. Dr. Terje Matthiassen und Prof. Dr. Helge Rinholm).

Rainer Eckert
Emeritus
Murtzner Ring 16
12681 Berlin, Deutschland
rainer_eckert@gmx.net

KOPSAVILKUMS

**Par baltistikas pētījumiem Zviedrijā pagājušā gadsimta
70. gadu vidū**

Rainer ECKERT

Rakstā sniegts īss ieskats baltu valodu pētniecībā Zviedrijā 20. gadsimtā. Tuvāk apskatītas valodnieku aktivitātes septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados. Rakstā minētas nozīmīgākās publicētās grāmatas, kā arī Zviedrijā rīkotās zinātniskās konferences. Atsevišķi aplūkota arī bijušās VDR un Zviedrijas baltistu un slāvistu sadarbība pagājušā gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados.

SUMMARY

**On Baltic Studies in Sweden around the Mid-Seventies
of the Last Century**

Rainer ECKERT

The article provides a brief overview of research on the Baltic languages in Sweden in the 20th century. The activities of linguists in the 1970s and 1980s are examined in detail. The article mentions the most important books published, as well as scientific conferences on Baltic studies held in Sweden. The co-operation between Slavists and Balticists of the former GDR and Sweden in the 1970s and 1980s is also briefly discussed.

REDUPLIKĀCIJA GEORGA MANČEĻA SPREDIĶU GRĀMATĀ (1654)

Anna FRĪDENBERGA
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Reduplikācijas parādība latviešu valodā ir samērā maz pētīta. Latviešu valodniecībā, pirmkārt, reduplikācija ir aplūkota Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatikas“ II daļā „Vārdu mācība“ (Endzelīns 1951: 255), kuras sākumdaļa veltīta vārddarināšanai. Materiāls aplūkots trijās apakšnodalās — „Salikteni“, „Reduplikācija“ un „Nominālo celmu atvasināšana“, un reduplikācijai veltīts viens paragrāfs, kurā J. Endzelīns aplūko vēsturiski reduplikācijas izmantošanu vārddarināšanā. Viņš min, ka nepārprotama reduplikācija latviešu valodā sastopama gandrīz tikai nominālcelmos, un nosauc vairākus piemērus, kā *māmiņa*, *murmulis*, *gaigala*, *paipala*, *teteris*, *titilbis*, *vaivariņi* un dažus citus vārdus, kas pēc būtības ir onomatopoētismi.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā reduplikācija definēta kā vārda daļas daļējs vai pilnīgs atkārtojums, piemēram, latviešu valodas vārdos *paipala*, *vāvere*, *teteris*, *murmulis* (VPSV 322). Tātad šī definīcija arī ir no vārddarināšanas viedokļa, un minēti tie paši J. Endzelīna piemēri. Par reduplikāciju jeb divkārojumu runā arī tad, ja ir vārda, vārdu savienojuma vai teikuma daļas pilnīgs atkārtojums tai pašā formā (VPSV 95). Jaunajā latviešu valodas gramatikā reduplikācija atsevišķi nav aplūkota, bet pieminēta vairākās vietās — pie formveidošanas (LVG 304), kā viens no īpašības vārdu gradācijas izteikšanas paņēmieniem (LVG 406) un sintaksē — runājot par atkārtotiem teikuma locekļiem (LVG 809). Literatūrā citās valodās reduplikācija tiek aplūkota kā vārddarināšanas process, kas ir raksturīgs daudzām pasaules valodām, piemēram, reduplikācija ir ļoti produktīvs process austronēziešu valodu saimes valodās, bet sastopama arī indoeiropiešu valodās, tajā skaitā ģermāņu, romāņu un slāvu (Štekauer 2015: 103–105).

Reduplikācijai latviešu valodā vēribu pievērsusi Daina Nītiņa, viņa aplūkojusi vienkopus dažādus saknes, celma vai visa vārda atkārtotāšanas gadījumus, kas parasti tiek analizēti atsevišķi vārddarināšanas, morfoloģijas vai sintakses aspektā (Nītiņa 2000). Daina Nītiņa raksta, ka reduplikāciju, kas izpaužas kā saknes, celma vai visa vārda atkārtotāšana, latviešu valodā izmanto pastiprinājuma izteikšanai. „Tā uzskatāma par morfoloģiski sintaktisku vai bieži vien arī stilistisku parādību, turklāt morfoloģiskais, sintaktiskais un stilistiskais aspekts parasti ir nesaraucjami saistīti.“ (Nītiņa 2000: 197)

Reduplikācijas parādība tikusi pētīta kā stilistisks izteiksmes līdzeklis, kas bieži sastopams latviešu daiļliteratūrā, folklorā. Arturs Ozols savā grāmatā „Latviešu tautasdziesmu valoda“ pie leksikostilistikajiem teicieniem aplūkojis tautoloģiju — vienas saknes dažādas leksiskas nozīmes vārdu lietojumu teikumā, kas ir viens no atkārtojuma veidiem (Ozols 1993: 394). Tautoloģijas un atkārtojuma nozīmi tautasdziesmās uzsvēris arī latviešu tautasdziesmu stilistikas pētnieks Ludis Bērziņš, viņš uzskata, ka, šos līdzekļus izmantojot, „jēdziens vairāk izceļas, dabū lielāku uzsvāru, nekā to vienkārši pieminot“ (Bērziņš 1940: 280). Turklāt tautoloģija raksturīga gan tautas dzejā, gan arī oratoriem. Ludis Bērziņš pētījis arī Georga Manceļa darbu valodu, kur uzsvēris, ka viņš, izteiksmei spēku piešķirdams, labprāt lieto visādu veidu atkārtojumus. Substantīvus G. Mancelis visbiežāk pastiprinot ar tā paša celma substantīvu daudzskaitļa ģenitīvā, piemēram, *pīšļu pīšļos, pelnu pelnos*. Savukārt, ja pastiprināmais priekšstats ir verbālas dabas, tad to papildina vai nu ar tā paša verba divdabi, arī nenoteiksmi, vai tās pašas saknes substantīvu vai adverbu (Bērziņš 1944: 10).

Māra Grudule ir pētījusi reduplikāciju Kristofora Fīrekera (1612?–1685?) atdzejojumos, uzskatot, ka tieši pēc K. Fīrekera parauga reduplikācija latviešu atdzejojumos kļūst par iecienītu un ierastu parādību (jāņem vērā, ka vācu valodā un oriģinālā šādas parādības nav). M. Grudule secina, ka reduplikācija K. Fīrekera tekstos saistāma, iespējams, gan ar latviešu folkloras, gan ar sarunvalodas ietekmi (Grudule 2014: 28). Vienā no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus“ eksemplāriem ir ar K. Fīrekera roku rakstīti papildinājumi un piezīmes. Interesants ir fakts, ka daži no tiem saistīti tieši ar reduplikāciju, piemēram, tautasdziesmas rindas — *Gan es **malu maļamā** / **Vēl pieberu beramā***, –, kā arī teiciens *nelaime nelaimes galā* (Grudule 2014: 27–28).

Rakstā tiks aplūkotas dažādas reduplikācijas izpausmes (atkārtojumi, nominālie, adverbiālie, verbālie reduplikatīvie vārdu savienojumi) Georga Manceļa (1593–1654) spređikos, kur šie atkārtojumi ir izmantoti kā stilistisks līdzeklis. Reduplikatīvie vārdu savienojumi ir ekscerpēti no Georga Manceļa Spređiku grāmatas jeb Postillas visām trim daļām. Kā zināms, Georga Manceļa Spređiku grāmata trijās daļās jeb „Lang-gewünschte Lettische Postill“ (1654) ir pirmais oriģinālsacerējums latviešu valodā, ar šo grāmatu G. Mancelis nodibina rakstos latviešu prozu, tajā pirmo reizi parādās plašāki latviešu valodas teksti, kas nav tulkojumi. G. Manceļa Spređiku grāmata balstās uz reliģiskās retorikas paņēmieniem (Krēsliņš 1992: 215), tai raksturīga tēlaina valoda, kupla un daudzkrāsaina izteiksme, sinonīmi un atkārtojumi kā stilistiski līdzekļi. Dažādu stilistisko slāņu,

krāšņo metaforu, salīdzinājumu un citu izteiksmes līdzekļu izmantojums ir tipisks baroka laikmetam (Apinis 1993: 179). Maija Balčiņa, rakstot par G. Manceļa sprediķiem, runā par īpašu teksta dramaturģiju. Sprediķi viņa raksturo kā sacerējumu, „kas ir senas izcelsmes, bagāts tradīcijām, spilgts oratoriska tipa teksts“ (Balčiņa 1994: 57).

2. Atkārtojums

Viens no reduplikācijas paveidiem ir vārda atkārtošana. G. Manceļa Sprediķu grāmatas tekstā, pirmkārt, sastopama vienkārši kāda vārda (vai vārdformas) atkārtošana kā nozīmes pastiprinājums. Šim atkārtojumam var būt nozīmes niansas. Piemēram,

Tahda Nhelaimē gir zeeta / zeeta Ackminaina Vhdens=Kruhfe.
(Manc1654_LP1, 148₃)

Resp., atkārtojums *cieta, cieta* šajā tekstā tiek lietots ar nozīmi ‘ļoti cieta’.
Šchi Semme dauds dauds Zillwäko Afšini gir eedferufši / und gir itt peedfärušseeβ .. (Manc1654_LP2, 374{354}₂₉)

Arī šajā piemērā atkārtojums *daudz, daudz* lietots ar nozīmi ‘ļoti daudz’. Savukārt nākamajā piemērā *visiems, visiems* lietots ar nozīmi ‘pilnīgi visiem’.
Šcho Schälafitibu dahwa taß fchehligs Deews wifšeems / wifšeems Zillwäkeems / irr teems / kattri to Schälafitibu nitzina.
(Manc1654_LP2, 353{331}₁₀₋₁₁)

Tomēr ir arī ļoti daudz piemēru, kur atkārtojams neizsaka izmērāmu pastiprinājumu, tas nenozīmē, piemēram, ‘ļoti’, bet drīzāk ar šo atkārtojumu tiek kaut kas uzsvērts, šādi atkārtojumi G. Manceļa tekstiem ir ļoti raksturīgi. Sprediķos ir šādi piemēri ar *mūsu, mūsu* un *paties, paties*. Piemēram,

Wings nhe finnaja no nhe neekadeems Ghräkeems / sacka taß Apuftuls Pahwils / tapehtz nhe wjadfeja winjam zeešt und mirrt söwis dehļ; bett ko Wings zeetis gir / to Wings muhššo / muhššo dehļ gir zeetis. (Manc1654_LP1, 277₁₅)

Patteeß / patteeß / Eß šacku jums / ja juhß tam Tähwam ko luhxeeta / tad taß jums dohß. Luhdfeeta / tad juhß dabbuißeeta.
(Manc1654_LP1, 489₁₂)

Pēdējais gadījums ar *paties, paties* ir ļoti raksturīgs piemērs, kas sastopams daudzās un dažādās variācijās. Tāpat reliģiskajos tekstos, un it sevišķi Manceļa sprediķos, bieži tiek atkārtots arī vārds *āmen*. Piemēram,

Pafšarghi mums no tahß Elleß / O tu šalldais JĒfu Chrifit / katters tu Zillwehx peedfimmis efsi / Amen / Amen / Amen.
(Manc1654_LP2, 355{335}₂₉₋₃₁)

Dažreiz tiek atkārtots arī vārdu savienojums vai vesels teikums. Piemēram,

*Eß luhdfo und sîrrdighe luhdfo / peedohd mann / O Kungs
peedohd mann / nhe laid mann mannoß Ghräkohß samaitaht /
und nhe laid to Sôhdibu muhfcham us mann pallickt ..*

(Manc1654_LP1, 394₉)

Piemērā ietvertais *Es lūdzu un sirdīgi* (resp., ‘no sirds, dedzīgi’) *lūdzu* demonstrē, ka nereti spređiku tekstos kāds vārds atkārtojas ar kaut kādām variācijām. Savukārt nākamajā piemērā redzams, ka vārds *visas* atkārtojas pat trīs reizes.

*Wifſas / wifſas / wifſas leetas juhß dabbuiſeeta no Deewu / ko juhß
eekfchan to Wahrdu JEfu Chrifti luxeeta ..* (Manc1654_LP1, 499₁₁)

3. Pastiprinājuma ģenitīvs un nominālie vārdu savienojumi

Sastopams ir saknes vai celma variēts atkārtojums atšķirīgu vārdformu vai vārdu sastāvā. Daina Nītiņa min, ka sevišķa nozīme latviešu valodā ir pastiprinājuma ģenitīvam, kas parādās gan substantīvu, gan adjektīvu sistēmā (Nītiņa 2000: 198). G. Mancela spređikos īpaši raksturīgs šāda pastiprinājuma ģenitīva lietojums substantīviem. Spređiku grāmatā ir sastopami šādi vārdu savienojumi: *drusku=druskās* (*drusku=druskos*), *gabalu=gabalos*, *pīšļu=pīšļos*, *pelnu=pelnos* (*pelna=pelnos*), *gaisa=gaisās* (arī *gaisa=gaisos*, *gaisu gaisu*), *malu=mali* (arī *mala=mali*), *gala=galam* (*galu galām*). Piemēram,

drusku=druskos

*Taß Proweets Daniels klua py Laweem / plehſigheem Swähreem
mäfts / teem by to Drußko=Drußkohß ſaplohſiet / tadehl ka taß
Deewam kallpoja.* (Manc1654_LP2, 288{268}₅₋₆)

gabalu=gabalos

*Tahdu Nhelaim ta Mahte py ſawu Bährnu rädſädama / ghribbeja
Winjai Sirrds ghabbalo=ghabbalohß ſprahkt / unnd no Muttes
iſleht.* (Manc1654_LP1, 304₁₃)

pīšļu=pīšļos, pelnu=pelnos

*.. ka töw titzeht buhß / töw / tawahm Meeſſahm buhß paftara`
Deena` / jebfche tu ſapuwis / ſatrudejis / pieſchlo=pieſchlohß /
pällno=pällnohß Semmeh tappis / tomähr attkal dfiewam tapt /
aukfcham zellteeß / und preekfch Deewu Debbeſieß Ghohda` nahkt.
(Manc1654_LP1, 400₃)*

Pēdējā piemērā ir pat veseli divi šādi reduplicētie vārdu savienojumi — *pīšļu=pīšļos* un *pelnu=pelnos*. Jāpiezīmē, ka G. Mancelim lielākoties šie vārdu

savienojumi ir rakstīti kopā — ar biedruzīmi, tātad uzsverot reduplikatīvā savienojuma veselumu. Parasti šo savienojumu pirmais komponents ir substantīvs daudzskaitļa ģenitīvā. G. Mancelim ir gan *malu*=*mali* ar daudzskaitļa ģenitīvu pirmajā daļā, gan vairākkārt lietots arī *mala*=*mali*. Piemēram,

malu*=*mali

*MEfšias taβ Kungs / muhfšo Pefšitais JEFus CHRJftus runna
ar tha Koninja Dawida Mutt: Lai peeminn (mannas ghaufchas
Mohkas unnd ruhktas Nahwes) wiššas Paššaulas **Malo**=**Mali**.*
(Manc1654_LP3, 7₁₆)

mala*=*maliem

*Tick by taβ Ghadds pa=ghajis / tad fweššcha Tauta uskieda
no wiššeam **Mala**=**Maleem** / tee iβpohftija wiššu šcho Semm /
nhefchehlighe.* (Manc1654_LP1, 184₂₂)

Varētu domāt, ka vārdu savienojumam *mala*=*mali* pirmajā daļā ir vienskaitļa ģenitīvs no *mals* ‘mala’, lai gan G. Manceļa vārdnīcā „Lettus“ ir sieviešu dzimtes forma *mala* — *Bort* / ***Malla*** (Manc1638_L, 39A₃). (Bet — *No wiššseems maleems*, Manc1638_L, 18B₈₋₉.) Turklāt G. Manceļa tekstos bieži lietoti arī ar biedruzīmi rakstīti vārdu savienojumi (vai salikteni), kuru pirmais komponents ir sieviešu dzimtes substantīvs nominatīvā (*cauna*=*cepure*, *galva*=*skremeļš*, *kāja*=*papēži*). Tomēr jāpiezīmē, ka nereti tekstos tiek variētas dažādu celmu formas, un daudzskaitlī bieži vien arī sieviešu dzimtes substantīviem tiek lietota vīriešu dzimte. Piemēram, G. Mancelim ir gan *malas*, gan *mali*, gan *druskas*, gan *druski* u. c. Sprediķos sastopams arī darinājums *mal*=*maliņās*, kur pirmais komponents nav substantīvs ģenitīvā, bet ar atmestu galotni, tādējādi veidojot salikteni.

mal*=*maliņās

*Aifto kad Zillwäka=Bährni apniek Deewa Wahrdu / nhe ghribb to
širrdighe klausiet / ka tee tha dfiewotu / ka Deewa Wahrds mahza /
tee nhe zeeni to / ihten ka pee=ähdušchi Bährni / kattri wiššahβ
Mall=**Mallinjahβ** / wiššohβ Kacktinjohβ Mais mähta / und
leek wafahteeβ / katttru dašch iβ=allzis Zillwähx ar šalldu Mutt
ap=laifidameeβ ap=ähftu ..* (Manc1654_LP1, 425)

Interesants darinājums ir *mella*=*mellums*, kura pirmajā daļā ir adjektīvs ģenitīvā. Nākamajā piemērā minēts visai paradoksāls teiciens *mella*=*mellumā nobālējis*:

mella*=*mellumā

*.. taβ nabbags Ghrehzeneex **mälla**=**mällumā** nobahlejiβ /
no leelas iβbailes / tee triefše und drebbe / ka Apšas=Lappa.*
(Manc1654_LP3, 19₈₋₁₀)

Varbūt, ka *mella*=*mellums* ir G. Manceļa darinājums, tomēr tas atgādina modeli, kur par adverbu sastingušas tagad vairs nesastopamās substantīva vienskaitļa instrumentāļa senākās formas, kas beidzas ar *-umu* un kas parasti pastiprināja tās pašas saknes adjektīvu, piemēram, *vecumu* (*vecs*), *pilnumu* (*pilns*) (MLLVG 704). Mūsdienu valodā biežāk sastopamie šāda veida adverbi beidzas ar *-um*, piemēram, *baltum balts*, *vecum vecs*, tātad arī, iespējams, *mellum mells*.

Ar substantīva daudzskaitļa ģenitīvu pirmajā komponentā G. Mancelim ir arī tāds vārdu savienojums kā *mūžu*=*mūžība*. Tas lietots vairākas reizes, bet gan tikai vienā tekstā, tā ka, domājams, uzskatāms par Manceļa darinājumu.

mūžu*=*mūžības

Wings gir no Muhfcho=Muhfchibas no šawas Buhšchanas weenu Dählu dfimbdenajis par šawu pafšchu Ghiem / tha / ka nhe weens to warr iß=dohwaht / ißpraft / ißrunnaht. (Manc1654_LP2, 107)

Šim darinājumam, iespējams, pamatā ir vārdu savienojums *mūžu mūžos*, kas arī ļoti bieži sastopams G. Manceļa tekstos.

mūžu*=*mūžos

Winja palleek muhfcho=muhfchohß / py teem / kattri Winju bija / dfeed ta Jumprawa Maria. (Manc1654_LP1, 546₂₇₋₂₈)

Nereti šie vārdu savienojumi ir ieguvuši adverbiālu raksturu, piemēram, *mūžu mūžam*.

mūžu mūžam

Tee Duhmi winjo Mohkas zeļlahß muhfcho muhfcham / und teem nhe gir Meers Deenas und Nacktis. (Manc1654_LP3, 18₃₀)

Līdzīgi adverbiāls raksturs ir arī vārdu savienojumam *mūžīgi mūžam* (tikai te pirmajā daļā nav lietvārda ģenitīvs, bet gan adverbs). Tas raksturīgs ne tikai G. Manceļa spreidīkos, bet arī vispār reliģiskajos tekstos, un, protams, tiek lietots arī mūsdienās.

mūžīgi mūžam

Aifto kaß fcheitan nhe ghribb Deewa Namma` labpraht eet / tam buhß pehtz ghalla muhfchighe muhfcham ar wißseems Wälleems Elles Vgguny palickt / und deckt. (Manc1654_LP1, 131₇)

Acīmredzot vārdu savienojumi ar šīs saknes atkārtojumu G. Mancelim ir bijuši ļoti iecienīti. Spreidīku grāmatā sastopams arī vārdu savienojums *mūžu mūžīgi* un pat neparasts adjektīvs *mūžu*=*mūžs*.

mūžu mūžīgi

To ißdfirrd Chriftus / eešahk šcho Liedfibu / eekfchan kattru Wings rahda und mahza / ka tee šwähti Zillwäki gir / kattri Deewa Wallftiba` to Mais ähd / taß gir / kattri muhfcho muhfchighe Deewu räds / und ar wißseem Šwähteem Debbefšies preezajahß: (Manc1654_LP2, 31₂₁)

mūžu=mūžs

*Taß Zillwähx gir Deewa Kallps / tahß Nopirrkšchanas dehļ /
ka kahds **muhfcho=muhfchs** Kallps.
(Manc1654_LP2, 371{351}₂₀)*

4. Adverbiālie vārdu savienojumi

G. Manceļa sprediķos ļoti raksturīgi ir adverbiālie reduplikatīvie vārdu savienojumi (vai vienkārši adverbji, kuros ir izmantota reduplikācija). G. Mancelim tie ir rakstīti gan ar biedruzīmi, gan arī atsevišķi, bet mūsdienu valodā šādi vārdu savienojumi nereti ir sakusuši jeb saauguši kopā un veido adverbju. G. Manceļa sprediķos sastopami, piemēram, *kārt kārtim*, *caur caurēm*, *ties=tiešam*, *tieš=tiešam*, *pār=pārem*, *pār=pārim* u. c. Piemēram, vārdu savienojums *kārt kārtim* (gan ar biedruzīmi, gan atsevišķi rakstīts) G. Mancelim lietots ne reizi vien.

kārt kārtim

*.. tad leeck Wings tomähr šcho Leetu šatziet teem Ghanneem ar leelu Ghohdu zaur weenu Engheli / ap kattru Deewa Spohfchums **kahrt kahrtim** fpiedeja / wiß Laux by fpohsch und atfpiedeja ka Vgguns.
(Manc1654_LP1, 54₁₇)*

kārt=kārtim

*Ar Spļaudalahm und Šchnurrghalahm Winja Waigs tha by apmātahts / ka Šuhdohß und Dubblohß **kahrt=kahrtim** wahrtietz.
(Manc1654_LP3, 51₁₇)*

Šī vārdu savienojuma nozīme varētu būt ‘kārtu kārtām’, ‘vairākkārt’, arī ‘visapkārt’. Jāpiezīmē, ka Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā (ME II, 202) pie [kārt] *kārtim* ir atsauce uz Glikā Bībeles tulkojumu, bet G. Mancelis šo vārdu savienojumu neapšaubāmi lietojis agrāk. Pirmais lietojums, ko izdevies konstatēt, ir G. Manceļa „Zīraka gudrības grāmatā” (1631), grūti pateikt, vai agrāk tas rakstos ir sastopams. Turklāt *kārt kārtim* minēts G. Manceļa vārdnīcā „Lettus”, un kā sinonīms tam ir dots vārds *visapkārt*. (Vārdnīcā minēts arī vārdu savienojums *kārt kārtem*.) Mūsdienu valodā lieto adverbiālu vārdu savienojumu *kārtu kārtām* ‘vairākkārt, vairākkārtīgi’.

Bieži lietots adverbiāls vārdu savienojums *caur caurēm*, G. Manceļa sprediķos tas rakstīts atsevišķi, mūsdienu valodā tam atbilst adverbs *caurcaurēm* ‘pilnīgi’. Piemēram,

caur caurēm

*Kaß Maife gir / to juhß pafšchi ghann finnaht / ka kļuhft no Labbibas=Millteem unnd Vhdeni **zaur zaurehm** miezita /*

*iß=kurrtā` zeply tah zäppta / ka tha gharrda / und to Zillwäku
usturreht warr.* (Manc1654_LP1, 386₁₁)

G. Manceļa Spreidiķu grāmatā sastopams arī izteiciens *caur un caur* ‘vis-caur, pilnīgi’, kas atbilst mūsdienu latviešu valodā lietotajam frazeoloģismam *caur un cauri* ‘savā būtībā; pilnīgi, pavisam’ (LFV 158). Piemēram,

caur un caur

Tfchettri Wieri / tfchettri Drahnas=Ghabbali: bett tohß

*Wirrfsa=Swahrkus nhe ghribb tee saghraifiet / tee by nhešchuti/ bett
aufiti no aukfchenes zaur und zaur ..* (Manc1654_LP3, 154₁₂)

Ļoti bieži G. Manceļa spreidiķos ir sastopams adverbs *ties=tiešām* vai *tieš=tiešām* (arī *ties tiešām, tieš tiešām, ties tiesām*) ‘tiešām’, visdažādākajās variācijās, gan ar biedruzīmi, gan atsevišķi rakstīts kā vārdu savienojums. Šo adverbālo savienojumu lieto *tiešām* vietā, lai apgalvojumu īpaši uzsvērtu. Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā arī minēts adverbs *tiestiešām* (ME IV, 215), kā tāds, kas pastiprina pamatā esošo adverbu *tiešām*, un *tiešām* minēts ir piemērs no G. Manceļa Spreidiķu grāmatas. G. Mancelim vārds ir rakstīts gan ar s, gan ar š (gan *ties=*, gan *tieš=*). Piemēram,

ties=tiešām

*Vnd Syrachs mahza šawa` Ghramata` : Darri Labbam labb /
tad kļuhft tōw taß baggatighe attmaxahtz / ja nhe no winju / tad
teefß=teešcham notix no to Kunghu.* (Manc1654_LP1, 125₂₂)

tieš tiešām

*Deews taß Kungs gir to runnajs / taß darra to arridfan / Winja
Wahrdi gir teefch teešcham.* (Manc1654_LP1, 183₂₅)

Adverbs *tieš=tiešām* spreidiķos lietots arī ar nozīmi ‘taisni’. Piemēram,

tieš=tiešām

*Nu Wings nhe ftaigha tudell teefsch=teefcham / bett leelu Liekumu
Wings apmett / unnd eet widdu zaur Samaria / kur puß Juddi
puß Paggani / unnd zaur Galilea / kur dauds leeli Ghrēzeneeki by.
(Manc1654_LP2, 240₅₋₆)*

Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā vārds *ties* ir minēts kā saīsinājums no *tiesa* ‘patiesi, [pa]tiešām’ (ME IV, 212). G. Manceļa spreidiķos ir arī piemēri, kur secība ir otrāda, tātad lietots nevis adverbs vienā vārdā, bet vesels teikums *tas ir tiešām ties(e)* ‘tas ir tiešām tiesa’. Iespējams, šis izteiciens arī ir reduplikatīvā savienojuma pamatā.

tiešām ties

*Taß gir teešcham teefß / und dahrgrs / auxts / zeenięgs Wahrds /
ka JEfus Chriftus Paßsauleh nahzis / tohß Ghrehzeneekus šwähtus
darriet.* (Manc1654_LP3, 76₂₁)

Šāds izteiksmes veids ir ļoti raksturīgs reliģiskajiem tekstiem, kas īpaši labi redzams nākamajā piemērā, kur adverbālo savienojumu vēl pastiprina vārds *patiesi* — *patiesi, tas ir tiešām tiesa*:

patiesi .. tiešām tiesa

Patteefse / *taß gir teeſcham teeſe* / *ko taß ſwähzt Konings Dawids ſacka*:

Tick auxte ka taß Debbeß par to Semm gir / leek Wings ſawu Schälafstibu eet par teems / kattri to bieftahß / tick tahle taß Rietz gir no Wackareß / leek Wings muhſsus Noſeeghumus no mums buht.
(Manc1654_LP2, 240₁₆)

G. Manceļa sprediķos lietots arī adverbs *pār=pārem* (arī *pār pārem*), kā arī senāka forma *pār=pārim*. Mūsdienu latviešu valodā attiecīgi ir adverbs *pārpārēm* ‘ļoti daudz, atliku likām’. Senajos tekstos šis reduplikatīvais savienojums pastiprina adverbu *pārim* vai *pārem* ‘pāri’. G. Mancelim arī *pār=pāri*.

pār=pārem

*.. und kad leela Auka / leels Wehſch zellahß / mätt auxtas Willnas / ka ta Laiwinja / eekſchan kattras Chriftus JEfus ghull / tohp ihten ka apklahta no Vhdeni / und tahß Willnas **pahr=pahrem** eet / ka tee Mahzekļi ſchkeet / nu by teem dibbina ghrimbt und apſlickt ..*
(Manc1654_LP1, 188₁)

pār=pārim

*Kaß tahdus Zillwäkus gir redfejis / und tee Prahta` duŗrahß / tam Œchauſchallas **pahr=pahrim** eet.* (Manc1654_LP1, 299₁₅)

pār=pāri

*Kad Vhdens eet par Aefära Dammbi / taß nhe gir labb / ka buhß tad tam Zillwäkam labb / kamm leeka=Dfehrens par Plaukſcheem unnd wiſſſahm Eekſcham **pahr=pahri** eet?* (Manc1654_LP3, 185₁₂)

5. Adjektīvi

G. Manceļa sprediķos sastopami arī reduplikatīvi adjektīvu vārdsavienojumi, lai gan mazāk nekā citas vārdšķiras. Pastiprinājumu izsaka adjektīva *vienīgs* savienojums ar skaitļa vārdu *viens*, resp., *viens vienīgs* ‘tikai viens’, tas neapšaubāmi ir viens no stabiliem vārdu savienojumiem, kaš ļoti bieži atkārtojas gan G. Mancelim, gan arī citos reliģiskajos tekstos. Šajā vārdu savienojumā pastiprinātāja funkciju veic adjektīvs.

viena=vienīga

*Jck=kattris Zillwähx gir Ghanns / ja tōw nhe gir wairahk ja=ſarrgha / tad tōw tomähr tawa **wena=weenigha** Dwehſſelite /*

ka kahds Jehrings ja=apdohma / und kohptina gir.

(Manc1654_LP1, 63₂₋₃)

Neapšaubāmi, raksturīgs vārdu savienojums visiem reliģiskajiem tekstiem ir *viens=vienīgs Dievs*. Piemēram,

viens=vienīgs

Gir tad trieß Deewi ?

Adbilldi :

*Nhe : **weens weenięs** Deews gir / weena` Buhšchana` / bett trieß*

Jhpafšchibas. (Manc1654_LP1, 400₂₅)

Nākamais piemērs ir spilgts reliģiskās retorikas paraugs.

Weens weenięs *Deews gir trieß ihpafšchas Jhpafšchibas /*

*und trieß ihpafšchas Jhpafšchibas gir **weens weenięs** Deews.*

(Manc1654_LP2, 9₂₈₋₂₉)

No vārddarināšanas viedokļa interesants ir Sprediķu grāmatas 3. daļā sastopamais adjektīvs, ko varētu uzskatīt par salikteni, tā sastāvdaļas savienotas ar biedruzīmi — *sarku=sarkans*. Šis darinājums atgādina latviešu valodā sastopamos salikteņus, kas radušies, saaugot kopā reduplicētiem vārdu savienojumiem, kur pirmajā daļā ir adverbs, adjektīva atkārtojums vai tās pašas saknes ģenitīvs, piemēram, *sensenais, vecvecais*, un ar šādu saknes atkārtojumu izceļ, pastiprina īpašību (Ahero 1955: 45). Piemēram,

sarku=sarkanām

Śchiß Autz gir kraßnis / jaux / di fchans Tebbikis bijis /

*no dfälltänahm Siedehm / **šarrko=šarrkanahm** / und*

deegha=balltahm Siedehm .. (Manc1654_LP3, 198₇₋₉)

6. Verbālie vārdu savienojumi

Tomēr visvairāk G. Manceļa Sprediķu grāmatā ir dažādu paņēmienu, kā reduplikācija tiek izmantota verbu formu nozīmes pastiprināšanai. Tie ir verbālie vārdu savienojumi, kuros ir nenoteiksme, divdabis, adverbs, atvasinājums ar *-šana*.

6.1. Nenoteiksme

Verbālajos reduplikatīvajos vārdu savienojumos plaši tiek izmantota nenoteiksme. Tā, pastiprinot tās pašas saknes finīto formu, nostājas šīs formas priekšā. Piemēru ir ļoti daudz (G. Mancelim visbiežāk kā salīdzinājums ar kā priekšā) — *gaidīt gaida, skaldīt skalda, sijāt apsijāts, graizīt graizīja (graižīt izgraižīta), lidināt lidina, zibināt zibina, dīrāt nodīrāja, raudāt apraudāja, pilēt pil, kratīt izkrata, spīgulāt spīgula*. Piemēram,

gaidīt gaida

.. zitti Engheļi ihten ka **ghaidiet ghaida** / kad taß Preddigkis pa ghallam / ka tee warr ee=sahkt dfeedaht / und Deewam par tahdu Schälafstibu mums parahditu / Pateitzibu šatziet.

(Manc1654_LP1, 53₂₀)

pilēt pil

Winja wißsas Leetas appušchko ar šaweem Dahwaneem / wiß **pilleht pill** ar Taukeem no winja Kahja=Papehfscheem.

(Manc1654_LP2, 131₇)

graižīt izgraižīta

Winja Muggura tappa ša=schaufta / und ka **ghraifiet iß=ghraifita** / ka wißsur Afšinis iß=fkrehja ..

(Manc1654_LP1, 277₂₈)

lidināt lidina

Vnd ka Deewa Gharrs Raddijuma Laika` us teem Vhdeneem liddinajahß / und tohß ißtaišijis / ihten ka kahda Wißta us Pauteem tupp und ka **liddinaht liddina**; ihten tha liddina taß šwähzt Gharrs allafch wehl par muhfsahm Širrdem / und ißtaißša tahß pehtz sawu Prahtu / und ka winjam patiek.

(Manc1654_LP1, 530₃₁)

zibināt zibina

Labbu Wieru Deews tów warr attraut / Łaunu Dußma=Puhki Deews tów warr attdoht; Pirmais Wiers tów ghlahßtija / ohtris tawus Kaulus laita ar Šlohtas=Kahtu / ka tów Atzis **fibbinaht fibbina**. (Manc1654_LP2, 271{251}₃₁)

skaldīt skalda

Dašč Zillwähx šacka / taß Bafnizas=Kungs krahßne šacka Deewa Wahrdu / ka **škaldiet škalda**: bett kad tu tam waizahfsi / ko mahzija / ko šatzija Bafnizas=Kungs? (Manc1654_LP1, 139₃₋₄)

dīrāt nodīrāja

Šcheitan buhß mums nhe ween us Pilatu / kaß winju licka šchaufts ihs Afšinihm / nhe ween us teem Kaŗra=Wiereem / kattri winju ka **dieraht nodieraļa** / nhe ween us teem Juddeem / kattri winju Pilatam nodehwe / raudaht; bet mums buhß muhfsō paffcha` Afoty Rohkahß eeschaut / und ka mehß dfiewojušchi ājšam / apdomaht ..

(Manc1654_LP3, 112₅₋₆)

raudāt apraudāja

Aifto / kad teem Juddeem tick nhefchehliġha Širrds by prett to Kunġhu Jefum / tad / redfi / tha Šaule / ka raddita Leeta sawa Radditaja

*Mohkas ka raudaht apraudaja / unnd tomähr nhe gir Christus
taß Śaules dehļ zeetiß und mirris. (Manc1654_LP3, 157₂₇)*

Fragments no Sprediķu grāmatas 2. daļas demonstrē reduplikatīvo savienojumu blīvo izmantojumu teksta tēlainības radīšanai. Te ir gan ad-
verba atkārtojums **grūt, grūt**, gan arī divi verbālie vārdu savienojumi ar
nenoteiksmi — **kratīt izkrata** un **spīgulāt spīgula**:

*Prohti nu / Manns Draugs / kahdi Laiki tad nahk / kad Deews
śawu Dußmibu par teem Zillwäkeem ka **krattiet ißkratta. Ghruht /
ghruht** gir tha Djiewa Deewa Rohkas eekrißt. Kad Deews muhßo
Ghräko dehl eesähk dußmoht / tad jämm wings tries Sobinus weena`
reifa` Rohka` / tee **spieghulaht spieghula** no leelas unnd aßsas
Triešchanas / ar teem wings zährt pa kreißu und pa labbu Rohku /
nhe weenu nhe fchälodams. (Manc1654_LP2, 412{392}₁₂₋₁₃)*

6.2. Divdabji

Reduplikatīvajos verbālajos vārdu savienojumos nereti sastopami arī
divdabji. Piemēram, sprediķos lietoti reduplikatīvie savienojumi, kuros ir
daļēji lokāmais divdabis ar *-dams*. Divdabis var būt personu formas priekšā, kā
*nākdams (nākdama) nāk, bēgdams bēdze, žēlodams žēlo, gulēdami gul, spiezdami
uzspiež*, kā arī aiz tās, piemēram, *ciet ciezdams*. Piemēram,

nākdams nāks

*.. taß Kungs **nahgdams nahx** / und nhe kahwehß / und teems
Beßdeewigheems und Pullgotajeems ar Elles Vgguni wirß winjo
Ghallwu attmaxahß. (Manc1654_LP1, 21₁₁₋₁₂)*

bēgdams bēdze

*.. und taß Konings Sennacheribs patz ar leelu Kaunu **bāhgdams
behdße** / und tomähr Deewa Śohdu und Rohku nhe warreja ißbehgt.
(Manc1654_LP1, 193₂₉)*

gulēdami gul

*Dauds / kattri appakfchan Semmes **ghullādami ghull** / attkal
usmohdieß / Zitti py muhfchighas Djiewofchanas / zitti py
muhfchighu Nheghodu und Kaunu. (Manc1654_LP2, 322{302}₃₀)*

ciet ciezdams

*Peesuhta Deews tōw / O Zillwäka=Bährns / kahdu Nhelaim / **zeet
zeeßdams** / Deews tōw pallidfehß. (Manc1654_LP2, 26₂₂)*

Bieži vien vērojama verba saknes atkārtošānās arī salīdzinājuma konstruk-
cijās ar divdabi: *zied kā ziedēdami, sit kā sizdams, ciešu ko ciezdams, daraita ko
darīdami, strādā kā strādādams, iet kā iedams, list kā lidams, lielījās ko lielīdami,
liedzās ko liegdams, arī daru ko darīdams, iemu kur iedams, domāju ko domādams.*

zied kā ziedēdami

Nhe finni tu / ka dijchane feed tee Kohkaļi / kahdi dijchani jauki
Pugkiešči gir zittai Sahlei / dauds jaukake tee feed / nhe ka
Queešis / bett lai **feed ka feedādami** / tomāhr gir und palleek tee
nickna Sahle? (Manc1654_LP1, 205₁₁)

sit kā sizdams

Scheitan eß ftahwu ka Šunns preekfch tawu Schälafstibas Ghalldu /
Atzis att=plehtis us tów ween eß fkattoħ / **sitt ka siβdams** / nhe
beħgfchu eß no tów. (Manc1654_LP1, 305₉₋₁₀)

ciešu ko ciezdams

Jhten tha dohma irr tu / Debbefšies buħ labbahk / laid eß scheitan
zeešchu / ko zeeβdams. (Manc1654_LP1, 416₁₄)

daraita .. ko darīdami

Bett **darraita** nu **ko darridami** / peeluhkojeeta ka juħš šohohš
Weešis ka peedārr šajāmmaht / und toħš ar tiescheem Grākeem
nhe apfkumjoht: aifto kaβ Deewa Bafnizu šamaitah / to Deews
attkal šamaitahβ / raxta taβ Apuftuls Pahwils.
(Manc1654_LP1, 531₂₂)

lelijās ko lelidami

Teē Warifeeri und Raxta=Mahzetaji arridfan iβdehweħš par
leeleem Mahzetajeem / bett / Deewam fchāhl / tee nhe mahzija
Deewa Wahrdu / laid tee **lelijahβ / ko lelidami** / tee
mahzija šawu pafšchu Mahzibu. (Manc1654_LP2, 103₁₆)

liedzās ko liedams

Teitan nahk zitta Kallpone / tha ftippre Winjam us=ftahw /
šatzidama us teem zitteem: Šchiβ by arridfan ar JĒfu no Nazareth /
lai **leedfahβ / ko leegdams**. (Manc1654_LP3, 63₂₄)

Interesants ir piemērs no Spreidiķu grāmatas 2. daļas, kur līdzās ir pat vairāki reduplikatīvie verbālie savienojumi ar divdabi — **daru ko darīdams, iemu kur iedams, domāju ko domādams**.

Taβ Konings Dawid licka nokaut to Vriam / taβ Darrbs tam
Koninjam ghann krimmta to Širrdi / ka Wings patz šacka: Manni
Ghrāki gir allafch preekfch mann / ghribbādams šatziet / Eß
darru ko darridams / Eß **emu kur eedams** / Eß **dohmajū**
ko dohmadams / allafch Eß fchkeetoħš preekfch šaweem Atzeem
rādfoht / ka us mannu Wahrdu / us mannu Pawehlešchanu taβ
Vrias / katters ghohdiegs Zillwāh x by / tohp nokautz.
(Manc1654_LP2, 117₁₀₋₁₁)

6.3. Adverbi

Darbības pastiprinājums tiek panākts, arī pievienojot verba personu formai tās pašas saknes adverbu vai adverbējušās formas ar *-tin* un *-in*. Ar adverbu sastopami, piemēram, reduplikatīvie vārdu savienojumi *jāšos iejāj*, *tecīņus tek*. Piemēram,

jāšos iejāj

Bett no to Ölje=Kallnu lieds patt Jerufalemes nhe ghribb wings kahjam eet / bett jahfchohß ee=jah. (Manc1654_LP1, 419)

tecīņus tecēja

.. bett tee wairoja ick briefchi ick Stundas šawus Ghrākus / und tetziņus tetzeja tee ka Ackli Łaudis eekfchan Deewa Dußmibu und Šohdibu. (Manc1654_LP2, 190₁₁)

Ļoti raksturīgs pastiprinājuma līdzeklis sprediķos ir reduplikatīvais vārdpāris — verbs un adverbs ar *-in* vai *-tin*. G. Mancelis šo līdzekli izmanto ļoti bieži. Vairākas reizes sastopams vārdu savienojums *diltin nodils*, kā arī *lītin līt*, *lietin izliet* (*apliet*), *sūcin izsūc*, *audzin aug*, *sietin sasien*, *dedzin deg* (*dedze*), *lūstin lūst*, *spiestin spiests* (*iespiest*), *bēgtin bēg*, *rautin izrauts*, *urbtin iurbt*, *racin ieracis*, *rūdzin rūgst*, *sarcin nosarkst*, *lūdzin lūdz*, *kusin kūst*. Bieži vien šis vārdu savienojums lietots ar saikli *kā* priekšā, norādot uz šķietamu salīdzinājumu. Piemēram,

audzin aug

Vnd rāds arr šaweems Atzeems / ka ar leelu Brienumu ta Maife Rohkahß turroht audfinn augh / und pehtz wairahk att=leek / nhe ka pirmahk bijis. (Manc1654_LP1, 335₂)

diltin nodils

.. und tee Zillwāki dilttin nodills / iſšabidamees / und ghaididami tahß leetas / kattri nahx us Semmes. (Manc1654_LP1, 14₁₂)

sūcin izsūc

Zitts leelu Ghohdu py Kungheems meckladams / ka ſuhzin iß=ſuhz ohtru / dfänn par Warru / und darra šawam Tuwakam nhe=pattefše. (Manc1654_LP1, 293₉)

lietin izlējis

Ko palieds tad mums / ka Chriftus tick dauds unnd ar tahdahm leelahm Šahpehm / unnd ghruhtahm Mohkahm šawas šwāhtas Afšinis nhe ißpillinajiß / bett leetin=ißlehjiß gir?
(Manc1654_LP3, 113₅)

lūstin lūst

Vnd tomāhr kad Deewam ſohdiet buhß tohß Beßdeewighus / tad Winjam Širrds par to ka luhftinn luhft / und Jefus Chriftus šawas

*ghaufchas Afšaras rittina / kad winjam tohß Beßdeewighus Juddus
šohdriet buhß. (Manc1654_LP2, 77₂₈)*

lūdzin lūdz

*Oho! Ka ſkubbena taß tad / winjam prettie eet / und beß
Mittefchanas / weenu mähr **luhdſin luhds** / ka tam Nhwewfeſlam
warrātu paliedſehtz tapt. (Manc1654_LP2, 358{338}₂₈)*

urbtin ieurbti kļuwa

*Zeek nu Ghalli tanny Krohny by / teek zaurumi Winja ſwähta`
Ghallwa` / und kurr irr winja jauku Waighu aißjehme / ka **urrbtin
eurrbti kļua** / tah attkall pa pillam Afšinis no Ghallwas und
Waighu iß=tätzenaja. (Manc1654_LP3, 110)*

rautin top izrauts

*Bett redſi / kaß Deewam padodahß / ſawu Dwehſel JEfu Chriſto /
ſawam Peftitajam paweh! / taß ka **rautinn tohp ißrautz** no
wiſſenadam Bädahm. (Manc1654_LP2, 277{257}₁₇)*

kusin kust

*Tapehtz rädfädams ſawu Maht ar to Mahzekli Jahni leelahß
Bähdahß und Noſkumſchana` ftahwofchu / ſahk Winjam tha Širrds
ka **kufšinn kuft** no leelas Mieläftibas prett Maht / usrunna to nhe ar
dauds Wahrdeem / bett kattri itt py Širrds peelippa: Šeewa / (ſacka
Wings) redſi / taß gir taws Dähls. (Manc1654_LP3, 173₂₋₃)*

dedzin dedze

*Kad Deews ſacka: Töw nhe buhß nokaut / ſchkitta tee Warifeeři /
kad winji ar Rohku nhenokahwe zittu Zillwäku / tad nhe by tee
pahrkahpuſchi ſcho Deewa Baußlu / jebſche teem ta Širrds no
leeleem Dußmeem **dedſin dedſe..** (Manc1654_LP2, 114₃₀)*

sarcin no=sarkst

*..daſſch wahrtaß fahle / und ghohfahß Šauleh / daſch pliete und
dfeř / daſch to Laiku kahwädams ſchurrr und turrp ftaigha / daſch
ghawile / und dfeed kahdas dfeebmas / ka ghohdiegs Zillwähx
šarrtzen no=šarrgft klausidams.
(Manc1654_LP2, 303{283}₁₈₋₁₉)*

Arturs Ozols šadus un līdzīgu teicienu detalizēti aplūkojis savā grāmā-tā „Latviešu tautasdziesmu valoda“, pieskaitot tos pie verbālās tautoloģijas. Savukārt tipisks apakštīps — adverbīāli verbālā tautoloģija, pie kuras pieder adverbi ar *-in, -tin*, — ir produktīvākais tautoloģijas veids tautasdziesmās (Ozols 1993, 401). Ozols min piemērus — *Kam tos miežus plāvin plāva... Kam to alu dzertin dzēra...* Tā ka acīmredzot šāds modelis ticis aktīvi lietots tautas valodā, tautas dziesmās, un G. Mancelis to ir ievērojis un izmantojis.

6.4. Reduplikatīvie vārdu savienojumi ar *-šana*

G. Manceļa sprediķiem visraksturīgākais verbālais reduplikatīvais vārdu savienojums ir verba (vai attiecīgā divdabja) savienojums ar tās pašas saknes substantīvu ar izskaņu *-šana*, turklāt visos gadījumos arī savienojumā ar adjektīvu *liels*, resp., *liela*. Atvasinājumam ar *-šana* šajos teicienos nav svarīga leksiskā nozīme, bet tas pastiprina attiecīgo verbu, bieži vien izsakot ilgstošu nepārtrauktu darbību. G. Manceļa tekstos ir sastopami teicieni *lielu brēkšanu brēc*, *lielu gulēšanu guļ*, *lielu lēkšanu lec*, *lielu pilēšanu pil*, *lielu vilkšanu velk*, *lielu steigšanu steigdamies*, *lielu krākšanu krāc*, *lielu paciešanu cieš*, *lielu priecāšanu priecājas*, *lielu tvīkšanu tvīkst*, *lielu lūgšanu nolūgt*, *lielu spiešanu spiest*, *lielu saukšanu sauc*. Piemēram,

lielu brēkšanu brēce

Bett tee ļaudis / kattri preekfcha ghaja und packal ftaighaja /

leelo Brehkſchane brehze / und ſatzija: Hofianna tam Dahwida
Dählam .. (Manc1654_LP1, 10₂₀)

lielu steigšanu steigdamies

Attftahdami ſawus Lohpus us Lauku / leelo Steikſchano

fteikdameeß wißi no=eet us Bettlehem / und attrohd wißſas Leetas
tha / ka Deews zaur ſawu Engheli teem Ghanneem litzis ſatziet.
(Manc1654_LP1, 61₂₈)

lielu krākšanu krākt

Nhe buhß ſchinnieß Laikohß eekfchan Ghräkeem apſnauft /
apmickt / und leelu krahkſchanu krahkt / bett mohdrigheem
buhß mums buht. (Manc1654_LP1, 24₃₀)

lielu lēkšanu lēce

.. kad Elifabeth to Œweizenaſchanu Mariae dfirrdeja / leelo
Lehkſchano lehze taß Bährns tahß Elifabeth / ſawas Mahtes
Meeßſahß buhdams. (Manc1654_LP2, 87₉)

lielu spiešanu spiest

Deews .. pawehļ ſaweem Kallpeem / nhe ween tohß Weeßſis
aizenah / bett tohß leelo Speeſchano ſpeeßt ſawa` Namma`
nahkt / ka taß pills taptu. (Manc1654_LP2, 35₉₋₁₀)

lielu priecāšanu .. priecājas

Leelo Preezaſchano Wings taggad **preezajahß** / ka winja
ghruhtas Mohkas / und Nahwe nhe gir wellte muhßſo dehļ zeefta ..
(Manc1654_LP2, 67₂₂)

lielu tvīkšanu tvīkst

Redfi Manns Draugs / ka tam Kungham JĒfu Chriſto leelo
Twiekſchano twiext pehtz muhßſas Dwehßſeles.
(Manc1654_LP2, 194₁₀)

Lielākoties atvasinājums ar *-šana* un adjektīvs lietots akuzatīvā — *lielu*, bet dažkārt šajos teicienos izmantota arī lokatīva forma — *lielā gaidīšanā gaidījuši, lielā lūgšanā lūgdams, lielā pievilšanā pievilti, lielā lēkšanā lec, rej lielā riešanā, lielā kliegšanā kliedz, lielā brēkšanā brēc*. Piemēram,

lielā gaidīšanā gaidījuši

.. *Schy gir tha Deena / us kattras leela` Ghaidiešchana`*

ghaidījušchi *gir tee šwāhti wātzī Tāhwi / Proweetes und Koninji ..*

(Manc1654_LP1, 355₁₃₋₁₄)

lielā pievilšanā pievilti

Redfeeta / šcheit gir C H R J S T V S / jeb turr / tad nhe buhß

jums to titzeht / aifto nhe=ustitzami Chrifti / unh nhe=ustitzami

Prowetes ißdohfseeß / und leelas Siemes und Brienumus darrieß /

ka arridfan tee Jßrädfāti .. leela` Peewillfchana` peewillti taptu.

(Manc1654_LP2, 406{486}₁₁₋₁₂)

lielā lēkšanā lec, rej lielā riešanā

Ja / tawa Širrds no leelas Liexmibas tōw Leela` Lehkšchana` lätz /

kad tu ee=ghadajeeß / kahdu Blehdibu tu darrijis. Teekam Durris

ais=flähktaß und wißsur kluß gir / ghull taß Šunns ; bett tudehļ kad

kaß labba py Durrihm klaudfena / usmohft taß Šunns / rey lela`

Reešchana / lätz arri us šweffchu Zillwäku.

(Manc1654_LP3, 128_{7-8; 14})

Domājams, ka šie teicieni lielā mērā ir G. Manceļa daiļrades darinājumi. Meklējot, vai šādi reduplikatīvie vārdu savienojumi ar *-šana* atrodami arī tautasdziesmās, izdevās atrast tikai vienu piemēru: *Brauc' ar vienu braukumiņu / Rīgā jūgtu kumeliņu; / Dzied ar vienu dziedāšanu / Vakareju sākumiņu*. Turklāt šīs tautasdziesmas variantos nav izmantots atvasinājums ar *-šana*, bet gan, piemēram, *dzied ar vienu dziedājumu*.

Savukārt folklorā, daiļliteratūrā ir sastopami līdzīgi izteicieni ar *viens* un atvasinājumu ar *-šana* lokatīvā — *iet vienā iešanā, runā vienā runāšanā* 'runāt vienā laidā' u. c., šādus teicienus bieži lieto arī runātajā valodā. Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā pie vārda *iet* minēts arī teiciens *iet vienā iešanā* (ME II, 80–81). Vārds *iešana* kopā ar apzīmētāju *viens* pastiprina vārdu *iet: viņš iet vienā iešanā* 'viņš iet visu laiku vienā laidā'. Savukārt G. Mancelim visur lietots apzīmētājs *liels*, tā ka, domājams, viņš pielicis roku pie šo teicienu darināšanas. Jāpiebilst, ka atvasinājumi ar *-šana*, kas, kā zināms, agrīnajos tekstos lietoti gana daudz, ir šim mērķim pateicīgs materiāls, jo tie atvasināmi no visiem verbiem, un šiem substantīviem visvairāk izpaužas verba daba, tie apzīmē pašu darbību. Jāpiezīmē arī tas, ka G. Mancelis šādus teicienus ir minējis savā vārdnīcā „Lettus“, kā arī „Phraseologia Lettica“, tā ka tie droši

vien ir arī dzirdēti runātajā valodā. Piemēram, **lielu virdēšanu verd, lielu smiešanu smieties**:

leelo wirrdeschano wärrd jeb wirrden wärrd

(Manc1638_PhL 300);

leelu śmeeschanu śmeeteef — *laut oder ober die maß lachen*

(Manc1638_L 110).

Zīmīgi, ka teicienam *lielu smiešanu smieties* vācu valodā nav minēts atbilstošs teiciens, bet gan tas tulkots skaidrojoši — ‘skaļi vai pār mēru smieties’.

6.5. Citi verbālie reduplikatīvie vārdu savienojumi

Verba nozīme tiek pastiprināta arī tad, ja tā formai seko tās pašas saknes adverbējies lokatīvs, piemēram, *tūkt tūkumā, augt augumā*. Šim lokatīvam ir stilistiska nozīme, un tas tiek dēvēts arī par tēlojamo lokatīvu (MLLVG 407–408).

tūka tūkumā

Tahß eekfchas Winjam tuhka tuhkuma` / und by winjam ghaufchas Wähdäro=ghraifas. (Manc1654_LP1, 107₂₇)

aug augumā

.. teekam tu patz weens ar tawahm Bähdahm und Śirrds=Raiifu kaujeeß / teekam tawas Śirrds=Śahpes augh aughuma ..

(Manc1654_LP3, 131₁₄)

Reduplikatīvs verbāls vārdu savienojums G. Mancelim ir arī *gribiet negribiet* ‘gribat vai negribat’, kas tieši šādā formā lietots vairākas reizes. Tekstā tas ir kā iesprausts teiciens.

gribiet ne gribiet

.. und kad Wings tam Wällam pa=wehļ / tam buhß säwu zellu Elles dibbina` eet / tad buhß tam / ghribbiet nhe ghribbiet / tudeļļ behgt / und to Zillwäku ar Meeru lickt. (Manc1654_LP1, 312₂)

Līdzīgs ir arī verbālais vārdu savienojums **zinot nezinot**.

.. tanny Našta` gir wißi darriti Ghräki / kattri prett Deewa Wahrdu / ar Dohmahm / Wahrdeem un~ Darrbeem ghräkohti gir / und ick=deenas / ick=ftundas / ick=Atzomirreckloß / fiñoht nhefinnoht noteek / ar Nhetitzibu / Nheklausišchanu / Deewa Wahrda wellta=Wallkošchanu. (Manc1654_LP3, 21₂₋₃)

G. Manceļa Sprediķu grāmatā nereti sastopami teikumi, kurus nevar pieskaitīt pie kāda no reduplikācijas veidiem, bet tie ir interesanti no vārddarināšanas viedokļa — tajos atkārtojas viena celma vārdi, kas pieder pie vienas vārddarināšanas līdzdas. Šeit tiem nav pastiprinājuma nozīmes, bet tie demonstrē vārdu darināšanas ķēdi. Piemēram, *sēt > sējējs, sēkla; mācīt(ies) > mācība, mācētājs; mērs > mērot > izmērot, iemērot*.

sējējs .. sēklu sēt

Weens **Šehjeis** iβghaja / śacka taβ Kungs JEfus Chriftus / śawu
Šáhku seht. (Manc1654_LP1, 259₁₆₋₁₇)

mācētāju .. mācību mācīties

Tha arridfan no willtighu **Mahzetaju** nhe warram mehβ labbu
Mahzibu mahziteeβ. (Manc1654_LP2, 150₃₋₄)

mēru .. izmērosieta .. iemērots

Aifto ar to **Māhru** / ar katru juhβ iβmehrofseeta / taps jums
attkal **ee=mehrohtz.** (Manc1654_LP2, 71₁₅₋₁₆)

7. Nobeigums

Reduplikācija kā stilistikas līdzeklis, resp., dažādu veidu atkārtojumi, G. Manceļa sprediķos ir bieži sastopami.

No piemēriem redzams, ka G. Mancelis izmantojis reduplikāciju, dažādu tipu vārdu savienojumus, kā stilistisku, ekspresīvu līdzekli, un domājams, ka tie ir latviešu valodai raksturīgi un noklausīti runātā valodā vai tautas dziesmās (īpaši vārdu savienojumi ar adverbu *-in*), par ko liecina arī piemēri G. Manceļa vārdnīcā.

Jāpiemin, ka dažādi reduplikatīvie savienojumi sastopami arī citā 17. gadsimta vārdnīcā — Georga Elgera poļu-latīņu-latviešu vārdnīcā. Piemēram, vārdnīcā ir teicieni *snidzin snig* (Elg1683_DPLL, 507), *Es lejan lej* (Elg1683_DPLL, 514), *Es trīsin trīse*, *Es drebin drebe* (Elg1683_DPLL, 550), *Es mirdzin mirdzu* (Elg1683_DPLL, 664), lai gan ne poļu, ne latīņu valodā šajā vārdnīcā nav līdzīgu vārdu savienojumu, kas liktu domāt, ka būtu šādi jātulko. Turklāt, domājams, poļu valodā reduplikācijas parādība nemaz nav raksturīga.

Jāpiezīmē, ka vairāki G. Manceļa sprediķos sastopamie stabilie vārdu savienojumi tiek lietoti reliģiskajos tekstos līdz mūsu dienām, piemēram, *viens vienīgs [Dievs]* vai *mūžīgi mūžos*, kas ir Tēvreizes sastāvdaļa. Protams, tie tiek lietoti kā stabili veidojumi, kā formulas, un neviens, tos lietojot, nedomā par to, ka tā būtu reduplikācija, resp., stilistisks paņēmieni. Kā jau minēts, literatūrā uzsvērts, ka šādus paņēmienus nereti izmanto oratori. Tā kā sprediķis pēc savas būtības sākotnēji ir runāts teksts, tad tas arī varētu būt saistīts ar dažādo stilistisko līdzekļu izmantojumu. Protams, jāņem vērā, ka G. Manceļa sprediķos izmantots reliģiskās retorikas stils, patētiska valoda, didaktisks piegājiens, līdz ar to šādi stilistiski līdzekļi ļoti labi iederas. Arī atkārtojumi, kas tiek lietoti, uzsverot domu. Šādi stilistiskie līdzekļi ir raksturīgi arī vēlāku periodu latviešu daiļliteratūrā (atšķirībā no parastiem tekstiem).

Nobeigumā teikums, kurā prasmīgi apvienoti vairāki reduplikācijas veidi.

*Ar to Mähru ka juhß efseeta iß=mehrojušchi / ta taps jums
muhfcho muſcham ar Kaudfo Kaudjem ee=mehrohts.
(Manc1654_LP2, 429{409}₃₋₄)*

8. Secinājumi

1. G. Manceļa sprediķos bieži kā stilistisks līdzeklis sastopama reduplikācija, dažādu veidu atkārtojumi, nominatīvie, adverbiālie un verbālie reduplikatīvie savienojumi, kas vienlīdz bieži lietoti visās trijās Sprediķu grāmatas daļās.
2. Visvairāk sastopami verbālie reduplikatīvie vārdu savienojumi, kur verbu papildina tās pašas saknes substantīvs ar *-šana*, nenoteiksme, divdabis vai adverbs. Savukārt no šiem savienojumiem G. Manceļa sprediķos visbiežāk lietoti reduplikatīvie vārdu savienojumi ar *-šana*, kā arī ar adverbiem *-in* un *-tin*.
3. Substantīvus visbiežāk pastiprina ar tā paša celma substantīvu ģenitīvā, resp., pastiprinājuma ģenitīvu.
4. Dažādu reduplikācijas veidu izmantojums G. Manceļa tekstos saistāms gan ar latviešu folkloras, gan ar sarunvalodas ietekmi.
5. G. Manceļa tekstos lietotie stabīlie vārdu savienojumi ir raksturīgi latviešu reliģiskajos tekstos līdz mūsu dienām.
6. Šādu tautas valodā raksturīgu reduplikatīvo teicienu lietojums G. Manceļa sprediķos liecina par to, ka G. Mancelis ir labi pratis latviešu valodu, dzīvojot latviešu vidē, ieklausījies apkārt skanošajā tautas valodā.

Avoti

Manc1638_L =	Mancelius, Georgius. <i>Lettus das ist Wortbuch. Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache</i> . 1638.
Manc1638_PhL =	Mancelius, Georgius. <i>Phraseologia Lettica</i> . 1638.
Manc1654_LP1 =	Mancelius, Georgius. <i>Lang=gewünschte Lettische Postill I</i> . 1654.
Manc1654_LP2 =	Mancelius, Georgius. <i>Lang=gewünschte Lettische Postill II</i> . 1654.
Manc1654_LP3 =	Mancelius, Georgius. <i>Lettische Lang=gewünschte Postill III</i> . 1654. Pieejami: http://www.korpuss.lv/senie/ .
Elg1683_DPLL =	Elger, Georgius. <i>Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum: Opus Posthumum</i> . In gratiam Studiosae Iuuentutis. In lucem datum. Vilnae: Typis Academicis Soc. IESU. 1683.

Literatūra

- Ahero, Antonija. 1955. Galvenie salikto īpašības vārdu veidi mūsdienu latviešu valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. V. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 37–85.
- Apinis, Aleksejs. 1993. Georgs Mancelis, izglītība, grāmata. *Varavīksne 1993*. Rīga: Preses nams, 175–183.
- Baltiņa, Maija. 1994. Mancelis un viņa sprediķi. Atcerei un ierosmei. *Ceļš. Teoloģisks un kultūrvēsturisks žurnāls*. Nr. 1 (45). Rīga: Latvijas Universitāte, 56–60.
- Bērziņš, Ludis. 1940. *Ievads latviešu tautas dzejā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Bērziņš, Ludis. 1944. Valoda un izteiksme Manceļa rakstos. *Izglītības Mēnešraksts*. Nr. 1. Rīga: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Mācības līdzekļu nodaļa, 8–12.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Grudule, Māra. 2014. Par K. Fīrekeru (17. gs.) tulkoto dziesmu valodisko vērtību. Deminutīvi, reduplikācija, sinonīmija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 20–34.
- Krēsliņš, Jānis. 1992. *Dominus narrabit in scriptura populorum: a Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- LFV = Laua, Alise, Aija Ezeriņa, Silvija Veinberga. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 2000. Rīga: Avots.
- LVG = *Latviešu valodas gramatika*. 2013. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- ME = Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- MLLVG = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1959. I sēj. *Fonētika un morfoloģija*. Atb. red. E. Sokols. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Nītiņa, Daina. 2014 [2000]. Reduplikācija latviešu valodā. *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 197–201.
- Ozols, Arturs. 1993. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Zvaigzne.
- Štekauer, Pavol, Salvador Valera, Lívía Körtvélyessy. 2015. *Word-formation in the World's Languages. A Typological Survey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VPSV = *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. 2007. Rīga: Valsts valodas aģentūra.

Anna Frīdenberga
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts
 Akadēmijas laukums 1
 LV-1050, Rīga, Latvija
 anna_f@inbox.lv

SUMMARY

Reduplication in the Book of Sermons (1654) of Georg Mancelius

Anna FRĪDENBERGA

In Latvian reduplication as a repetition of word root, stem, or entire word is used to express intensification. The phenomenon of reduplication has been studied as a stylistic means of expression often used in fiction and in folklore.

In the article different types of reduplication are studied in „Lang-gewünschte Lettische Postill“ (1654) or the Book of Sermons of Georg Mancelius. The Book of Sermons is the first original writing in Latvian. The sermons are based on methods of religious rhetoric, figurative language, colourful expression and the use of various stylistic means, including reduplication, is characteristic. Reduplication — different repetitions, nominal, adverbial, and verbal reduplicative word groups are often used in the sermons of G. Mancelius. In nominal word groups most often the so called intensive genitive is used to intensify the noun, for example, *drusku=druskās, pišļu=pišļos, pelnu=pelnos, malu=mali*. Adverbial reduplicative word groups, for example, *kārt=kārtim, tieš=tiešam, pār=pārim*, are also characteristic in the sermons. However, most often reduplicative verbal word groups are used — the verb is intensified by the same root noun, by an adverb, as well as by a participle or infinitive. Reduplicative word groups with the adverbs *-in* and *-tin* are very characteristic, for example, *audzin aug, lūstin lūst, rūdzin rūgst*. Such expressions are very often used in Latvian folk-songs. Supposedly, such a pattern was frequently used also in colloquial speech and G. Mancelius had noticed and used it. Very frequently used are word groups, where the verb is intensified by a noun in *-šana*, for example, *lielu krākšanu krāc, lielu toikšanu toikst, lielā lēkšanā lec*. The extensive use of different reduplicative word groups in the sermons of G. Mancelius could be connected both to the influence of Latvian folklore and colloquial speech. So it presents evidence that G. Mancelius knew Latvian well, as well as listened attentively to the language spoken around him.

RUSIJA „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO“ ILIUSTRACINIUISE SAKINIUISE IR REIŠMIŲ APIBRĖŽTYSE

Aurelija GRITĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (toliau tekste LKŽe) — 100 metų rašytas didžiausias lietuvių kalbotyros veikalas, kurį pagrįstai galime vadinti savotišku lietuvių tautos epu. Į šį žodyną galima žvelgti kaip į įvairialypį tekstyną, kuriam medžiaga buvo renkama iš 445 rašytinių ir rankraštinių šaltinių ir 492 vietovių iš visų lietuvių kalbos tarmių. LKŽe nuo kitų lietuvių kalbos aiškinamųjų žodynų skiriasi savo apimtimi, istoriškumu ir tarminės medžiagos gausa. Būtent dėl to šis žodynas laikomas vienu svarbiausių XX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros tekstų. Tai unikalus šaltinis, teikiantis daugybę galimybių bei impulsų naujoms išvalgomis (Zabarskaitė 2012: 241). Ne veltui žodynai (taip pat tautosakos rinkiniai, istoriografiniai veikalai) laikomi tautos požymių kompendiumais (Subačius 1999: 34).

Remiantis akademinio žodyno kaip įvairialypio tekstyno medžiaga jau ištirtas lietuvių politinis pasaulėvaizdis (valstybė, įstatymas, valdžia), pasitelkus žodyne fiksuotą Adalberto Bezenbergerio medžiagą, aprašytos marios, pamarys ir pamariškis (Zabarskaitė 2010: 126tt; 2012: 239tt); nagrinėtas šermukšnio ir žodyno vaizdinys (Gritėnienė 2016: 85tt; 2017: 1tt); tirta, kokia terminologinė informacija atrinkta žodynui, ką *sako* iliustraciniai pavyzdžiai terminologijos klausimais (Umbrasas 2019: 162tt).

Šio straipsnio tikslas — ištirti, koks RUSIJOS konceptas susidėlioja iš LKŽe iliustracinių sakinių ir reiškinių apibrėžčių, kuriose minima *Rusija*, nustatyti, kurie koncepto požymiai yra svarbiausi, ryškiausi¹ ir kokia galėtų būti *Rusijos* kognityvinė definicija². Siekiant įgyvendinti pagrindinį

¹ Konceptas — tai vaizdinys, išskylantis mūsų sąmonėje išgirdus ar pamačius parašytą žodį. Jis suvokiamas kaip esminis pažintinis žinių vienetas, priklausantis žmogaus konceptualiajai sistemai ir kylantis iš patirties — tai yra visa informacija apie ką nors, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje (plačiau žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007: 17; Gudavičius 2011: 109tt; Smetonienė 2019: 131).

² Kognityvinė definicija veikia kaip metodas stereotipams ir jų vidinei struktūrai aprašyti. Ji remiasi kasdieniu, asmeniniu pasaulio pažinimu ir patyrimu; ja siekiama parodyti, kokių asociacijų kyla kalbėtojo sąmonėje tam tikroje kalbinėje situacijoje (Bartmiński 2007: 44; Gudavičius 2009: 70tt; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 30; Smetonienė 2019: 132).

tyrimo tikslą, iškelti keli konkretūs uždaviniai: ištyrus surinktą medžiagą semantinės analizės, interpretaciniu ir aprašomuoju metodais, apibūdinti Rusijos svarbiausius įvykius, ekonomiką, ūkį, ryšį su Lietuva, aptarti šalyje gyvavusias idėjas, partijas, socialines grupes, žmonių ir tautų padėtį, apibūdinti šalies gamtą, mokslą ir meną. Straipsnyje analizuojami ne žodžių tarpusavio santykiai junginyje ir ne atskiri žodžių junginiai, o žiūrima, kokia svarbi konceptuali informacija pasakoma visu sakiniu, kai per konkretaus žodžio semantiką ir ryšius su kitais žodžiais, reikšmėmis, konotacijomis, asociacijų semantinius mechanizmus sukuriama aukščiausia kalbos suvokimo pakopa — prasmė, kartu su ja ir ideologinė implikacija, daranti įtaką tam tikro objekto vertinimui (plg. Zabarskaitė 2019: 76tt). Taigi straipsnyje laikantis kognityvinio požiūrio bandoma nustatyti, kaip kalbos vartotojų sąmonėje verbalizuojamas RUSIJOS konceptas.

Tyrimui toks konceptas pasirinktas tikslingai. Lietuvos valstybė įsikūrusi teritorijoje, kurioje susikerta Rytų ir Vakarų interesų sferos, tad akivaizdu, kad bene didžiausią įtaką Lietuvos „politiniam ir kultūriniam gyvenimui, jos valstybingumo raidai nuo XV a. pabaigos darė rytų kaimynė — Maskvos kunigaikštystė, vėliau carinė Rusija, o nuo XX a. Sovietų Sąjunga“ (Burinskaitė 2005: 9). Net ir subyrėjus šiai sąjungai, Vakarai (tame tarpe ir Lietuva) negali apsieiti be Rusijos. Šiandienos istorikai ne veltui šią valstybę vadina imperija, teigdami, kad imperijos, valdė ir valdys pasaulį, o Rusija šiame „imperijų koncerte“ užima svarbią, esminę vietą (Nowak 2015: 285). Kalbininkai jau yra ištyrę ir aprašę Rusijos federacijos prezidento Vladimiro Putino naratyvų ideologinius mechanizmus Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje (Zabarskaitė 2019: 76tt), ne mažiau įdomu pasižiūrėti, kokią vietą pati Rusija užima lietuvio pasaulėvaizdyje, koks jos poveikslas susidėlioja akademinio žodyno kontekste, kuriame sutelktas pasaulis Lietuvoje ir Lietuva visame pasaulyje (Nepokupnas 2002: 1421).

Straipsnyje išanalizavus vieno konkretaus žodžio (ir jo sinonimų) vartoseną taip pat bandoma nustatyti, ar yra (ne)paslėptos ideologijos LKŽe diskurse. Skaitant akademinį žodyną būtina nepamiršti, kad sovietinės okupacijos metu jis neišvengė to meto režimo primestos sovietinės cenzūros bei ideologinio kišimosi į žodyno turinį. 1947 m. išėjęs Juozo Balčikonio redaguotam II žodyno tomui po metų spaudoje pasirodė žodynininko (vėliau — vieno iš vyriausiųjų žodyno redaktorių) Jono Kruopo recenzija, kurioje jis, prisitaikydama prie to meto aplinkybių, teigė, kad „žodynas negali būti apolitiškas ir beidėjiškas. Jis, kaip ir kiekvienas tarybinis mokslo veikalas, turi turėti vieną pagrindinį tikslą — tarnauti liaudžiai, prisidėti prie visuomenės komunistinio auklėjimo, prie buržuazinių liekanų iš žmonių sąmonės išgyvendinimo“ (Kruopas 1948: 45).

Po daugelio metų buvęs Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius prisiminė, kad anuo metu šis J. Balčikonio redaguotas tomas „sukėlė didelį nepasitenkinimą partijos Centro komitete, tomas buvo išimtas iš apyvartos ir sunaikintas, išlikę egzemplioriai tapo bibliografinė retenybe“ (Žukas 2005: 56). Taigi I ir II tomai buvo „perrašyti“ pagal sovietinių mokslo ideologų modelį³. Buvo siekiama, kad žodynas taptų socialistinės sąmonės įtvirtinimo pagrindu, tarnautų liaudžiai, prisidėtų prie socializmo statybos ir komunistinio visuomenės auklėjimo, todėl nuo trečio tomo buvo pakeista žodyno rašymo instrukcija⁴, pirmieji du tomai paslėpti specfonde (Tamulionienė 2003: 63; Zabarskaitė 2010: 127). Net 14 žodyno tomų buvo leidžiami sovietų okupacijos metais, XV tomas išėjo 1991 m., tad jis mažiau paveiktas sovietinės ideologijos, „nuo XVI tomo žodyne sumažėjo ideologinės medžiagos, o po nepriklausomybės atkūrimo jos visai nebeliko“ (Zabarskaitė 2010: 128). Taigi didžioji dalis žodyno buvo cenzūruojama pagal griežtą ideologinį modelį, kelis dešimtmečius sakiniai iš įvairių rašytinių šaltinių ir gyvų istorijos liudininkų buvo renkami ir užrašomi veikiant (savi)cenzūrai, kuri vykdė sovietizaciją ir nepageidaujamą realybę keitė dirbtinai sukonstruota. Nors žodyne rasime nemažai socialistinei sąmonei ugdyti ir įtvirtinti skirtų iliustracijų, žymimų santrumpa sov.⁵, vis tiek negalime paneigti fakto, kad net ir anuomet „mokslui buvo svarbiausi tarmių ir senųjų tekstų faktai, gyvi sakiniai, ryškine tautos gyvenimą, mąstymą“ (Vitkauskas 2002: 11). Autentiška žodyno medžiaga atspindi to laikotarpio žmonių jausmus ir mąstymą bei patvirtina mintį, kad žodyną „galima skaityti ir *kitaip*“ (Zabarskaitė 2012: 241), kaip populiarių istorijos vadovėlių, kuriame išryškėja ne tik istorinis kontekstas, bet ir atitinkamo meto įvykiai, dramos, veikėjai, draugai ir priešai.

³ I ir II žodyno tomų iliustraciniuose sakiniuose *Rusija* paminėta tik kartą, todėl atskirai peržiūrėti J. Balčikonio redaguotų tomų ir lyginti juos su perleistais sovietmečiu nėra prasmės.

⁴ 1952 m. parengta žodyno rašymo ir redagavimo instrukcija buvo pildoma ir tikslinama ne kartą (ji perleista 1963 ir 1980 m.) „atsižvelgiant į tarybinės leksikografijos teoriją bei praktiką“ (LKŽ instrukcija 1980: 2).

⁵ Net 18 tyrimui atrinktų LKŽe iliustracinių sakinių turi pažymą sov. Ši pažyma įvesta rengiant pirmą elektroninį LKŽe variantą 2005 m. (vėliau žodynas atnaujintas 2008 ir 2018 m.). Kadangi žodynas buvo rengiamas septynis dešimtmečius, per tą laiką ne kartą keitėsi žodyno sudarymo ir redagavimo principai, tačiau rengiant elektroninę žodyno versiją leksikografiniai straipsniai iš esmės nebuvo redaguojami ar kupiūruojami, ištaisytos tik didesnės pastebėtos antraštinių žodžių transponavimo klaidos, suvienodinti sutrumpinimai, peržiūrėtas frazeologizmų pateikimas, adaptuoti leksikografinio pateikimo ir formos dalykai bei kt. Santrumpa sov. elektroninėje versijoje buvo pažymėti ryškiausi sovietizmai, sovietinės realijos (plačiau žr. Naktinienė 2012: 93), tačiau analizuojant tyrimui atrinktus pavyzdžius pastebėta, kad šios pažymos dar trūksta prie daugybės sovietinių laikotarpiu užrašytų iliustracijų.

Tiriamoji medžiaga buvo renkama iš LKŽ⁶: atlikus žodyne detalią paiešką rasti 138 iliustraciniai sakiniai, kuriuose minima leksema *Rusija*⁷.

LKŽe *Rusija* vadinama ir kitais vardais. Rasta 11 iliustracijų, kuriose minima *Maskolija*⁸, 14 sakinių pavartotas fonetinis *Rusijos* variantas *Rosija*⁹, užrašyta po 1 sakini su *Rasiejumi* ir *Rasieja*¹⁰.

Medžiaga tyrimui rinkta iš LKŽe, neimant naujausių Papildymų ir Tarmių kartotekų duomenų, todėl būtina pabrėžti, kad straipsnyje gauti rezultatai atspindi RUSIJOS konceptą, susidėliojusį lietuvių pasaulėautoje pradedant Spalio revoliucijos įvykiais¹¹ ir baigiant Sovietų Sąjungos žlugimu¹². Tokį pasirinkimą nulėmė pati žodyno medžiaga: iš senesnių rašytinių šaltinių sakinių su leksema *Rusija* LKŽe fiksuota visai nedaug (tik 27)¹³, o carinės Rusijos konceptas jau atskirai aprašytas¹⁴, todėl šiame straipsnyje išsamiau analizuojama, koks Rusijos vaizdinys susidėliojo lietuvių sąmonėje sovietinio laikotarpio kontekste.

Pirminiame medžiagos rinkimo etape iš viso tyrimui buvo atrinkti 165 iliustraciniai sakiniai, kuriuose minima *Rusija*, *Rosija*, *Rasiejus*, *Rasieja* ir *Maskolija*. Iš šios imties eliminuota 20 sakinių, kuriuose minima carinė Rusija, ir 27 sakiniai, išrašyti iš senesnių rašytinių šaltinių (XIX–XX a. pradžios). Taigi šiame straipsnyje iš viso analizuojama 118 sakinių, kurių turinys leidžia sudėlioti sovietmečiu lietuvių sąmonėje susiformavusį RUSIJOS konceptą.

---

⁶ Medžiaga rinkta iš 2018 m. atnaujintos LKŽe versijos (žr. www.lkz.lt).

⁷ Į šią imtį neįtrauktos iliustracijos su leksema *Rusia*, nes tai istorinis rytų slavų žemių pavadinimas.

⁸ Iš 11 LKŽe rastų sakinių su *Maskolija* tik 1 užrašytas gyvojoje kalboje (Šatėse), o likę 10 fiksuoti Simono Daukanto raštuose bei įvairiuose XIX a. rašytiniuose šaltiniuose: laikraščiuose „Aušra“, „Lietuviška Ceitunga“, „Tiesos prietelius“ ir kt. *Maskolija* paminėta ir vienoje reikšmės apibrėžtyje — apibrėžiant būdvardį *maskolinis* ‘nuo Maskolijos pučiantis, rytinis (apie vėją)‘.

⁹ *Rosija* daugiausia paplitusi šiaurės žemaičių šnektose (apie Kuršėnus, Luokę, Endriejāvą, Raudėnus, Šatės); po vieną kitą sakinių su šiuo variantu užrašyta iš pietų, rytų bei vakarų aukštaičių patarmių.

¹⁰ Šie variantai fiksuoti Drūskininkuose ir Nemenčinėje.

¹¹ Toks atspirties taškas pasirinktas todėl, kad ši revoliucija laikoma Sovietų Sąjungos susikūrimo proceso pradžia, nors oficialiai Sovietų Sąjunga buvo įkurta 1922 m.

¹² Primintina, kad dauguma LKŽe iliustracinių pavyzdžių surinkta maždaug iki XX a. vidurio (Zabarskaitė 2012: 247).

¹³ Daugiausia sakinių rasta šiuose šaltiniuose: „Aušroje“ (4), Vinco Kudirkos ir Antano Smetonos raštuose (po 3), Vinco Pietario ir Juozo Tumo-Vaižganto kūrinuose (po 2), laikraščiuose „Keleivis“, „Tiesos Prietelius“, „Vilniaus žinios“, „Tėvynės sargas“ (po 2), po 1 sakini užrašyta S. Daukanto, Antano Baranausko ir kt. raštuose.

¹⁴ Plačiau žr. Gritėnė 2020: 273–283.

Daugiausia apie Rusiją sovietiniu laikotarpiu buvo kalbama įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose¹⁵ — LKŽe rasti 75 tokie sakiniai. Konkrečių rašytojų, mokslo, kultūros veikėjų raštuose rasti tik 9 sakiniai, kuriuose paminėta *Rusija* (3 sakiniai iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės veikalų, 2 iš Vinco Mykoliaičio-Putino raštų, po 1 sakinį fiksuota botaniko Jono Dagio, istoriko ir visuomenininko Petro Klimo, rašytojų Antano Vienuolio ir Ievos Simonaitytės kūrinuose). 6 sakiniai išrašyti iš spaudos: popieriniame žodyne santrumpa sp atsirado tik nuo XVI tomo, o vėliau, rengiant elektroninį žodyno leidimą, ją buvo pažymėti visi vėlesni XX a. periodiniai leidiniai¹⁶. Iki tol visa tarybinė spauda buvo žymima bendra santrumpa tsp, o ideologiškai svarbesni to meto laikraščiai ar žurnalai turėjo savo atskiras santrumpas¹⁷. 8 tyrimui reikalingos iliustracijos didžiajam žodynui buvo išrašytos iš įvairių enciklopedijų, žodynų ir chrestomatijų. Bendrą rš santrumpą turi 53 tyrimui atrinkti sakiniai. Iki XVI tomo marksizmo-leninizmo klasikų raštų vertimai buvo žymimi kaip atskiri šaltiniai rašant visą veikėjo pavardę, pavyzdžiui, Engelsas, Marksas; šalia Vladimiro Lenino pavardės būdavo nurodomi jo veikalo leidimo metai ir puslapis; ryškiausių sovietinės propagandos skleidėjų (rašytojų, visuomenininkų ir pan.) raštai žodyne turėjo atskiras santrumpas, pavyzdžiui, Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (A. Gud-Guz), Vincas Kapsukas-Mickevičius (V. Kaps), Valerija Valsiūnienė (V. Vals), Juozas Žiugžda (J. Žiugž) ir kt. Nuo XVI tomo šių ideologinių veikėjų pavardės iš žodyno santrumpų sąrašo dingo, jas pakeitė bendra rš santrumpa, vartojama ir elektroniniame žodyno variante¹⁸. Tarmėse fiksuoti tik 43 sakiniai, kuriuose minima *Rusija* ir jos sinonimai. Kadangi rašytiniuose šaltiniuose *Rusija* ir jos sinonimai minimi gerokai dažniau nei užrašytuose iš gyvosios kalbos, galėtume teigti, kad LKŽe pirmiausia išryškėja įvairių rašto žmonių (publicistų, žurnalistų, rašytojų, politikų ir pan.), kultūros bei visuomenės veikėjų sudėliotas RUSIJOS konceptas.

Atskiros LKŽe iliustracijos autorius yra individualizuotas (ilustracinio sakinio pabaigoje nurodoma konkretaus asmens, iš kurio raštų imtas sakiny, pavardės santrumpa, pavyzdžiui, A. Vien, Pt, P. Klim ir kt.) arba anoniminis (tokių iliustracijų autorių slepia bendros rš, sp, LE, MLTE ir pan. santrumpos). Tačiau bendrąja prasme galime teigti, kad visą žodyno hipertekstą kūrė vienas

¹⁵ Apie LKŽe šaltinius kaip kultūros istorijos atspindžius plačiau žr. Šimėnaitė 2010: 158tt.

¹⁶ Pirmieji XIX a. lietuviški laikraščiai („Aušra“, „Lietuviška Ceitunga“ ir kt.) atskiras santrumpas turėjo visą laiką.

¹⁷ Kaip atskiri šaltiniai žodyne buvo išskirti „Komunisto“ ir „Tiesos“ leidiniai, jų pavadinimai sovietmečiu žodyno tekste net nebuvo trumpinami.

¹⁸ Kadangi medžiaga tyrimui buvo renkama iš elektroninės žodyno versijos (nes čia veikia įvairios automatinės paieškos), tai ir pačiame straipsnyje prie iliustracijų paliktos bendrosios santrumpos sp bei rš, smulkiau nedetalizuojant, kokio tarybinio veikėjo pavardę jos paslėpė.

kolektyvinis kūrėjas — visa lietuvių tauta: įvairūs rašto, kultūros, visuomenės, politikos ir pan. veikėjai (jau minėti tiksliai įvardyti ir anoniminiai autoriai) bei tūkstančiai neįvardytų gyvosios kalbos informantų, kuriuos slepia konkrečių vietovių santrumpos.

2. Rusija iliustraciniuose sakiniuose

Iš iliustracinių sakinių ryškėja keli pagrindiniai RUSIJOS koncepto požymiai.

2.1. Spalio revoliucijos atgarsiai

Didelėje šalyje nuolat vyko visokių svarbių įvykių. Kartais iliustraciniuose sakiniuose jie nekonkretizuojami, tik pasakoma, kad šalyje kyla sujudimas, šaukiama į kovą, kalbama apie artėjančius didelius įvykius, kurių atgarsiai pasiekia ir Lietuvą (žr. 1–3 sakinius).

- (1) *Visuomeninis sujudimas auga Rusijoje visoje liaudyje, visose jos klasėse* rš (ž. sujudimas)¹⁹.
- (2) *Jaunosios Rusijos kovos šaukimas prasiskverbia net į aklinais uždarytas kareivines* rš (ž. kareivinės).
- (3) *Obelių apylinkes, kaip ir visą Lietuvą, pasiekė didžiųjų Rusijos įvykių aidas* rš (ž. aidas).

Vienas iš svarbesnių aptariamojo laikotarpio įvykių Rusijos istorijoje — XX a. pradžioje kilusi revoliucija. Pastebima, kad šalyje vyko dvi viena po kitos revoliucijos (žr. 4 sakinį).

- (4) *Dviejų Rusijos revoliucijų patyrimo išnagrinėjimas* rš (ž. išnagrinėjimas).

Iliustraciniuose sakiniuose, kuriuose kalbama apie artėjančią revoliuciją, šalis metaforiškai lyginama su nėsčia moterimi (žr. 5 sakinį), svarstoma, kas pirmieji pradėjo revoliuciją (žr. 6 sakinį), konkrečiai įvardijama data, kada ji prasidėjo (žr. 7 sakinį).

- (5) *Rusija buvo nėsčia revoliucija daugiau nei bet kuri kita šalis* rš (ž. nėsčias).
- (6) *Rusijoje revoliuciją, girdi, pradėję jūrininkai, tai ir Vokietijoje jūreivija, nusiziūrėjusi, ėmusi riaušes kelti* I. Simon (ž. jūreivija).
- (7) *1905 metų sausio 9 dieną darbininkų kraujuje gimė pirmoji Rusijos revoliucija (sov.)* rš (ž. kraujas).

---

¹⁹ Pavyzdžiai cituojami iš elektroninės LKŽe versijos (žr. www.lkz.lt). Santrumpų sąrašas pateikiamas straipsnio gale. Skliaustuose nurodomas žodis, iš kurio leksikografinio straipsnio imtas pavyzdys.

Kalbama apie revoliucijos formas (žr. 8 sakinį), svarstoma, kokios buvo revoliucijos pasekmės Rusijai ir pan. (žr. 9 sakinį).

(8) *Kovos formos Rusijos revoliucijoje pasižymi milžinišku įvairumu, palyginti su buržuazinėmis Europos revoliucijomis* rš (ž. įvairumas).

(9) *Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos rezultatas buvo Rusijos iškritimas iš pasaulinės kapitalizmo sistemos (sov.)* rš (ž. iškritimas).

Sovietiniais metais užrašytuose iliustracijose pašiepiami ponai (žr. 10 sakinį), iškeliami partijos svarba (žr. 11 sakinį).

(10) *Ponėkams, pabėgusiems nuo Rusijos revoliucijos kiauromis kelnėmis, terūpi savo gerovė (sov.)* rš (ž. ponėkas).

(11) *Mūsų partijos suvažiavimas buvo vienintelis tokios rūšies, neregėtas reiškinys visoje Rusijos revoliucinio judėjimo istorijoje (sov.)* rš (ž. reiškinys).

2.2. Ekonomika, ūkis

Apie Rusijos ekonomiką, ūkį LKŽe rasta visai mažai sakinių. Iš jų galima šį tą sužinoti apie Rusijoje buvusius mokesčius (žr. 12 sakinį), mažųjų ūkių gyvavimą (žr. 13 sakinį).

(12) *Jau ir dabar Rusijos arbatos uždas yra pats didžiausias pasaulyje* rš (ž. uždas).

(13) *Pačioje Rusijoje yra jau toki mažieji ūkiai, kurie už vištas ir kiaušinius tūkstančius rublių išverčia* Pt (ž. išversti).

Sovietiniais metais iš raštų išrašytuose sakiniuose kalbama apie šalyje nuolat didėjantį fabrių skaičių (žr. 14 sakinį), stambiosios pramonės plėtimąsi ir pan. (žr. 15 sakinį).

(14) *Fabrių skaičius Rusijoje didėja ir gana sparčiai didėja* rš (ž. gana).

(15) *Plieno išlydymas 1940 metais TSRS rytiniuose rajonuose 1,4 karto viršijo visos Rusijos 1913 metų plieno išlydymą* rš (ž. išlydymas).

Fiksuota ir gana tuščių, lozungų primenančių pompastiškų sakinių (žr. 16 sakinį).

(16) *Ekonominė Rusijos istorija tuo būdu jau įrodė tai, ką rytoj įrodys politinė Rusijos istorija* rš (ž. įrodyti).

Tokios iliustracijos apie augančią pramonę, gamybą, bandymą kažką įrodyti politikoje, siekimą išlaikyti statusą ir prestižą tarptautinėje politikoje tik paliudija šiandienos istorikų ir politikų keliamą mintį, kad Rusija ir jos lyderiai šimtmečiais siekė ir tebesiekia „didžiosios valstybės statuso“ (Janeliūnas, Kojala 2016: 13). Šiandienos kontekste matyti, „kad „imperinė“ retorika skamba visuose Rusijos politinio diskurso segmentuose“ (Malinova 2015: 273), o visa tai ataidi dar iš sovietinės imperijos laikų, kurie gana ryškiai atsispindi ir akademinio žodyno iliustraciniuose sakiniuose.

Kiek kitaip Rusijos vaizdas atrodo šnektų atstovams. Lietuvai atgavus nepriklausomybę jau nebijoma pasakyti savo nuomonės apie skurdų žmonių gyvenimą Rusijoje (žr. 17–19 sakinius).

(17) *O Rusijoje visi laukai tušti, ažužėlė, žmonės kaip vilkai vaikšto* Ob (ž. vilkas).

(18) *Visa Rusija išsivogta: vienas nuo kito vagia* Jrb (ž. išvogti).

(19) *Visą Rusiją apėjau, tei[p], kai jie gyvena, niekur pasauly nėsu matęs* Jrb (ž. visas).

2.3. Ryšys su Lietuva

LKŽe fiksuota nemažai sakinių, kuriuose kalbama apie Rusijos ir Lietuvos santykius. Abiejų šalių gyventojai nuolat migravo iš vienos šalies kitą. Iš šnektose užrašytų sakinių aiškėja, kad lietuviai dažniausiai į Rusiją bėgo ar pakliūdavo dėl karų (žr. 20 sakinį), suiručių (žr. 21 sakinį) ir pan.

(20) *Jis per karą, sako, net Rusijon atsikliuvo* Lš (ž. atkliūti).

(21) *Kai pervertimai buvo, anas Rosijon išbėgo* Ob (ž. vertimas).

Kiti vykdavo į Rusiją dirbti ar gydytis (žr. 22–23 sakinius).

(22) *Rusijoje] b[lu]jau pasitraukęs į Kazanę, dirbau Kazanėje] Žd* (ž. patraukti).

(23) *Jaunas talentuotas rašytojas humoristas Juozas Gurauskis, pačiame žaliume džiovos pakirstas, kankinasi kažki kokioje Rusijos sanatorijoje* Pt (ž. žaliumas).

Lietuviams teko atlikti karinę tarnybą Rusijos armijoje (žr. 24 sakinį). Sovietmečiu užrašytame sakinyje su pasidžiavimu pabrėžiama, kad į sovietinę armiją patekdavo geriausi Lietuvos jaunuoliai (žr. 25 sakinį).

(24) *Pradėjęs savo žygį Rusijos gilumoje, lietuviškas Tarybinės Armijos junginys nuėjo garbingų kovų ir pergalių kelią ligi Baltijos jūros pakrantės* (sov.) sp (ž. junginys).

(25) *Ji(Lietuva) atidavė savo jaunimo žiedą Rusijos armijai* P. Klim (ž. žiedas).

Šnektose užrašytas ne vienas paliudijimas, kad žmonės į Rusiją buvo išvežami per prievartą: minimi XIX a. pabaigos — XX a. pradžios trėmimai (žr. 26 sakinį), atkūrus Lietuvai nepriklausomybę ir išsivadavus iš aktyvios ir akylos sovietinės cenzūros žodyno tekste imami minėti ir masiniai gyventojų trėmimai 1940–1953 m. (žr. 27–28 sakinius).

(26) *Per pirmąjį karą buvau į Rusiją pavilkta — tris metus ir šešis mėnesius* Vlks (ž. pavilkti).

(27) *Septynių metų buvau vaikas, ka išvarė mumis į Rusiją* Škn (ž. išvaryti).

(28) *Vyrų daug išvežė į Rusiją, kame padoresnis ūkininkas, visus išvežė* Kl (ž. vežti).

Kai kuriuose iš šnektų ir raštų užrašytuose sakiniuose konkrečiai neįvardijama, koku metu ir dėl kokių priežasčių lietuviai pasitraukdavo į Rusiją (žr. 29–31 sakinius).

(29) *Ir anudu ketino jau traukties į Rusiją* Krt (ž. traukti).

(30) *Sūnus išbuvo aštuonis metus Rusijoje] išvažiuoęs* Žlb (ž. išvažiuoti).

(31) *Lietuvoje nieko neradęs, iškeliauja Rusijon ir ten amžinai nusėda* rš (ž. nusėsti).

Vyko ir atgalinis judėjimas. Iš Rusijos ir į Lietuvą atvykdavo nemažai rusų, tikėdamiesi čia geresnio, kiek laisvesnio gyvenimo. Užsimenama, kad Lietuva rusus traukė kaip Amerika, čia jie gaudavo darbo (žr. 32–33 sakinius).

(32) *Virto iš tos Rusijos čia an galvos, kaip į Ameriką* End (ž. virsti).

(33) *Tai būdavo miško darbininkai vis suvažiuavę iš kur, atvažiuavę ar iš Rusijos, ar iš kur* Sb (ž. suvažiuoti).

Iš iliustracijų matyti, kad į Lietuvą iš Rusijos atvykdavo ištisos bendruomenės. Pavyzdžiui, sentikiai čia atsikėlė dėl persekiojimo Rusijoje (žr. 34 sakinį).

(34) *XVII a. Lietuvoje atsirado dar vienos krikščionybės šakos išpažinėjų — sentikių. Jie atsikėlė iš Rusijos, nes ten tuo laiku buvo smarkiai persekiojami* MLTEIII60 (ž. sentikis).

Rusai į Lietuvą vyko ne tik savo noru, bet buvo ir prievarta atvežami (žr. 35–36 sakinius).

(35) *Any (rusai) privežta iš Rasiejaus* Nmč (ž. privežti).

(36) *Ventos tiltą pri Mažeikių kad dirbo, buvo maskoliai iš Maskolijos atvežti su mediniais ratais* Šts (ž. maskolis).

Vyko ne tik žmonių migracija. Iš Lietuvos į Rusiją buvo gabenamos įvairios prekės (žr. 37 sakinį).

(37) *Upeivos gabeno prekes į Rusiją* Kin (ž. upeiva).

Iš Rusijos į Lietuvą atkeliavo ne tik žmonės, bet ir ligos:

(38) *Cholera buvo iš Rusijos (tada ji ten plėtėsi) užvežta* Pt (ž. užvežti).

Ne vienoje iliustracijoje randame paliudijimą, kad Rytų ir Vakarų kryžkelėje esančią Lietuvą vis paliesdavo didžiosiose šalyse vykstantys įvykiai. Pavyzdžiui, iš Vokietijos į Rusiją nutiesti geležinkeliai ir keliai ėjo per Kauną (žr. 39 sakinį); sudarius Rusijai ir Vokietijai taiką, į Lietuvą galėjo grįžti karo pabėgėliai (žr. 40 sakinį) ir pan.

(39) *Kaunas vaidino labai svarbų strateginį vaidmenį, nes pro jį ėjo pagrindiniai geležinkeliai ir plentai iš Vokietijos į Rusiją* MLTEII98 (ž. strateginis).

(40) *1918 metų kovo mėnesį sudarius taiką tarp Tarybų Rusijos ir Vokietijos, į Lietuvą ėmė grįžti karo pabėgėliai* rš (ž. tarp).

Lozungus primenančiuose sakiniuose kalbama, kokią įtaką Rusijoje vykstantys įvykiai darė Lietuvai (žr. 41 sakinį).

(41) *Visoje Rusijoje sparčiai plėtojantis kapitalizmui, Lietuvoje augo ir konsolidavosi darbininkų klasė (sov.)* rš (ž. konsoliduoti).

2.4. Idėjos, partijos, valdininkai

Sovietiniu laikotarpiu užrašytuose sakiniuose kalbama apie marksizmo, leninizmo idėjas (žr. 42 sakinį); minimos publicistų, filosofų ir kt. visuomenės veikėjų (Visariono Belinskio, Aleksandro Gerceno, Nikolajaus Černyševskio ir kt.) pavardės (žr. 42–43 sakinius).

(42) *Bielinskis, Gercenas savo mokslo, publicistikos ir meno veikalais paruošė dirvą marksizmo–leninizmo idėjoms Rusijoj prisiimti* rš (ž. priimti).

(43) *Černyševskis nesugebėjo, teisingiau, negalėjo dėl Rusijos gyvenimo atsilikimo pakilti iki Markso ir Engelso dialektinio materializmo (sov.)* rš (ž. pakilti).

Keliuose sakiniuose kalbama apie kapitalizmą Rusijoje. Apie jį rašomos knygos (žr. 44 sakinį), ši socialinė ekonominė sistema Rusijoje ir augo, ir buvo griauinama (žr. 45–46 sakinius).

(44) *Rašė knygą „Kapitalizmo išrutula Rusijoje“* rš (ž. išrutula).

(45) *Rusijoje buvo likviduota senoji, kapitalistinė bazė* rš (ž. kapitalistinis).

(46) *Panaikinus baudžiavą, Rusijoje pradėjo sparčiai augti kapitalizmas* rš (ž. kapitalizmas).

Sovietinio laikotarpio iliustracijose minimas komunizmas, pabrėžiama Rusijoje vykusios Spalio revoliucijos, pakeitusios geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje, svarba (žr. 47 sakinį).

(47) *Spalio socialistinė revoliucija Rusijoje nurodo visų šalių proletarams kelią, kuriuo jie turi eiti į šviesų tikslą — komunizmą (sov.)* sp (ž. proletaras).

Apie Rusijoje veikiančias partijas kalbama iš raštų išrašytuose sakiniuose: minimi liberalai, socialdemokratai ir kt. (žr. 48–49 sakinius).

(48) *Rusijos liberalai niekuomet nebuvo suorganizavę revoliucinės partijos kovai dėl patvaldystės nuvertimo* rš (ž. liberalas).

(49) *Rusijos socialdemokratai užsibrėžė sau artimiausių politinį uždavinį nuversti monarchiją (sov.)* rš (ž. monarchija).

Iš iliustracijų matyti, kad Rusijoje buvo daug visokiausių valdininkų, jie buvo siunčiami į Lietuvą vykdyti ūkio ir kultūros sovietinimo (žr. 50 sakinį).

(50) *Toji valdininkija buvo kaip tyčiomis suverbuota iš visos Rusijos* rš (ž. suverbuoti).

2.5. Socialinės grupės

LKŽe iliustraciniuose sakiniuose daugiausia dėmesio tenka valstiečiams. Pastebima, kad net panaikinus baudžiąvą jų gyvenimas nebuvo lengvas (žr. 51–52 sakinius).

(51) *Valstiečių žemėvalda Rusijoje ..., tiek ir privatinė (nuomotinė ir pirktinė žemė) ... apraizgyta senais, pusiau baudžiaviniais ryšiais ir santykiais (sov.) rš (ž. nuomotinis).*

(52) *O iš ko susideda visa poreforminė Rusijos istorija, jeigu ne iš masinio, niekur nematyto tokio intensyvaus valstiečių eksproprijavimo? rš (ž. masinis).*

Sovietmečio iliustracijose akcentuojama, kad valstiečiai buvo labai stipri socialinė klasė, o kartu su darbininkais Rusijoje jie tapo revoliucijos varomąja jėga (žr. 53–54 sakinius).

(53) *Lietuvos, kaip ir antrinės Rusijos imperijos dalies, narodnikai pagrindine revoliucijos jėga laikė valstiečius rš (ž. valstiečiai).*

(54) *Valstiečiai, gausingiausia priešrevoliucinės Rusijos klasė, iro, skilo į sluoksnius sp (ž. irti).*

Rašant bei redaguojant žodyną sovietų laikais, nemažas dėmesys buvo skiriamas ir darbininkams, stengtasi pabrėžti, kad Rusijos istorijoje darbininkų klasė ne mažiau svarbi nei valstiečiai: Pirmajam pasauliniam karui einant į pabaigą, „darbininkai, paėmę valdžią kartu su vargingaisiais valstiečiais, turėjo stiprinti Tarybų Rusiją“ (Laurinavičius 1997: 53). LKŽe iliustracijos liudija, kaip panaikinus baudžiąvą stiprėjo darbininkų savimonė (žr. 55 sakinį), jie aktyviai dalyvavo proletarinėje kovoje (žr. 56 sakinį).

(55) *Panaikinus baudžiąvą, Rusijoje sparčiais tempais augo kapitalizmas, formavosi ir telkėsi darbininkų klasė, stiprėjo jos klasinė savimonė sp (ž. savimonė).*

(56) *Proletarinė kova apimdavo naujus darbininkų sluoksnius ir plito visoje Rusijoje (sov.) rš (ž. proletarinis).*

Apie kilmingųjų luomus LKŽe iliustracijoje beveik nekalbama. Fiksuotas tik vienas sakinytis apie Rusijos imperijoje buvusią pareigybę — bajorų vadovą (žr. 57 sakinį).

(57) *Bajorų vadovas — Rusijos imperijos bajorų luominės organizacijos pareigūnas LTEI166 (ž. vadovas).*

2.6. Žmonių ir tautų padėtis Rusijoje

LKŽe randame šiek tiek informacijos apie įvairių tautų gyvenimą Rusijoje. Pirmiausia konstatuojama, kad šalyje gyveno visokių tautų žmonių (žr. 58 sakinį):

(58) *Nacionaliniu atžvilgiu Rusija yra marga šalis rš (ž. šalis).*

Pripažįstama, kad kitų šalyje gyvenančių tautų palaikymas buvo labai svarbus Rusijos pažangai (žr. 59 sakinį).

(59) *Leninas nepaliaujamai kartodavo, kad be sąjungos su šiomis kitatautėmis masėmis Rusijos proletariatas negalės nugalėti* (sov.) rš (ž. kitatautis).

Žodyno iliustracijose net neužsimenama apie ano meto Rusijos žmonių, tautų laisvę ar klestėjimą. Šis faktas tik patvirtina Alexanderio Etkindo mintį, kad imperinė valstybė savo kontinentinėje teritorijoje vykdė „vidinę kolonizaciją“ ir mažiau išvystytoms teritorijoms nustato aiškų hierarchinį santykį (Etkind 2011: 2).

Tačiau galima rasti užuominų apie Rusijoje stipriai veikusią cenzūrą (žr. 60 sakinį):

(60) *Tiktai pagalvokite, kaip reikia sužaloti šią revoliucinę doktriną, kad ją būtų galima įtalpinti į Rusijos cenzūros Prokrusto lovą!* rš (ž. įtalpinti).

Apie sovietiniais metais vykdytas represijas, masinius trėmimus, apskritai apie totalitarinę sovietų santvarką, tuo metu vyravusią baimę, prievartą sakiniuose su *Rusija* išvis nekalbama. Šis faktas dar sykį parodo, kaip stipriai tuo metu žodyno rašytojus ir redaktorius veikė cenzūra. Akivaizdu, kaip tuo metu buvo svarbu iš informacinio lauko pašalinti nepageidaujamą informaciją, o atsiradusią tuščią erdvę užpildyti propagandiniu turiniu (plg. Sėdaitytė 2017: 85). Iliustracijos apie realų, nepagražintą lietuvių gyvenimą sovietinės okupacijos sąlygomis, apie okupacinės valdžios įtaką mūsų valstybės ir kiekvieno lietuvių gyvenimui pateko tik į žodyno Papildymų (LKŽP) ir Tarmių (LKŽT) kartotekas²⁰.

2.7. Gamta, mokslas, menas

Rusijos didumas pabrėžiamas būdvardžiais *gilus, didis, tolimas* ir pan. (žr. 61 sakinį).

(61) *Kai jis mirė, aš jau gyvenau tolimoj Rusijoje ir savarankiškai verčiau farmacijos praktika* A. Vien. (ž. praktika).

---

²⁰ Pastebėta, kad LKŽP fiksuota daug daugiau iliustracijų ne su vietovardžiu *Rusija*, o su etnonimu *rusas*. Tiriant tokių sakinių semantiką ryškėja ne tik lietuvių santykiai su konkrečios tautybės asmenimis, bet ir požiūris į pačią Rusiją. Plg. LKŽe pateikiamą vieną iš *ruso* homonimų – ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’. LKŽP ir LKŽT iliustracijose, užrašytose Lietuvai atgavus nepriklausomybę, rusai ir jų įvesta santvarka, valdžia vertinami nepagražintai: *Kur jau rusas užėjo, jau ir užėjo (pasiliko ilgam)* Antālieptė (LKŽP 1998). *Baisūs buvo laikai [pokaryje], užėjo rusas ir padarė [savo tvarką]* Nemunėlio Radviliškis (LKŽT 2009). *Ar galėjo Lietuvėlė atsilaukyti prieš rusą, prieš tokią tautą?* Nemunėlio Radviliškis (LKŽT 2009).

Tik 4 LKŽe iliustracijose kalbama apie Rusijos gamtą: minima Rytų Europos lyguma ir Rusijos skydas, pabrėžiama, kad Rusijoje yra derlingų dirvožemių (žr. 62–63 sakinius).

(62) *Rusijos stepių ir miškastepių rajonai turi derlingiausių juodžemio dirvožemių* rš (ž. miškastepė).

(63) *Estijos žemės paviršius yra dalis didžiosios Rytų Europos lygumos – Rusijos skydo* EncVII1092 (ž. skydas).

Užsimenama, kad tai vėjuotas kraštas su labai šaltomis žiemomis (žr. 64–65 sakinius).

(64) *Rusijo[je] tas i didliai vėjuotas kraštas* Ms (ž. vėjuotas).

(65) *Tą žiemą į Rusiją dideli šalčiai buvo, vokytis ir pašalo* Sg (ž. vokytis).

LKŽe iliustracijose tik keliais žodžiais užsimenama apie Rusijos mokslą ir meną. Dviejuose sakiniuose minimi šios šalies klinikose dirbantys gydytojai ir bežiedžius augalus tyrinėjantys mokslininkai (žr. 66–67 sakinius).

(66) *Geriausi Rusijos klinikistai visuomet kreipė dėmesį į skirtingą įvairių žmonių ligos eigą ir todėl mokė „gydyti ligonį, bet ne ligą“* rš (ž. klinikistas).

(67) *Jis yra pirmasis Rusijoje kriptogamininkas, panaudojęs citologinį metodą grybams tirti* J. Dag. (ž. kriptogramininkas).

Viename sakinyje kalbama apie archeologų tiriamą dantytosios keramikos kultūrą (žr. 68 sakinį).

(68) *Ypač gražiai duobėtosios-dantytosios keramikos kultūra yra pasireiškusį vidurio Rusijoje ir šių dienų Suomijoje* rš (ž. kultūra).

3. Rusija reikšmių apibrėžtyse

Rusija minima ne tik LKŽe iliustracijose, bet ir reikšmių apibrėžtyse, kurių turinys taip pat ne mažiau svarbus formuluojant bendrą RUSIJOS konceptą. Kalbininkai ne sykį yra pabrėžę, kad žodynuose pateiktos reikšmių apibrėžtys yra svarbus istorinės ir kultūrinės informacijos šaltinis (Skybina, Bytko 2015: 28tt), bemaž kiekviename žodyne ne tik iliustracijose, bet ir reikšmių apibrėžtyse galima rasti nemažai enciklopedinės informacijos (Kiefer 1988: 8; Wnęk, Bendoraitytė-Vnęk 2012: 82tt; Valančiauskienė 2019), nes „žodžiai ir pasaulis yra neatsiejami“ (Kirkness 2004: 60). Iš viso LKŽe rasta 71 reikšmės apibrėžtis, kurioje minima *Rusija*. Ši leksema pasitelkiama apibrėžti 69 daiktavardžiams ir 2 būdvardžiams (*baltas, rusinis*). Pabrėžtina, kad net 33 reikšmių apibrėžtys susijusios su carine Rusija. Jos iš bendros imties elimintuotos ir šiame straipsnyje analizuojamos likusios 38 apibrėžtys, kurių turinys labiau sietinas su sovietiniu laikotarpiu.

Iš tiriamųjų reikšmių apibrėžčių išryškėja dar keli svarbūs RUSIJOS koncepto bruožai.

3.1. Svarbios Rusijos datos

Keliose reikšmių apibrėžtyse minimos konkrečios datos. Iš reikšmių apibrėžčių galima sužinoti, kad Rusijoje 1917 m. laikinosios vyriausybės galva tapo Kerenskis (ž. kerenska), 1917–1918 m. šalyje vyko ginkluotų darbininkų kova (ž. gvardija), o 1918–1920 m. vyko Rusijos pilietinis karas (ž. gvardija).

3.2. Tautos, klasės, luomai

Reikšmių apibrėžtyse minima keletas Rusijoje gyvenančių tautų: *rūsai* ‘tauta, kalbanti viena rytų slavų kalbų, gyvenanti daugiausia Rusijoje’, *koriakai* ‘tauta, gyvenanti Rusijoje (Kamčiatkoje ir Magadano srityje)’ ir kt.

Be tautų, reikšmių apibrėžtyse minimos ir Rusijoje buvusios socialinės grupės: dvarininkai, valstiečiai (ž. atraizai), laisvieji žmonės, baudžiauninkai, tarnai, miesto varguomenė (ž. 2 kazokas).

3.3. Kariuomenė, policija

Žodyne *Rusija* minima apibrėžiant keletą su kariuomene ir policija susijusių terminų: *milicija* ‘buvusioje TSRS ir dabar Rusijoje administracinė įstaiga visuomeniniam saugumui ir tvarkai palaikyti’, *rūsas* ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’, *ruskėjai* ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’ ir kt.

3.4. Srovės, judėjimai, partijos

Didelėje šalyje formavosi ir veikė įvairūs visuomeniniai, politiniai judėjimai ir srovės. LKŽe reikšmių apibrėžtyse minimas *ekonomizmas* ‘oportunistinė Rusijos socialdemokratų srovė, skelbusi, kad darbininkai turį kovoti tik dėl savo ekonominio būvio pagerinimo’, *nihilizmas* ‘nuo 1860 metų Rusijoje — rusų visuomeninės minties srovė, nukreipta prieš reakcinės bajorijos tradicijas, prieš bajorinės kultūros principus’, *narodnikystė* ‘Rusijos XIX amžiaus antrosios pusės smulkiosios buržuazijos visuomeninis-politinis judėjimas, idealizavęs valstiečių bendruomenę, neigęs vadovaujantį darbininkų klasės vaidmenį revoliucijoje’.

Apibrėžiami kai kurių organizacijų, partijų narių pavadinimai: *bolševikas* ‘Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos revoliucinės daugumos narys’, *nihilistas* ‘nuo 1860 metų Rusijoje — nebajorų inteligentijos²¹ atstovas, neigiantis reakcinės bajorijos tradicijas, baudžiavinės ideologijos papročius’ ir kt.

---

²¹ Įdomu tai, kad nei LKŽe iliustracijose, nei reikšmių apibrėžtyse su leksma *Rusija* daugiau nėra karto nepaminėta inteligentija, o būtent inteligentijos sluoksniu atsiradimas yra „viena svabiausių prielaidų susiformuoti moderniai tautai“ (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996: 224).

3.5. Piniginiai vienetai

Kelios apibrėžtys skirtos sovietinėje Rusijoje cirkuliavusiems piniginiams vienetais pavadinti: *kèrenka* 'popierinis 20 ir 40 rublių vertės pinigas, išleistas Rusijoje 1917 m., kai laikinosios vyriausybės galva buvo Kerenskis', *rùblis* 'TSR Sąjungos (ir ikirevoliucinės Rusijos) pagrindinis piniginis vienetas, lygus šimtui kapeikų; tos vertės piniginis ženklas' ir kt.

4. Apibendrinimas ir išvados

Ištyrus 118 LKŽe iliustracinių sakinių ir 38 reikšmių apibrėžtis, kuriose paminėta leksema *Rusija*, matyti, kad žodyne ryškiausiai atsispindi sovietmečio kolektyvinė lietuvių atmintis. Ji kuria tikrais įvykiais grįstą praeities aprašymą, kurį ne vieną dešimtmetį pasakojo daugybė žmonių (tarmių informantai ir rašytinių šaltinių autoriai), tačiau tas pasakojimas buvo labai stipriai paveiktas to meto viešojo sektoriaus sovietinės cenzūros ir žodyno informantų, autorių bei redaktorių vidinės savicenzūros. Kadangi šis žodynas nepildomas šiuolaikinių diskursų pavyzdžiais, šiame straipsnyje išanalizuoti duomenys leidžia nustatyti nuo Spalio revoliucijos iki XXI a. kalbos vartotojų sąmonėje verbalizuotą RUSIJOS konceptą.

Žodyno iliustracijose atsiskleidžia keli svarbūs RUSIJOS koncepto požymiai. Tai didelė šalis su šaltomis žiemomis, turinti lygumų, derlingų dirvožemių. Vienas iš svarbiausių to meto politinių įvykių — 1917 m. vykusi spalio revoliucija, kuri pakeitė geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje.

Didelėje daugiatautėje šalyje jos gyventojai ir įvairios tautos nuolat migravo. Iš šnektose užrašytų sakinių aiškėja, kad dažniausiai į šią šalį lietuviai bėgo dėl karų, dalis lietuvių vyko į šią šalį dirbti, gydytis, atlikti karinės tarnybos. Šnektose užrašyta liudijimų, kad žmonės į Rusiją buvo išvežami per prievartą. Minimi ankstesni (XIX a. pabaigos — XX a. pradžios) ir po Antrojo pasaulinio karo vykę masiniai gyventojų trėmimai. Iliustracijose kalbama ir apie atgalinį judėjimą. Iš Rusijos ir į Lietuvą atvykdavo nemažai rusų: pavieniai rusai Lietuvoje gaudavo darbo, taip pat į Lietuvą iš Rusijos atvykdavo ir ištisos bendruomenės. Vyko ne tik žmonių migracija. Iš Lietuvos ir kitų šalių į Rusiją buvo vežamos įvairios prekės, o iš Rusijos atkeliaudavo ne tik žmonės, bet ir ligos.

Sovietinio laikotarpio iliustracijose ypač daug kalbama apie marksizmo, leninizmo, kapitalizmo, komunizmo ir kt. idėjas, minimos to meto publicistų, filosofų ir kt. visuomenės veikėjų pavardės (Visariono Belinskio, Aleksandro Gerceno, Nikolajaus Černyševskio ir kt.), politinės partijos ir socialinės grupės. To meto iliustracijose pašiepiami ponai, iškeliamą komunistų partijos

svarba, kalbama apie Rusijoje nuolat didėjantį fabrių skaičių, stambiosios pramonės plėtimąsi ir pan. Dalis tokių sakinių skamba pompastiškai, primena lozungus. Rastos tik kelios iliustracijos apie Rusijos meną, mokslą. Taip pat sovietmečiu užrašytose iliustracijose net neužsimenama apie ano meto Rusijos žmonių ar tautų laisvę, klestėjimą, išvis nekalbama apie vykdytas represijas, masinius trėmimus, apskritai apie totalitarinę sovietų santvarką, tuo metu vyravusią baimę. Šie faktai aiškiai parodo, kaip stipriai tuo metu žodyno rašytojus ir redaktorius veikė sovietinė cenzūra ir kaip plačiai buvo vykdoma ideologinė kontrolė. Iliustracijos apie realų, nepagražintą lietuvių gyvenimą sovietinės okupacijos sąlygomis, apie okupacinės valdžios įtaką lietuvių gyvenimui pateko tik į žodyno Papildymų bei Tarmių kartotekas.

Reikšmių apibrėžčių turinys taip pat ne mažiau svarbus formuluojant bendrą RUSIJOS konceptą. Iš tiriamųjų reikšmių apibrėžčių susidėlioja panašus RUSIJOS konceptas kaip ir iliustraciniuose sakiniuose, tik pastebėta, kad reikšmių apibrėžtyse daugiau konkretumo: čia nurodomos tikslios istorinės datos, minima daugiau Rusijoje gyvenančių tautų, socialinių grupių, luomų, srovių, judėjimų, partijų. Rusija minima apibrėžiant su kariuomene ir policija susijusius terminus bei piniginių vienetų pavadinimus.

Pastebėta, kad reikšmių apibrėžtyse pateikiami konkretūs, tikslūs su tiriamuoju objektu susiję faktai, o iliustracijose, be istorinio naratyvo, galima išvelgti daugiau subjektyvumo, netgi emocingumo, kuris dažniausiai pasireiškia pirmuoju asmeniu užrašytuose sakiniuose.

Stripsnyje vartotos *Lietuvių kalbos žodyno* vietovių ir rašytinių šaltinių santrumpos

J. Dag — Jonas Dagys (1906–1993), jo raštai (botanika).

Enc — Lietuviškoji enciklopedija. I–IX tm. Kaunas 1933–1940. (Jei žodis enciklopedijoje ne antraštinis, skaitmenys rodo tomus ir skiltis.)

End — Endriėjāvas, Klaipėdos r.

Jrb — Jūrbarkas.

Kin — Kintai, Šilutės r.

Kl — Kuliai, Plungės r.

P. Klim — Petras Klimas (1891–1969), jo raštai ir vadovėliai.

Kzt — Kazitiškis, Ignalinos r.

Lš — Liškiaivā, Varėnos r.

LTE — Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1–12, Papildymai, Vilnius 1976–1985. (Skaitmenys rodo tomus ir puslapius.)

MLTE — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–III tm. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Vilnius 1966–1971. (Skaitmenys rodo tomus ir puslapius.)

Ms — Mósėdis, Skuodo r.

Nmč — Nemenčinė, Vilniaus r.

- Ob — Obėliai, Rokiškio r.
 Pt — Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1961–1943), jos raštai.
 rš — raštų žodis ar sakinys.
 Sb — Subačius, Kupiškio r.
 Sg — Saūgos, Šilutės r.
 I. Simon — Ieva Simonaitytė (1897–1978), jos raštai.
 sp — spaudos žodis ar sakinys.
 Škn — Šakyna, Šiaulių r.
 Šts — Šatės, Skuodo r.
 A. Vien — Antanas Vienuolis-Žukauskas (1882–1957), jo raštai.
 Vlkš — Vilkỹškiai, Šilutės r.
 Žd — Židikai, Mažeikių r.
 Žlb — Žlibinai, Plungės r.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, Kulakauskas, Antanas. 1996. *Carų valdžioje. XIX a. Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bartmiński, Jerzy. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Burinskaitė, Kristina. 2005. *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.* Vilnius: Alma littera.
- Etkind, Alexander. 2011. *Etkind, Alexander. 2011. Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity.
- Gritenene, Aurelija. 2020. *Koncept carskoj Rossii v «Slovare litovskogo jazyka». Aktual'ni problemy sučasnoji osvity ta nauky v konteksti jevointehracijnoho postupu*. Luc'k: Veža-Druk, 273–283.
- Gritėnienė, Aurelija. 2016. *Šermukšnio vaizdiny „Lietuvių kalbos žodyne“*. *Tautosakos darbai* 52, 85–104.
- Gritėnienė, Aurelija. 2017. *Žodyno vaizdiny Lietuvių kalbos žodyne. Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?90>.
- Gudavičius, Aloyzas. 2009. *Etnolingvistika: Tauta kalboje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius, Aloyzas. 2011. *Reikšmė — sąvoka — konceptas ir prasmė. Res humanitariae* 10, 108–119. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001;J.04~2011~1367184173024/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Janeliūnas, Tomas, Kojala, Linas. 2016. *Struktūriniai veiksniai ir Rusijos užsienio politika: tapatybės naratyvų simuliacija V. Putino režime*. Vilius Ivanauskas, Tomas Janeliūnas, Gražvydas Jasutis, Laurynas Jonavičius, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Keršanskas, Linas Kojala. *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*. Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 13–54.
- Kiefer, Ferenc. 1988. *Linguistic, Conceptual and Encyclopedic Knowledge: Some Implications for Lexicography*. Prieiga internete: https://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1988/005_Ferenc_Kiefer_Linguistic_Conceptual_and_Encyclopedic_Knowledge_-_Some_Implications_for_Lexicography.pdf

- Kirkness, Alan. 2004. Lexicography. *The Handbook of Applied Linguistics*. Ed. Alan Davies and Catherine Elder. Blackwell Publishing Ltd., 54–82.
- Kruopas, Jonas. 1948. LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas. Tarybinė mokykla* 12, 45–46.
- LKŽ instrukcija. 1980. *„Lietuvių kalbos žodyno“ instrukcija*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Malinova, Olga. 2015. Kolektyvinės praeities idėja posovietinėje Rusijoje: savivaizdis ir imperijos palikimas. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis ir Micał Kopczyński. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 257–275.
- Naktinienė, Gertrūda. 2012. Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* naujovės. *Kalbos kultūra* Nr. 85, 92–102. Prieiga internete: http://old.lki.lt/LKI_LT/images/Periodiniai_leidiniai/Kalbos_kultura/Straipsniai/085/KK_85_092_102_Naktiniene.pdf
- Nepokupnas, Anatolijus. 2002. Žodynas — tai abėcėlės tvarka išdėstytas visas pasaulis Lietuvoje ir Lietuva visame pasaulyje. *Seimo kronika*: specialus Nr. 22 (228), 1421. Prieiga internete: <http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/030101/k-22.pdf>.
- Nowak, Andrzej. 2015. Imperija rusų politiniame diskurse po 1991 metų. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis ir Micał Kopczyński. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 276–289.
- Papaurėlytė-Klovienė, Silvija. 2007. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Rutkovska, Kristina, Smetona, Marius, Smetonienė, Irena. 2017. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademinei leidyba.
- Sėdaitytė, Edita. 2017. Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. *Knygotyra* 69, 84–102. Prieiga internete: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:24603698/24603698.pdf>
- Skybina, Valentyna, Bytko, Nataliya. 2015. Encyclopedic definitions in language dictionaries — a treasure of culture. *Logos et Littera: Journal of Interdisciplinary Approaches to Text*. Podgorica: University of Montenegro, 28–44.
- Smetonienė, Irena. 2019. Išmintis lietuvių pasaulėvaizdyje. *Problemos* 95, 130–143.
- Subačius, Paulius. 1999. *Lietuvių tapatybės kalbė*. Vilnius: Aidai.
- Šimėnaitė, Zita. 2010. Lietuvių ir lenkų leksikografijos sąsajos (Związki leksykografii polskiej i litewskiej). *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. nauk. Jolanta Mędelaska, Zofia Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego, 158–166.
- Tamulionienė, Aurelija. 2003. „Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomo ideologinių taisyminių nuostatos. *Žmogus ir žodis*, t. 1, Nr. 5, 63–69.

- Umbrasas, Alvydas. 2019. Terminologija *Lietuvių kalbos žodyne*. *Terminologija* 26, 162–183.
- Valančiauskienė, Aušra. 2019. Enciklopedinės žinios dvikalbiuose žodynuose: geografinis sritis. *Verbum* 10. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/download/16486/15670/27131>.
- Vitkauskas, Vytautas. 2002. Didysis akademinis mūsų Žodynas. *Dvidešimt „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų*. Sud. Jolanta Zabarskaitė, Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–14.
- Wnęk, Piotr, Bendoraitytė-Vnęk. 2012. Encyclopedic and linguistic information in dictionaries. *Daugia-kalbystės tyrimai*. Sud. Nemira Mačianskienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 82–91.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2010. Politinis pasaulėvaizdis didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (valstybė, įstatymas, valdžia). *Parlamento studijos* 9, 126–143. Prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2012. Kitoks didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skaitymas: Adalbertas Bezzenbergeris, marios, pamarys, pamariškis. *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Sud. Grasilda Blažienė, Nadežda Morozova, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2019. Rusijos federacijos prezidento V. Putino naratyvų ideologiniai mechanizmai Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje. *Parlamento studijos* 27, 76–118. Prieiga internete: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr27/files/76-118.pdf>.
- Žukas, Vladas. 2005. *Kostas Korsakas: prisiminimai*. Vilnius: Ogasmas.

Aurelija Gritėnienė
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
 aurelija.genelyte@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Krievija vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* ilustratīvajos teikumos un nozīmju definīcijās

Aurelija GRITĒNIENĒ

Rakstā analizēts, kāds KRIEVIJAS koncepts veidojas no vārdnīcas „Lietuvių kalbos žodynas“ ilustratīvajiem teikumiem un nozīmju definīcijām, kurās pieminēta leksēma *Rusija* ‘Krievija’. Raksta mērķis ir noteikt, kuras koncepta iezīmes ir vissvarīgākās un kāda varētu būt *Krievijas* kognitīvā definīcija. Kopumā rakstā analizētas 118 ilustratīvu teikumu un 38 nozīmju definīcijas. Pētījuma materiāls tika savāktis no elektroniskās vārdnīcas teksta, neņemot vērā jaunākos pielikumu datus un dialektu kartotēkas, tāpēc jāuzsver, ka iegūtie rezultāti atspoguļo KRIEVIJAS konceptu, kas veidojies lietuviešu pasaules uzskatā kopš 1917. gada oktobra revolūcijas līdz 21. gadsimtam. Empīriskais materiāls pētīts ar semantisko analīzi, interpretējošo un aprakstošo metodi.

Izpētot ilustratīvos teikumus un nozīmju definīcijas, kurās pieminēta leksēma *Rusija*, redzams, ka vārdnīca atspoguļo padomju laika lietuviešu kolektīvo atmiņu. Veidojas reālos

notikumos balstīts pagātnes apraksts, kuru gadu desmitiem ir stāstījuši daudzi cilvēki (izlokšņu informanti un rakstisko avotu autori), taču šo stāstu ļoti spēcīgi ir ietekmējusi vārdnīcas autoru un redaktoru (paš)cenzūra.

Vārdnīcas ilustrācijas atklāj vairākas svarīgas KRIEVIJAS koncepta iezīmes. Tā ir liela valsts ar aukstām ziemām, ar līdzenumiem un auglīgu augsni. Viens no svarīgākajiem sava laika politiskajiem notikumiem bija 1917. gada Oktobra revolūcija. Ilustrācijās ir daudz runāts par iedzīvotāju un dažādu tautu migrāciju. No izlokšnēs pierakstītajiem teikumiem var uzzināt, ka visbiežāk lietuvieši bēguši uz Krieviju karu dēļ, daļa lietuviešu devušies uz šo zemi strādāt, ārstēties vai karadienestā. Izlokšnēs pierakstītas arī liecības, ka cilvēki tikuši ar varu izsūtīti uz Krieviju. Ilustrācijās runāts arī par migrāciju pretējā virzienā. Daudzi krievi ieradušies Lietuvā, lai te strādātu vai dzīvotu.

Padomju perioda ilustrācijās ļoti daudz runāts par marksismu, ļeņinismu, kapitalismu, komunismu u. c. idejām, minēti tā laika publicisti, filozofi u. c. sabiedrisko darbinieku uzvārdi, politiskās partijas un sociālās grupas, izsmieti kungi, izcelta komunistiskās partijas nozīme, runāts par arvien pieaugošo rūpnīcu skaitu, smagās rūpniecības paplašināšanos Krievijā utt. Daudzi no šiem teikumiem izklausās pompozi, atgādinot saukļus.

Nozīmju definīciju saturam ir ne mazāka nozīme, formulējot KRIEVIJAS vispārējo konceptu. Definīcijas ir precīzākas: šeit ir norādīti precīzi vēsturiskie datumi, pieminēts vairāk Krievijā dzīvojošo tautu, sociālo grupu, politisko strāvu, kustību un partiju. Krievija ir minēta ar armiju un policiju saistītu terminu definīcijā un naudas vienību nosaukumos.

Novērots, ka nozīmju definīcijas sniedz precīzus faktus par pētāmo objektu, bet ilustratīvajos teikumos papildus vēsturiskajam naratīvam var pamanīt vairāk subjektivitātes, pat emocionalitātes, kas parasti izpaužas pirmajā personā pierakstītos teikumos.

SUMMARY

Russia in Illustrative Sentences and Definitions of the Dictionary of the Lithuanian Language

Aurelija GRITĒNIENĒ

The article analyses the concept of RUSSIA that can be pieced together from the illustrative sentences and definitions present in the Dictionary of the Lithuanian Language *Lietuvių kalbos žodynas* that contain a reference to the lexeme *Rusija* 'Russia'. The goal here is to determine the key attributes of this concept and the possible cognitive definition of *Russia*. The article covers a total of 118 illustrative sentences and 38 definitions of meanings. Material for the study was screened in the electronic version of the Dictionary, disregarding the latest data available in the card indices of New Additions and Dialects, making it critical to accentuate that the results of the study reflect the concept of RUSSIA that took shape in the Lithuanians' attitude from the 1917 October revolution till the 21st century. Empiric material is scrutinised using the methods of semantic analysis, interpretation, and description.

Analysis of the illustrative sentences and definitions of meanings containing the lexeme *Russia* shows that the Dictionary provides a reflection of the Soviet period collective memory of the Lithuanians. It projects an account of the past grounded in real events that have been narrated by many people (dialectal informants and authors of written sources) for decades; however, this tale has been heavily influenced by the (self-)censorship of the authors and editors of the Dictionary of that period.

The illustrations of the Dictionary reveal a number of key attributes of the concept of RUSSIA. It is a vast country with cold winters, flats, and fertile soil. One of the watershed political events of that era was the 1917 October revolution. The illustrations carry a great deal of information about the migration of people and different nations. Dialectal sentences inform us that Lithuanians would often flee to Russia driven by wars; some Lithuanians travelled to that country in pursuit of work, medical treatment, military service. Dialects bear testimony to the fact that people would be taken to Russia by force. The illustrations speak of people moving in the opposite direction as well. There are quite a number of Russians coming from Russia to work or live in Lithuania.

Illustrations from the Soviet period emphasize the ideas of Marxism, Leninism, capitalism, communism, etc., mention the names of publicists, philosophers, and other public figures, political parties and social groups of the era, mock the upper class, elevate the importance of the Communist Party, speak about an ever-growing number of factories in Russia, the expansion of heavy industry, and so on. Some of these questions sound pompous and resemble catchwords.

The content of the definitions of meanings is equally important when it comes to formulating the overall concept of RUSSIA. The definitions of meanings carry a higher degree of specifics, indicating precise historical dates, mentioning more nations living in Russia, as well as political trends, movements, and parties. Russia is referred to in definitions of terms relating to the military and the police, as well as the names of monetary units.

It has been noted that the definitions of meanings provide precise facts pertaining to the subject of the study, while illustrations, apart from the historical narrative, possess a higher degree of bias and even emotion, which is usually expressed through sentences written in first person.

**MIHALA JANA BORHA DZEJOJUMS „VARAKĻĀNU PILS JŪTU DĀRZS“
(JARDIN SENTIMENTAL DU CHÂTEAU DE WARAKLAND, 1795)
APGAISMĪBAS LITERATŪRAS KONTEKSTĀ**

Māra GRUDULE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

1795. gadā Varšavā franču valodā nāk klajā Mihala Jana Borha (vācu *Michael Johann von der Borch-Lubeschitz und Borchhoff*, poļu *Michał Jan Borch*, 1753–1810) sacerējums *Jardin sentimental du château de Warakland*. Simonas Sofijas Valkes tulkojumā un Māra Salēja lieliskā atdzejojumā to ir iespējams lasīt arī latviski¹ — „Varakļānu pils jūtu dārzs“ 2019. gadā franču oriģinālā un tulkojumā ir publicēts ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekta „Neredzamā bibliotēka“ finansiālu atbalstu. Nelielais, pat pirmajā acu uzmetienā — necilais — kabatas formāta izdevums iemieso pagājuša, bet aizraujoša laikmeta pēdas (Borch 2019).

Pēc 1790. gada, atgriezies no Eiropas ceļojumiem, un iespējams, arī saguris no diplomātiskajām spēlēm, Borhs apmetas uz pastāvīgu dzīvi Varakļānu pili un kopā ar itāļu arhitektu Vinčenco de Macotti (*Vincenzo de Mazotti*, 1756–1798) turpina darbu pie savas pils un parka iekārtojuma. Borha dzejojums un ieceres realizācija Varakļānos gan ir divas atšķirīgas pasaules. Dzejojums, kā pats autors atzīst, ir „alegorija“ (Borch 2019: 15), kurā plašais ūdens klajs pils priekšā ir „cilvēka dzīves okeāns“ (Borch 2019: 15), un no šīs vietas sākas arī ceļojums „jūtu dārzā“.

Mihals Jans Borhs, Polijas Lietuvas galma aprindām pietuvināts labi izglītots dabaspētnieks, ceļotājs un diplomāts, ir mazliet arī dzejnieks. Viņa „Varakļānu pils jūtu dārzu“ mēdz dēvēt par labāko, ko Borhs ir sacerējis. To iespējams uzlūkot kā ceļvedi pastaigā pa parku. Kamēr Borha varonis — jaunais aristokrāts (*sic!* Franču revolūcijas vēsmas viņu nav skārušas) mēro ceļu no viena parka objekta līdz nākamajam, stāsts rit rāmā prozas valodā, savukārt vēstījumi uz tajā izvietotajām plāksnēm, blūķiem, mūriem un citiem objektiem ir lasāmi dzejā, tie veido galveno un garāko sacerējuma daļu. Tie

---

¹ 2019. gada sākumā publicēts vēl viens Borha dzejojuma tulkojums (Borhs 2019: 60–75). Salēja un Jekabsones-Valteres latviskojumu salīdzinājums sniedz labu priekšstatu par to, kāda nozīme ir dzejnieka talantam un kāda — tulkojuma precizitātei.

aicina izskaust sevī netikumus un cildina morālās vērtības un kalpošanu vispārējam labumam, tēvzemei un nācijas interesēm kā augstāko tikumu.

2. Libertīnu romāni un moralizējošā literatūra

Gandrīz vienlaikus ar Mihala Jana Borha sacerējumu Francijā nāk klajā libertīna marķīza de Sada (*Donatien Alphonse François, Marquis de Sade*, 1740–1814) romāns „Justīne jeb tikumības nedienas“ (*Justine ou Les Malheurs de la vertu*, 1791²). Dažā ziņā arī to var uzlūkot kā „jūtu dārzu“. Ar galvenās varones Justīnes, romānā arī — Terēzes, starpniecību de Sads izvadā lasītāju cauri dažādām izvirtušu vīru seksuālo orģiju epizodēm pilīs, pilsoniskos namos un klosteros, atklājot miesas kaislību bezdibeņus, kas nereti augstāko punktu sasniedz savu upuru baisāko ciešanu brīžos. Romāna sižetu veido Justīnes ceļš no vienas epizodes līdz nākamajai. Atšķirībā no apgaismības laikmeta libertīnu romānu vairuma, kuru darbība risinās urbānā vidē, de Sads liek savai varonei galvenokārt klīst pa mežiem, laukiem un pļavām. Visbiežāk nejauša nokļūšana no ceļa, apmaldīšanās biežoknī un nakšņošana zem krūmiem, slēptiem gājēju acīm, ir iemesls tam, lai nokļūtu kārtējo mocītāju rokās. Mežs un biežoknis, citiem vārdiem — nekultivētā vide, labi sasaucas ar libertīnu neapvaldītājām kaislībām. Antropologs Tomas Vīns libertīnu romānus raksturo kā „savdabīgu audzināšanas romāna formu, kurā jaunais varonis vai varone tiek iepazīstināti ar pasaules realitāti. Šī galvenokārt ir erotiska rakstura izglītība“, atzīst Vīns, „viena no 18. gadsimta atslēgas mācībām par seksuālo baudu kā prāta un ķermeņa atbrīvotāju“ (Wynn 2011: 416)³. Borha un de Sada gandrīz vienlaikus tapušie darbi atklāj apgaismības literatūras divas puses. Tajā libertīnu romāni un moralīstu sacerējumi veido pretstatu pāri, tomēr kā viens tā otrs — kā brālis un māsa pieder jaunajai laikmetīgajai literatūrai. Tie kopā rada jaunu domas un rakstniecības veidu, kas iemieso galvenokārt sekulāru skatījumu uz cilvēka dabu un viņa morālo dzīvi (Méchoulain 2017: 229).

Borha sacerējums gan liecina, ka arī viņam pašam cilvēciskās kaislības nav svešas. Bet Borhs ir estēts. „Varakļānu pils jūtu dārza“ sākumdaļā autors pārlūko mākslas darbus, kuros attēlotas grieķu un romiešu mītu epizodes.

---

² Arī de Sada romāns lasāms latviski: Marķīzs de Sads. *Justīne jeb tikumības nedienas*. A. Skrābanes tulkojums. Rīga: Jumava, 2007.

³ [...] *the libertine novel takes the form of the Bildungsroman, whereby the young hero or heroine is educated to the realities of the world. This education is primarily of an erotic nature, and it is one of the 18th' century key lessons that sexual pleasure, devoid of the stain of sin, can liberate the mind as well as body.*

Aiz *daiļo mākslu* un tajās ietvertu mītu plīvura slēpjas incests brāļa un māsas, un tēva un meitas starpā, pavešana, izvarošana un ārpus laulības sakari. Tie attēloti apgaismības laikmeta izglītojamam lasītājam labi zināmos Rubensa, Ticiāna, Korredžo, Rembranta, Delvo, Rīlanda un citu mākslinieku darbos. Tā, piemēram, Borhs raksta: „Ar meitu Kinīrs laižas pret dabiskā dēka, / Par to, ka savu meitu glāsta, aizmirstot“ (Borch 2019: 9), kā zināms, Kinīra sakars ar savu meitu Mīru beidzas ar viņas pārvēršanu par koku un Adonīsa piedzimšanu. Šo epizodi savā gleznā 1690. gadā izmantojis itāļu baroka meistars Markanto Fransešīni savā gleznā. Savukārt Borha pieminētā Lapitu valdnieka Īksona iekāre pret dievu sūtīto viltus Hēru jeb Junonu un Semeles nāve, ieraugot Jupiteru (Borch 2019: 7–9), skatāmas Rubensa gleznās; Ledas un Zevas jeb gulbja motīvs (Borch 2019: 9), no kura viņai piedzimst divi bērni, atklāts Borha laikabiedra iepriekš minētā Viljama Vīna Rīlanda gravīrā. Borha pieminētā Biblīda, „kas krīt ar brāli asinsgrēkā“ (Borch 2019: 9), iedegas kaislī pret savu dvīņu brāli Kauno. Biblīda un Kauno ir attēloti apgaismības laikmeta mākslinieka iepriekš minētā Lorensa Delvo figurālajā veidojumā. Borha pieminēto Pomonu (Borch 2019: 9) pavad viņas topošais vīrs, tuvojoties tai kā siena plāvējs un kā gans, kā abolu lasītājs un karavīrs, kā zvejnieks un veca sieva, tas vēršas par vīnogu šķērēm Pomonas rokās un galu galā viņu arī iegūst. Atsauce uz šo mītu skatāma Dāvida Tenjēra Vecākā gleznā „Vertumns un Pomona“⁴.

Tomēr kavēties pie kaislību tēlojuma, nav Borha mērķis: „Vai dievus netikļus, kas vilt un krāpties prot, / Par labu paraugu mums nāktos uzlūkot? [...] Vai māksla blāvāka, ja tajā tikumiem / Ar veiklu kalnu mākslinieks prot godu dot?“ (Borch 2019: 9). Piesaucot kara dievu un trīs dūšīgus romiešus, kas bijuši gatavi ziedot savu dzīvību par tēviju — un „tēvija“ būs atslēgas vārds arī dzejojuma beigās — Borhs noslēdz atskatu pagātnē un vedina lasītāju doties „dārzā vienkāršā, ko daba apglezno“ (Borch 2019: 11).

3. Jauna aristokrāta rokasgrāmata

„Varakļānu pils jūtu dārza“ sižets vijas ap pastaigu. Kā raksta vācu literatūrzinātniece Ulrike Plāta: „18. gadsimta otrajā pusē pie vispār atzītākajām pasaules iepazīšanas formām piederēja tieši ķermeņa un jutekliska apkārtējās vides pieredze, kas iegūta, uzturoties dabā. Ja iepriekšējos laikos ceļojuma mērķis bija izglītības centri vai izslavēts meistars, tad ap 1800. gadu ceļš līdz mērķim un kustība vidē pati par sevi bija daļa no kognitīvā mācību

⁴ Visi iepriekš minētie mākslas darbi bez pūlēm atrodami tīmeklī.

procesa. [...] ceļojuma literatūras autoram bija jābūt sinestēzistam, gleznojot un komponējot ainavu ar vārdiem“ (Plath 2011: 78, 80)⁵. Arī Borhs liek savam jaunajam aristokrātam un ar viņa starpniecību — arī lasītājam redzēt, saklausīt un izdzirdēt pasauli — to atklāt ar visām maņām. Tomēr dzirdes, redzes un ožas kairinājums kalpo tikai kā atgādnē par bīstamību, ko sevi slēpj jutekļi. Kaislība nomāc prātu un iemidzina tikumus. Borhs raksta: „jauneklis iestumj laivu uz baudu salas pusi [...] ūdeņi ar maģisku atbalsi dubulto tās valdzinājumu [...] salda smarža apņēm, rozes, savijušās ar jasmīniem un sausseržiem, tūkstošiem ziedu nosēts zāliens, jaunā ceļotāja maņas tiek maigi kairinātas — rezēda un smaržīgā vaniļa [...] aicina ļauties baudai“ (Borch 2019: 19, 21). Tas viss ved maldu ceļos. No kāda ziedu groza izlien čūska, baudkāras sievas acu skatiens ir miegains, blāvs un garlaikots, jaunais varonis nepatikā novēršas.

Viss turpmākais ceļš ir veltīts mācībām no uzrakstiem uz ceļā aplūkotojumiem pilāriem, lapenēm, tempļiem, drupām, marmora bluķiem, kolonnām, eremīta būdas sienas, antīka portāla, pieminekļa, piramīdas, plāksnes un tā joprojām. Pretī kaislībai tiek likta mīla laulībā, cieņa un gods, pretī mizantropijai, paštaisnumam un skaudībai — draudzība un tikumība, pretī depresīvām nāves domām — ticība mūžīgai gaismai. Augstā stila rindas papildina laba deva teatrālisma un eksaltācijas. Borhs liek savam varonim „mesties ceļos“ (Borch 2019: 49), „pilnam bijības lūgties“ (Borch 2019: 49), „dot zvērestus“ (Borch 2019: 59) un „sildīt krūtīs paklausības, cieņas uzticības, aizrautības un pakļāvības jūtas“ (Borch 2019: 59). Jaunais aristokrāts ceļojumu noslēdz pie Tikuma un Slavas tempļiem ar piemiņas zīmēm vietvaldim Vidzemes ģenerālgubernatoram un vienlaikus arī Borha sievastēvam Georgam fon Braunam (*Georg Reichsgraf von Browne*, 1698–1792) un Krievijas carienei Katrīnai II Lielajai (*Ekaterina II Velikaja*, 1729–1796), viņas dēlam Pāvelam Petrovičam (*Pavel I Petrovič Romanov*, 1754–1801) un vedeklai Marijai Fjodorovnai (*Marija Fedorovna*, 1759–1828). „Jo tikumu tikums ir nesavtīga ziedošanas vēlme nācijas kopējām interesēm un tiem, kas ir nomodā par šīs cēlās un varenās impērijas labklājību“ (Borch 2019: 61), raksta Borhs. Patoss sasniedz augstāko pakāpi un tā piederas, tāda ir laikmeta mode. Salīdzinājumam — kad 1782. gada novembrī Rīgā viesojas iepriekš minētie

---

⁵ *In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts gehörten direkte körperliche und sinnliche Umwelterfahrungen, gesammelt bei Aufenthalt in der Natur, zu den allgemein beliebten Formen der Weltaneignung. (...) Während in früheren Zeiten die Ausbildungsstätten oder Meister das Ziel der Wanderschaft waren, wurden um 1800 der Weg zum Ziel und die Bewegung in der Umwelt zu einem Teil des kognitiven Lernprozesses. (...) Die Reiseschriftsteller hatte Synästhesist zu sein, hatte Landschaften mit seinen Worten zu malen und zu komponieren.*

Pāvels Petrovičs un Marija Fjodorovna, Borha sievastēvs reihšgrāfs fon Brauns sarīko viesiem cienīgu uzņemšanu: Klīversalā tiek celti goda vārti, pie Rīgas rātsnoma ir novietota goda kolonna, savukārt ģenerālgubernatora pils priekšā īpaši šim svinīgajam gadījumam ir izveidots Goda templis, balstīts uz korintiešu kolonnām, apvīts ar ziedu vītnēm un izgaismots. Tā vidū ir Prieka altāris. Virs altāra laistās ugunīgi vārdi: „Pāvels Petrovičs“ un „Marija Fjodorovna“, tos papildina vizuļojošs uzraksts dzejā. Blakus altārim ir izvietotas Minervas un Cerības statujas, tempļa ieeju grezno Tikuma, Mīlestības, Pastāvības un Pilnības vāzes un Cēzara, Augusta, Tita Flāvija Vespasiāna, Titus, Marka Aurēlija un Konstantīna krūšutēli. Vakarā, protams, ir sarīkota uguņošana. Kā raksta Rīgas vācu avīze, „gavilējošais [laužu] pulks ar laimes vēlējumiem sāka svinēt mūsu prieka dienas svētkus“ (Anon. 1782: 8)⁶.

4. „Varakļānu pils jūtu dārza“ konteksti: dārzkopība

18. gadsimta otrajā pusē Eiropas dārzu un parku kultūrā notiek pāreja no franču barokāli simetriskajiem dārziem uz angļu ainavu parkiem. Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) idejās ieklausījies, apgaismotais cilvēks mācās saskatīt skaisto dabiskajā, upes ielokos, pļavu un mežu ainavās, ezeru salās un pakalnās savas pils vai muižas apkārtnē. Saplūst jēdzieni „ainava“ un „dārzs“, izveidojas jauns profesionāla apzīmējums — „ainavu dārznieks“. Izglītootajam pieder ne tikai grāmatu, mākslas darbu, minerālu, putnu ādiņu un izbāzeņu krāšana, kas vienlaikus ceļ arī to īpašnieka prestižu, bet parku un stādījumu iekopšana. Itālijas ceļojumiem nākot modē, dārzkopībā dominē t. s. Augusta stils — Romas imperatora Augusta laikmetam (27.–14. p. m. ē.) raksturīgā klasiskā ainava ar statujām, grotām, tempļiem, tiltiem ar pārsedzēm un jumtiņiem, iedvesmu gūstot no renesanses arhitekta Andrea Palladio (*Andrea Palladio*, 1508–1580), grieķu un romiešu kultūras cienītāja, darbiem. Dabā izvietotie arhitektūras objekti, kurus 18. gadsimta otrās puses dārzkopības literatūrā dēvē par *fabrique* jeb ‘cilvēka roku darinājumiem’, stāsta par pagātņi, par svešzemju kultūru, vēsturi, mākslu, rada asociācijas un sniedz garīgu baudu, papildinot pastaigas prieku. Dabisko ainavas skaistumu iemieso arī zemnieku saimniecības un tām piederīgās ganības, šķūņi, klētis un dzirnavas. Ķīles universitātes profesors Kristiāns Kejs Lorencs Hiršfelds (*Christian Cay Lorenz Hirschfeldt*, 1742–1792) publicē dārzu dizaina teoriju piecos sējumos *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785), iesakot

⁶ [...] die frohlockende Menge die Feyer unserer Freudentage unter Segenswünschen begieng.

vāciešiem, iedvesmojoties no franču baroka dārza un angļu ainavu parka, radīt pašiem savu — vācisko dārzu (Kluckert 2000: 406). Ja Anglijā baroka dārzus kā novecojušus un laikmeta modei neatbilstošus posta, tad vācu zemēs tos uzlabo un modernizē (Turner 2011: 294–295). Hiršfelds augstu vērtē angļu *emocionālo* dārzu, norādot, ka dārzs nav domāts tikai acu priekam, bet tas arī rosina fantāziju ar savu vērienu, melanholijas, prieka un cēlā izjūtu. Parks piedāvā iespējas sentimentālai jūsmai — tempļi un memoriāli ar uzrakstiem svin draudzību, mīlestību, uzupurēšanos, dzirnavas, ganībām atvēlētās pļavas, šķūnīši un zemnieku mājas idealizē lauku dzīvi, iedvēš mieru un harmoniju (pēc Benn 1991: 13). Starp citu, Baltijas kultūrvēsturnieks Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) Inčukalna muižā 1801. gadā ir atradis pieminekli Hiršfeldam un to uzzīmējis, pievienojot arī uz tā lasāmo uzrakstu: „Hiršfelda piemiņai 1799. gada 24. jūnijā. Šajā parkā, kuru pa pusei radīja fantāzija, pa pusei daba, kur zaļas ēnas savienojas ar strauta čalošanu, lai pie Hiršfelda pieminekļa lauku dabas draugam nekad netrūktu dvēseles miera, ko viņš mums mācīja meklēt un baudīt klusā vietā“ (Broce 2002: 133). Līdzīgi kā Borha sacerējumā, arī šajā pašajā vēstījumā uzmanība veltīta gan maņu — redzes un dzirdes — vingrināšanai, gan refleksijai: Broces zīmējumā redzams arī sūnu un velēnu sols atpūtai un pārdomām.

Angļu ainavu dārza tradīcija 18. gadsimta otrajā pusē nostiprinās arī Polijā ar Šimona Bogumila Cuga (*Szymon Bogumił Zug*, 1733–1807), viena no lielākajiem apgaismības arhitektiem, starpniecību. Par angļu dārziem kā Vidzemē vispopulārāko dārza veidu raksta Heinrihs Johans fon Jannavs (*Heinrich Johann von Jannau*, 1753–1821; Jannau 1781: 65), tos slavē arī Augusts Vilhelms Hūpels (*August Wilhelm Hupel*, 1737–1819) savā „Ekonomiskajā rokasgrāmātā“ (Hupel 1796: 256). Prasmīgi iekoptu dārzu vai muižas parku var salīdzināt ar atvērtu grāmatu, ar enciklopēdiju vai pat ar veselu bibliotēku — katra jauna objekta iepazīšana un uzrakstu lasīšana līdzinās lapas pāršķiršanai, tempļi ir papildināti ar citātiem, kolonnas — ar norādēm, piemiņas akmeņi — ar dzejoļiem.

Baltijā 18. gadsimta otrajā pusē pārejas posmu no baroka dārza uz ainavu parku labi raksturo t. s. izpriecu mežiņi ar celiņiem pastaigām, kuru krustpunktos novietoti obeliski, stēlas, vāzes, urnas ar soliņiem meditācijai. Šāds mežiņš ir bijis Biriņos, domājams arī Drustos, Ulbrokā, Jāņmuižā pie Cēsīm un citur. Kādā Karla Gotharda Grasa (*Karl Gotthard Graß*, 1767–1814) zīmējumā ir redzama birzīte Strazdumuižā, t. s. Dorotejas līksme⁷. 1791. gadā

---

⁷ Dorotejas līksmes, oriģinālā *Dorotheens Lust* nosaukums cēlies no tā briža muižas īpašnieka atraitnes Dorotejas fon Fromholdes vārda.

tajā ir atradies piemineklis, uz kura četriem sāniem bijuši uzraksti vāciski, latviešu tulkojumā uzraksti vēstītu: „Pēc sava drauga / aicinājuma šeit / brālīgi rokās sadēvās / daba un māksla“; „Draudzība šo vietu / lema tikamam laika kavēklim / un nosauca to par Dorotejas līksmi“; „Lai sveicināts ikviens, / kas ar prātu bauda un / nevis postot traucē / vēlā svētceļnieka priekus“ un „Prātīgam priekam, / sirsnīgai draudzībai, / pašapcerei vienatnē“ (Broce 1996: 129). Nezināmais autors ir izmantojis tos pašus atslēgas vārdus, kurus atrodam arī Borha sacerējuma.

Jauku liecību par Kurzemes parkiem Meženieku, Vormsātu, Izriedes, Lielbērzes un Virkus muižās, ar un bez apskates objektiem un ainavu lieliski greznojošām zemnieku saimniecībām devis Baltijas vācu dzejnieks Ulrihs fon Šlipenbahs (*Ulrich von Schlippenbach*, 1744–1826) darbā „Gleznieciski ceļojumi Kurzemē“ (Schlippenbach 1809). Tātad Borha laikā ne Kurzemē, ne Vidzemē nav trūcis muižīņu, kuru apkārtnē bijušas mākslīgas pilsdrupas, vientuļnieku namiņi, urnas, obeliski, romantiskas grotas, piramīdas un tempļi un pamazām šī mode sasniegusi arī Latgali. Lielu ainavu parku Vidzemes ziemeļdaļā — Alūksnē no 1795. līdz 1830. gadam iekārto Kristofs Burkards fon Fitinghofs-Šēls (*Christoph Burkard von Vietinghoff-Scheel*, 1767–1829), izmantojot tam ļoti pateicīgo reljefu — pakalnus, ezeru un salas. Kā norāda mākslas vēsturnieks Ojārs Spārītis, „Alūksnes parka ansamblis [...] sniedz visplašāko mitoloģijas, alegoriju un personifikāciju diapazonu Latvijas parku mākslā“ (Spārītis 1998: 29). Tā radīšanas laikā parkā bijusi oranžērija ar skulptūrām, Saules templis kā rezonators ar vēja dievam Aiolam veltītu aprikojumu melanholiska rakstura skaņu ienesumam, Dianas skulptūra uz postamenta, Pomonas templis, ķīniešu paviljons, obelisks, paviljons ar piramīdālu jumtu Krievijas caram Aleksandram I un citi objekti (Spārītis 1998: 28, 41).

5. Mihals Jans Borhs, iespējamie ietekmju avoti un atskaņas

Šodien neiespējami pateikt, no kā tieši Mihals Jans Borhs, radot savu sacerējumu par Varakļānu pils jūtu dārzu, ir ietekmējies. Viņš ir cēlies no Baltijas vācu dzimtas, tomēr dzīves laikā sevi pozicionējis kā poli un krietnu dzīves spriedi pavadījis Polijas — Lietuvas lielvalsts galmā, dzīvojis Varšavā, bet viesojies Saksijā, Šveicē, Francijā, Sicīlijā un Maltā, Holandē un Lielbritānijā, un visbeidzot atgriezies Varakļānos. Ikdienā grāfs Borhs sazinājies un rakstījis poliski, vāciski, apguvis angļu un itāļu valodu, dzejojis franciski, itāliski un nedaudz arī — latviski (Taimiņa 2013: 6). Kā atzīst kultūrvēsturnieks Kaspars Kļaviņš: „Borhu dzimtā patriotisms ir daudzpakāpju pārreģionāls

jēdziens, orientējoties pēc Eiropas vērtību skalas [...] Borhs bija ārkārtīgi veikls diplomāts, apveltīts ar labu intuīciju un spēju sasniegt iecerēto mērķi, par spīti jebkuriem šķēršļiem, neatpaliekot no sava laika ironiskajiem franču un itāļu avantūristiem, kas noteica izturēšanās stilu 18. gadsimta II puses Eiropā“ (Kļaviņš 2013: 89). Poļu mākslas zinātniece Jolanta Polanowska (*Polanowska*) Varakļānu pils faktiskajā dārzā un Borha dzejojumā saskata ietekmes no angļu kultūras — no Stovas (*Stowe*) ainavu parka Bekingemšīrā (*Buckinghamshire*). Tas 18. gadsimta otrajā pusē ir bijis viens no populārākajiem pastaigu mērķiem Eiropā. 1754. gadā Stovu apmeklēja arī vēlākais Mihala Jana Borha paziņa Polijas karalis Staņislavs Augusts Poņatovskis (*Stanisław August Poniatowski*, 1732–1798) (Polanowska 2013). Starp citu, arī Stovas īpašnieks Ričards Templs (*Richard Temple*, 1675–1749) parka apskatei ir izstrādājis ceļvedi, tomēr atšķirībā no Borha, tikai īsi informējot par parkā redzamajiem objektiem un iztiekot bez poētiskiem papildinājumiem un alegorijām (Temple 1751). Polanowska līdzības saskata gan Borha pils un Stovas pils parka izvietojumā, gan Varakļānos plānotajā, gan Stovā izvietotajā tempļu skaitā — pieci un astoņi, gan abiem parkiem raksturīgajā eremīta namiņā, gan nacionālu varoņu godināšanā — Borha poēmas sākotnējā iecerē tie ir izcili poļi, laikmeta vēsmām mainoties — poēmas gala variantā Krievijas valdniece Katrīna Lielā un viņas ģimenes locekļi. Gan Stovā, gan Borha pils parka dziļumos ir piramīdas, kas godina arhitektu piemiņu. Abos parkos ir arī pieminēti pils īpašnieku suņiem. Tomēr jāatzīst, ka visi iepriekšminētie ir arī tradicionāli šā laikmeta kultūras objekti. Tikpat labi var saskatīt līdzību starp Borha cildinājumu Georgam fon Braunam un uzrakstu uz obeliska fon Fitinghofam Alūksnes parkā, vai starp dzejojumā pieminēto apbedījumu vietu — „hieroglifiem klātu piramīdu“ (Borch 2019: 41) ar „pazemes velvēm ar nišām“ (Borch 2019: 41) un mākslas vēsturnieka Imanta Lancmaņa aprakstītajām kapenēm Dunalkā — piramīdas formā ar cilindrisku telpu, kuras mūros trīs rindās likts pa 14 radiālām nišām zārku novietošanai. Mūsdienās no tā visa ir saglabājušās drupas (Lancmanis 1998: 54).

Iespējams, Borhs patiešām ir iedvesmojies no Stovas, lai gan nav ziņu, vai viņš tur vispār ir bijis. Nav arī neiespējams, ka ceļojums cauri Varakļānu pils fantāzijas parkam ir dažādu iespaidu un Borha paša radīto priekšstatu veidots, iedvesmu gūstot no ārzemēs redzētā.

Sentimentālā un t. s. izpriecu dārza mode 19. gadsimtā pamazām zaudē savu lomu kā nedabiska un ārišķīga (Benn 1991: 13–14). Tomēr no Borha laikmeta — no 18. gadsimta beigām līdz mūsu dienām — vienā otrā Latvijas muižas parkā kaut kas ir vēl saglabājies: joprojām iespējams apskatīt mākslīgās pilsdrupas un eremītu lūgšanu kapelu Jumpravmuižā. Un noteikti ir vērts

doties uz Alūksni, lai iepazītu turienes plašo ainavu parku ar fon Fitinghofu sarūpētajām mazajām arhitektūras formām. Apskatei ir atvērta arī pati Varakļānu pils. Iespējams, tur gūtais iespaids būs vēl spēcīgāks pēc Mihala Jana Borha „Varakļānu pils jūtu dārza“ lasīšanas.

Literatūra

- Anon. 1782. Vermischte Nachrichten. *Rigische Anzeigen* 47. 21. Nov.
- Benn, Sheila Margaret. 1991. *Pre-Romantic Attitude to Landscape in the Writings of Friedrich Schiller*. Berlin, New York: W. De Gruyter.
- Borch, Michal Jan. Borhs, Mihals Jans. 2019. *Jardin sentimental du château de Warkland. Varakļānu pils jūtu dārzs*. Tulkojuši Māris Salejs un Simona Sofija Valke. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Borhs, Mihals Jans. 2019. Varakļānu pils sentimentālais dārzs, Borhu grāfiestē Baltkrievijā. Tulkojusi Valda Jekabsone-Valtere. *Kultūrainava: tās saturs, uztvere un transformācijas. Dārzu un parku kultūra Baltijas valstīs un Eiropā*. Rīga: Medicīnas apgāds, 60–75.
- Broce, Johans Kristofs. 1996. *Zīmējumi un apraksti*. 2. sēj. Rīga: Zinātne.
- Broce, Johans Kristofs. 2002. *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj. Rīga: Zinātne.
- Hupel, August Wilhelm. 1796. *Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guts-herren wie auch für deren Disponenten*. Erster Theil. Rīga: J. F. Hartknoch.
- Jannau, Heinrich Johann. 1781. *Sitten und Zeit: ein Memorial an Lief- und Estlands Väter*. Rīga: J. F. Hartknoch.
- Kļaviņš, Kaspars. 2013. Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru — Latvijas kultūras vēstures eiropeiskā lappuse. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 4. 80–97.
- Kluckert, Ehrenfried. 2000. *European Garden Design*. Cologne: Könemann.
- Lancmanis, Imants. 1998. Iznīcības simboli un romantisms. Grosmane, Elita (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: Izdevniecība AGB, 42–61.
- Méchoulain, Eric. 2017. From Moralists to Libertines. C.Prendergast (ed.). *A History of Modern French Literature from the sixteenth century to the twentieth century*. Princeton University Press, 229–249.
- Plath, Ulrike. 2011. Sinneslandschaften. Die Bedeutung der Sinne bei der Beschreibung baltischer Landschaften und Kulturen (1750–1850). L. Lukas, U. Plath, K. Tüür, J. Undusk (Hrsg.). *Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 74–109.
- Polanowska, Jolanta. 2013. Michal Jan Borch and his rezidence in Varakļāni. *Mākslas Vēsture un Teorija* 16. 18–32.
- Schlippenbach, Ulrich von. 1809. *Malerische Wanderungen durch Kurland*. Rīga und Leipzig: C. J. G. Hartmann.

- Spārītis, Ojārs. 1998. Romantisma tēlu sistēmas semantika Latvijas muižu parku arhitektūrā un tēlniecībā. E. Grosmane (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: Izdevniecība AGB, 28–41.
- Taimiņa, Aija. 2013. Borchiana versus Siciliana. Grāfa Borha Sicīlijas ceļojums un tā reminiscences. *Mākslas Vēsture un Teorija* 16. 5–17.
- Temple, Richard. 1751. *Stow: The gardens of the Right Honourable the Viscount Cobham*. Buckingham: B. Seeley.
- Turner, Tom. 2011. *European Gardens. History, Philosophy and Design*. London, New York: Routledge.
- Wynn, Thomas. 2011. Libertinage. W. Burgwinkle, N. Hammond, E. Wilson (eds.). *The Cambridge History of French Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 412–419.

Māra Grudule
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
maragrudule@latnet.lv

SUMMARY

Jardin sentimental du château de Warkland (1795) by Michał Jan Borch in the Contexts of Enlightenment Literature

Māra GRUDULE

The article provides an insight into the literary and cultural-historical contexts of Michał Jan Borch's poem *Jardin sentimental du château de Warkland*, published in Warsaw in 1795. Borch's poem enters the literary space almost simultaneously with the most remarkable libertine novel by Marquis de Sade *Justine ou Les Malheurs de la vertu* (1791). Both texts, although opposite in content — one emphasizes the need to cultivate virtues, the other reveals the most unattractive aspects of human nature — reflect the Enlightenment's interest in the inner world of a man — desires, passions and moral virtues. The chosen study method — a thematic walk in nature from one instructive sculptural object to the next — corresponds to Enlightenment didactics — knowledge can be acquired by moving in nature, through physical and sensual adventures, as well as reflecting on the objects seen on the way. Pathos-filled style commemorating political figures echoes the ambitious enunciations in the Baltic press about the anniversaries and visits of European rulers. The description of the garden of Borch's Varakļāni castle reflects a characteristic passion for the creation of gardens and landscape parks: the garden enchanted by the author's fantasy corresponds to the model of gardens and landscape parks all over Europe, including the Baltic, at the turn of the 18th and 19th centuries, e.g. the Stowe Garden in England, the landscape garden around Alūksne castle in Vidzeme, and the Meženieki, Vormsāti, and Izriede palace gardens in Kurzeme.

STĀRĶIS (VĀCU STORCH) LATVIEŠU VALODAS LEKSIKOGRĀFISKAJOS AVOTOS

Ilga JANSONE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Latviešu valodas senās vārdnīcas sniedz ziņas ne tikai par valodā sastopamajām leksēmām, bet lielākoties arī norāda uz atbilstošu parādību, priekšmetu, dzīvu būtņu izplatību tagadējās Latvijas teritorijā. Jēdzienu *stārķis* (vācu *Storch*) apzīmējošas leksēmas sastopamas jau pirmajos leksikogrāfiskajos avotos, bet par šā putna ligzdošanas vietām un izplatību Latvijas teritorijā ir daudz neskaidrību.

2. Informācija par stārķi ornitoloģiskajās publikācijās

Bioloģijas doktore ornitoloģe Māra Janaus norāda, ka „Latvijā baltie stārķi nav dzīvojuši vienmēr. Viņu dzīvei nepieciešamas plašas, atklātas ainavas ar daudzām mitrām teritorijām — ezeriem, dīķiem, applūstošām pļavām un upju palienēm, kā arī zemnieki, kas, apstrādājot zemi, rada stārķim labas iespējas iegūt barību [...] Pašās pirmajās publikācijās par putniem Latvijas teritorijā (18. gs. beigas — 19. gs. sākums) tiek pieminēts gan baltais, gan melnais stārķis, bet nav ziņu par to izplatību un skaitu. Toties jau 19. gs. vidū vairāki pētnieki situāciju apraksta diezgan līdzīgi, proti: agrāk baltie stārķi esot ligzdojuši tikai Kurzemē, to izplatības ziemeļu robeža stiepusies gar Daugavu, bet 19. gs. pirmajā pusē putnu skaits strauji pieaudzis, tie sākuši ligzdot visā tagadējā Latvijas teritorijā.“ (Janaus 1999: 20, 22)

M. Janaus secina, ka „baltie stārķi Latvijā ir samērā neseni ienācēji. Vietējie, aborigēni, ir melnie stārķi, kuri vienmēr dzīvojuši mežos, un Latvija, kā zināms, ir bijusi un joprojām ir mežu zeme.“ (Lavrinoviča 2016) Melnais stārķis Baltijas reģiona putnu sarakstos minēts jau 18. un 19. gadsimtā; tā izplatība raksturota gan kā reta, gan piemērotos biotopos bieži sastopama (Janaus 1995: 217–218).

Ielūkojoties vienā no senākajiem 18. gadsimta pētījumiem par Vidzemes dabu — Jakoba Benjamina Fišera (*Jacob Benjamin Fischer*; 1731–1793) darbā „Versuch einer Naturgeschichte von Livland“, redzams, ka gārņu dzimtā (Reiher; *Ardea L.*) ietilpst gan baltais stārķis (Storch. A *Ciconia L.* 84.7), gan melnais stārķis (Schwarzer Reiher A. *nigra L.* 84.8), bet kopīgā dzimtas

aprakstā nav dotas norādes uz izplatības areālu un biežumu (Fischer 1778: 84–86). J. B. Fišers sniedz arī vairākus latviešu valodā sastopamus stārķa nosaukumus: *Starks*, *Dfefe*, *Swehtelis*, *Swehtsputus* (tā!), *Schiguris* (Fischer 1778: 84).

Arī Johana Melhiora Gotlība Bēzekes (*Johann Melchior Gottlieb Beseke*; 1746–1802) grāmatā „Beytrag zur Naturgeschichte der Vögel Kurlands.“ iekļauts gan baltais stārķis (A. Ciconia. 7), gan melnais stārķis (A. Nigra. 8). Pie baltā stārķa sniegta informācija, ka tas sastopams bieži, bet pie melnā stārķa rodama informācija par tā izskatu, kā arī norādīts, ka tas ligzdo šeit, resp. Kurzemē (Beseke 1792: 57).

3. Stārķa nosaukumi 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcās

Ielūkojoties „Latviešu valodas dialektu atlanta“ leksikas daļas 36. kartē (LVDA), redzams, ka stārķim ir ļoti daudz nosaukumu, no kuriem lielākā daļa iekļauta arī kādā no senajām latviešu valodas vārdnīcām.

Pirmajā vācu-latviešu valodas vārdnīcā — Georga Manceļa „Lettus“ — vācu leksēma *Storch* nav sastopama (Mancelius Lettus 1638). Tai pašā 1638. gadā iznākušajā G. Manceļa tematiskajā vārdnīcā „Phraseologia Lettica“ sadaļā „No Puttneems“ iekļauts vācu *Storch* ar latviskajiem ekvivalentiem *Schugguris* / *Schubburis* / *contractè*, *Schuggurs* (Mancelius Phr. 1638: 279).

Kristofora Fīrekera 17. gadsimta latviešu-vācu vārdnīcas pirmajā manuskriptā, kas publicēts 1997. gadā dots plašāks šķirklis *Schugure. Stohrke*. Germ. *Ein Storch. Melna Schuggure / ein schwartzer Storch* (Fürecker 1997: 239). Otrajā manuskriptā dota analoga informācija, tikai *Stohrke* vietā rakstīts *Stahrke* (Fürecker 1998: 271).

1. attēls. Šķirklis *žugure K. Fīrekera vārdnīcas 2. manuskripta 368. lpp.*
(Manuskripts atrodas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā)

Georga Elgera trīsvalodu vārdnīcā „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum“ kā poļu *Boćian nąski*, latīņu *Ciconia* analogs dots *Zubburis* / *Zubburis*. *Zuggurs*. *Zugguris* / *gārnis* / *kokadzerwa* (Elger 1683: 19).

Johana Langija latviešu-vācu vārdnīcā (Langijs 1685: 245) iekļauta G. Manceļa „Phraseologia Lettica“ sastopamā informācija (*Schugguris*

(*Schubburis*), contractè *Schuggurs, ein Storch*), kas papildināta ar Kurzemē zināmām leksēmām (in Churland heist es: *Dfähsis, Gandars, Swähtels*).

**Schugguris (Schubburis),
contractè Schuggurs, ein
Storch. in Churlandt
heist es: Dfähsis, Gan-
dars, Swähtels.**

2. attēls. Šķirkļis žuguris J. Langija „Latviski-vāciskajā vārdnīcā“, 1685.
(Attēls no E. Bleses sagatavotā izdevuma — Langijs 1685: 245)

17. un 18. gs. mijā sastādītā „Manuale Lettico-Germanicum“ ietverti visi iepriekš minētie J. Langija vārdnīcas dati, kā arī pievienota jauna leksēma *Schugdre: Schubburis, Schugguris, Schuggurs, L. J. Schugdre. Storch.* in Curl. heist *Dsehšis, Gandars, Swehtels. L.* (Manuale 128).

Nelielajā 1705. gadā izdotajā vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcā kā vācu *Storch* ekvivalenti doti *Schugguris* un *Stahrks: Der Storch / Stork / Bocian / Tas Schugguris, Stahrks* (Wörter-Büchlein 1705: 43).

Liborija Depkina latviešu-vācu vārdnīcā kā latv. *Schugurs* atbilstme dots vācu *Storch*, taču šķirkļis papildināts ar sinonīmiem, vārdsavienojumiem un cilmes norādi: *Stahrks*. Germ: *melna Schuggure / meln=Spralis. oder Sprachklis. schwarzer storch.* Manc. *Schubburs.* et *Schuggurs.* (Depkin IV, 37). Aiz leksēmas *Stahrks* virs rindām dota atsauce uz Levit[icus] resp. 3. Mozus grāmatu. Stārķa nosaukums tiek pieminēts ne tikai 3. Mozus gr. 11:19, bet arī 5. Mozus gr. 14:18, Jeremijas gr. 8:7, Ījaba gr. 39:13 un Psalmos 104:17.

1748. gadā publicētajā Kaspara Elversa vārdnīcā „Liber memorialis Letticus“ iekļauta virkne latviešu valodas leksēmu: *Storch, stahrks, fwehts putns, fchubburis, fchugguris, dfefe, melnsprahlkis* (Elvers 1748: 242).

Atšķirīga informācija sastopama Jakoba Langes vārdnīcā. 1772. gadā izdotajā vācu-latviešu daļā kā vācu *Storch* analogs iekļauts tikai *tas fchiguris* (Lange 1772: 500). Savukārt latviešu-vācu daļā ir saistītas leksēmas *žūguris* un *žiguris: Schuhguris, aliis, Schiguris, (*.) ein Storch* (Lange 1773: 286). Šai vārdnīcā iekļauta arī leksēma *Stahrks tas* bet ar skaidrojumu *ein Sandart*¹ (Lange 1773, 322).

¹ *Sandart* ir zivs nosaukums. Sal. *SANDART, m. sander, zander, zant, zahnt, xant, zehand, sannat, zannaat, der hechtbarsch, perca lucioperca* (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm; http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GS01608#XGS01608)

Vēl J. Langes vārdnīcā atrodama arī leksēma *Bugure* ar skaidrojumu, ka tā dažās vietās sauc stārķi — *soll einiger Orten ein Storch heissen* (Lange 1773: 67).

Gotharda Frīdriha Stendera „Lettisches Lexikon“ vācu-latviešu daļā kā vācu *Storch* analogi iekļauti *stahrks*, *fwehts putns*, *melnfprahklis*, kā arī ar norādi uz J. Langes² vārdnīcu iekļautie *schubburis*, *schugguris*, *schigguris*, *djeje* (Stender 1789 II 565–566). Nedaudz atšķirīga informācija iekļauta vārdnīcas 7. pielikumā „Putnu nosaukumi“. Šķirkļa pirmajai daļai paliekot nemainīgai, pievienota leksēma *fwehtelis* ar norādi uz izplatību tāmnieku izloksnēs, kā arī par pārņemtiem no J. Langes vārdnīcas atzīti *djeje* un *schigguris* (Stender 1789 II 756). Šās vārdnīcas latviešu-vācu daļā iekļauta lielākā daļa iepriekšminēto leksēmu: *schigguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 244), *schubburis*, *Storch* (ar atsauci uz G. Elversu) (Stender 1789 I 252), *schugguris*, *Storch* (ar atsauci uz K. Elversu) (Stender 1789 I 252), *stahrks*, *Storch* (Stender 1789 I 252), *fwehts putns*, *Storch* (Stender 1789 I 307), *melnfprahklis*, *Storch* (Stender 1789 I 289), *djeje*, *Storch* (ar atsauci uz K. Elversu), *Reiher* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 48). Nedaudz atšķirīga informācija ievietota 7. pielikumā „Putnu nosaukumi“: *kohka djehrwe*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 387), *djeje*, *dfehje*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 387), *melnfprahklis*, *Storch* (Stender 1789 I 388), *fandards*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *schigguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *schubburis*, *schugguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *stahrks*, *Storch* (Stender 1789 I 388), *fwehtelis*, *fwehts putns*, *Storch* (ar norādi, ka tiek lietoti tāmnieku izloksnēs) (Stender 1789 I 388).

19. gadsimta vēsturiskajās vārdnīcās atkārtojas visa iepriekšminētā informācija ar nedaudziem papildinājumiem. Jana Kurmina trīsvalodu vārdnīcā kā vienīgais poļu *Bocian* analogs dots augšzemnieku dialekta *Storks* (Kurmin 1858: 10).

Gustava Bražes vācu-latviešu vārdnīcā kā vācu *Storch* ekvivalenti norādīti *stahrks* un *fwehtelis* (Brasche 1875: 357).

Karla Kristiana Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā iekļauts gan šķirklis *stahrks* (Scham. *starkus*), *der Storch*, gan šķirklis *stahrķis*, kas iekļauts kā Liepājas pusē dzirdēts kādas zivs nosaukums (Ulmann 1872: 277). Arī leksēmām *schigurs*, *schihgurs* dotas divas nozīmes, norādot, ka nozīme ‘ein Storch’ sastopama Augšzemē (Ulmann 1872: 240). Daudznozīmes šķirkļos *schuburs* un *schugurs*

² Priekšvārdā G. F. Stenders norāda: „Nur diejenigen Wörter verantworte ich nicht, wo E. oder L. dabey stehet. Diese sind auf Autorität des Elverschen lettischen Wörterbuchs und des Langischen lettischdeutschen Lexikons hingesezt, und müssen mit einer behutsamen Prüfung gebraucht werden.“ (Stender 1789, [b. lpp.]) Pārlikojot ar L. apzīmētos vārdus, šķiet, ka tie ir pārņemti gan no J. Langija manuskripta, gan no J. Langes vārdnīcas.

dotas norādes uz citiem šķirkļiem, kur noslēdzošais ir *schigurs* (Ulmann 1872: 240, 241). Šai vārdnīcā iekļauta arī leksēma *fwehtelis, der Storch* ar norādi uz izplatību Rietumkurzemē (Ulmann 1872: 289). Kā stārķa apzīmējums minēts arī *gandrs, der Storch* ar norādi uz lietuviešu *gandras* (Ulmann 1872: 71). Leksēmām *dfehfe, dfehfis, dfehfnis, der Storch* pievienota areālā norāde, ka tā sastopama pie „Wentineeken”, kā arī iespējamā sugas norāde, ka šīs leksēmas lielākoties apzīmē melno stārķi (*der schwarze Storch*) vai gārni (*der Reiher*) (Ulmann 1782: 56). K. K. Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā sastopama arī no L. Depkina vārdnīcas pārņemtā leksēma *dfehfrs, der Storch*, kurai pievienots paskaidrojums, ka tā nav zināma (*Nicht bekannt*) (Ulmann 1872: 56).

Gustava Bražes un K. K. Ulmaņa vācu-latviešu vārdnīcas daļā vācu *Storch* dotas četras atbilstmes: *stahrks, fwehtelis, gandrs, klabata* (Brasche, Ulmann 1880: 676).

Trīsvalodu krievu-latviešu-vācu vārdnīcā krievu *а́истъ* un vācu *Storch* atbilstmes ir *swehtelis, starks* un *gandris* (Waldemars 1872: 2).

4. Stārķa nosaukumi K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos

Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos iekļauta iepriekšējās vārdnīcās publicētā informācija, kas papildināta ar precīzām areālajām norādēm, kā arī no publicētajiem avotiem iekļauti atsevišķi līdz tam leksikogrāfiskajos avotos nefiksēti nosaukumi³.

āzis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” metaforiskais stārķa nosaukums *dieva āzis* iekļauts no mēnešraksta „Austrums” pēc Apsīšu Jēkaba informācijas (ME I 246 sub voce *āzis*). Arī nosaukumu *dievāzītis*, kas ir mērkaziņas apzīmējums, Apsīšu Jēkabs no Lizuma attiecina uz stārķi (ME I 484). Starp abiem putniem nekāda līdzība nav saskatāma, grūti saskatīt arī līdzību ar āzi, kas varētu būt šā nosaukuma pārnese pamatā. Iespējams, nosaukums ir okazonāls lietojums. Tas nav minēts arī „Latviešu valodas dialektu atlanta” leksikas daļā (LVDA).

bugure

Nosaukums *bugure* ‘der Storch’ iekļauts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” (ME I 345) no J. Langes vārdnīcas, kur šim apzīmējumam pievienots komentārs, ka tā dažās vietās sauc stārķi (Lange 1773: 67). Nosaukums ir pieminēts, taču nav kartografēts LVDA (98).

³ Šī informācija norādīta pie konkrētās leksēmas analīzes.

cikoniņš

Nosaukums *cikuoniņš* ‘der Storch’ iekļauts K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcas papildinājumos no mācītāja lubānieša Mārtiņa Celmiņa vārdu krājuma (EH I 269). Kā norāda J. Endzelīns, vārds saistīts ar latīnisko stārķa apzīmējumu *cicōnia*. Nosaukums nav pieminēts LVDA.

dzērve

Vārdkopnosaukumu *kuoka dzērve* ‘der Storch’ J. Endzelīns iekļāvis pēc Gustava Bergmaņa manuskripta resp. K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME I 548). Jāpiebilst, ka vārdkopnosaukuma *kuoka dzērve* pirmā nozīme ir cits putns — zivju ērglis. K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcas papildinājumos (EH I 357) vārdkopnosaukums *kuoka dzērve* iekļauts no E. Glika tulkotās Bībeles Ījaba grāmatas 16. rindu. Mūsdienu tulkojumā 16. rindā nav minēts stārķa nosaukums, leksēma stārķis resp. stārķa māte analogā kontekstā sastopama 13. rindā.

Nosaukums radies uz putnu ārējās līdzības pamata, vārdkopnosaukuma pirmajam komponentam norādot uz stārķu ligzdošanu kokos. Latviešu *dzērve*, lietuviešu *gervē*, prūšu *gerwe* pamatā varētu būt putna balss skaņu atdarinājums (Karulis 1992: 249).

Nosaukums ir pieminēts, taču nav kartografēts LVDA (98).

dzēse, dzēze, dzēstrs

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ leksēma *dzēse* iekļauta bez vietas norādes, *dzēsis* — no Kursīšiem, *dzēsnis* — bez vietas norādes, bet kā pirmā nozīme dota vai nu melnais stārķis (pēc RLB Rakstu krājuma), vai pēc Magazīnās iekļautās informācijas pie „ventiniekiem“ tas ir vispārināts stārķa apzīmējums (ME I 548). Tāpat šeit atrodama informācija, ka G. Manceļa, G. Elversa un J. Langes vārdnīcās iekļautā forma *dzese* ir kļūdaina, jābūt *dzēse* (ME I 548). Variants *dzēze* iekļauts K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ no RLB Konversācijas vārdnīcas ar nozīmi melnais stārķis un J. Endzelīna piezīmi, ka varētu būt kļūdainš pieraksts no *dzēse* (EH I 349).

Ar nosaukumu *dzēse* saistīts arī cits stārķa apzīmējums *dzēstrs*, kas K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ iekļauts no L. Depkina vārdnīcas un RLB Rakstu krājuma (ME I 349).

Vārda *dzēse* (< *dzērse) pamatā putna balss skaņu atdarinājums (ME I 548, Karulis 1992: 249–250).

LVDA ir pieminēts nosaukums *dzēsis* no J. Langija vārdnīcas, taču tas nav kartografēts (LVDA 98).

gandrs

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ sastopams arī tradicionāls melnā stārķa apzīmējums, kas attiecināts arī uz jebkuru

stārķi — *gañdrs*; tas fiksēts Trikātā, Rucavā, K. Līniņa vākumos (no Nīkrāces), Nīgrandē un Kalētos, un *gañdris*, kas pierakstīts Lielezerē (ME I 599). J. Endzelīns norāda, ka acīmredzot šis nosaukums zināms tikai Lietuvas pierobežā un aizgūts no liet. *gañdras*, kas savukārt līdz ar senprūšu *gandams* radies no ģermāņu valodām (ME I 599). „Baltu valodu atlanta“ prospektā (BVA 99) norādīts, ka lietuviešu *gañdras* ‘stārķis’ un latviešu *gandrs* ‘stārķis’ veido plašu kompakto areālu, apstiprinot J. Endzelīna hipotēzi par to, ka latviešu valodā šis vārds varētu būt aizgūts no lietuviešu valodas pēc tā izplatības areāla. Tiek precizēta lietuviešu *gañdras* cilme. Agrāk tas tika uzskatīts par aizguvumu no Austrumprūsijas vācu valodas izloksnēm (ME I 599; Fraenkel I 133; Smoczyński 2007: 156). Pašlaik valda uzskats, ka lie. *gañdras* varētu būt arī ar piedekli atvasināts onomatopoētisks baltu cilmes vārds tāpat kā prūšu **gandarus* (< **gandras*) (Toporov 1979: 152; Mažiulis 1988: 323; Sabaliauskas 1990: 261).

LVDA leksēma *gandris* vai *gandrs* fiksēta Dienvidrietumkurzemē Lietuvas pierobežā (LVDA 96; 36. karte). Atsevišķi šis leksēmas pieminējumi citās Latvijas vietās nav kartografēti (LVDA 98).

garķis, gārķis

Tikai K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ no RLB Rakstu krājuma iekļauts baltā stārķa nosaukums *garķis*, kas varētu būt radies nosaukumu *garnis* un *starķis* kontaminācijas rezultātā (ME I 603). Variants *gārķis* minēts no Burtniekiem pēc K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME I 618).

LVDA fiksēts nosaukums *gārķis* no Burtniekiem pēc K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“, taču tas nav kartografēts (LVDA 98).

garnis, gārnis

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ uz stārķi attiecināts arī gārņa apzīmējums: *gārnis* sastopams Grundzālē un saistīts ar liet. *garnys* (ME I 603), bet *gārnis* kā stārķa apzīmējums — Smiltēnē (ME I 618).

Vārda *garnys* etimoloģija joprojām ir diskutējama. Agrāk šo nosaukumu saistīja ar liet. *gervė*, pr. *gerwe* (Fraenkel I 137–138; Pokorny 1969: 383 utt.). Taču tagad daži etimologi šo hipotēzi atmet, jo nav iespējams izskaidrot dažas fonētiskās pārmaiņas (Smoczyński 2007: 160). Domājams, ka liet. *garnys* ir onomatopoētiskas cilmes vārds un tā pamatā ir interjekcija — baltu **gār* (: **gēr*) (Mažiulis 1988: 335). Pēc citu valodnieku domām (Urbutis 1981: 18, 1. par.), sakne *gar-* saistāma ar **ger-*, sal. darbības vārdu *gerti* ‘dzert’, kas no senāka ‘rīt’.

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ sastopamā informācija iekļauta arī LVDA (98), nosaukums nav kartografēts.

kārķis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauts nosaukums *kārķis* ‘der Storch’ no Vilces, kas, iespējams, radies *kārnīs* ‘gārnīs’ un *stārķis* kontaminācijas rezultātā (ME II 196).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” sastopamā informācija iekļauta arī LVDA (98), nosaukums nav kartografēts.

klabata

Metaforiskais nosaukums *klabata* ‘der weisse Storch’ K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauts no RLB Rakstu krājuma (ME II 207).

LVDA nosaukums *klabata* minēts no dažām atstatām Latvijas vietām, piemēram, Jeriem un Ezeres; nav kartografēts (LVDA 98).

krulla

Tikai K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos iekļauts nosaukums *krulla*, kas Vidzemes sēliskajās izloksnēs apzīmē gan dzērvi (Lubānā), gan stārķi (Meirānos) (EH I 659).

LVDA nosaukums *krulla* iekļauts no K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas”, nav kartografēts (LVDA 98).

melnsprāklis

Baltā stārķa nosaukums *meļņsprāklis* iekļauts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” no RLB Rakstu krājuma (ME II 599).

Nosaukums iekļauts LVDA kā rakstu avotos fiksētais, nav kartografēts (LVDA 98).

parkšķis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauts arī nosaukums *parkšķis* ar sarunvalodisko tulkojumu *Klapperstorch* no Jēkaba Dravnieka materiāliem (ME III 91).

LVDA nav minēts.

stark-, stārķ-, stork-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos iekļauti vairāki šķirkļi ar saknēm *stark-*, *stārķ-* un *stork-*. Šķirkli *stārka* dots variants *stārka* no Praulienas bez konkrētas nozīmes, kā arī ar vācisko ekvivalentu ‘der Storch’ nosaukums *stārka* no Raunas (Pētera Šmita materiāli) un Taurenes, variants ar krītošo intonāciju *stārka* no Liezēres, Suntažiem, Lizuma, Saikavas, Sausnējas (Jāņa Kauliņa materiāli), variants *starka* no Lubānas, *starks* — no Lielsalacas un Varakļāniem, *stārks* — no Valmieras,

leksēma *starks* iekļauta arī Magazīnās⁴ bez vietas norādes un Pētera Šmita pasaku izdevumā no Dzirciema. Variants *starķis* sastopams Alūksnē (no RLB Rakstu krājuma), Dzelzavā, Gulbenē, variants *starķis* — Drustos (J. Cīruļa vākumi), Zaubē, Āraišos, Skujenē, Rūjienā, bet variants *stārķis* — Suntažos un Meirānos (ME III 1045). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos variants *starķis* iekļauts vēl arī no Vecpiebalgas, Straupes un Vecsalacas, bet intonatīvais variants *starķis* — no Alsviķiem, Jaunlaicenes un Rankas (EH II 571).

Šķirkļi *stārka* arī iekļauti vairāki varianti. Sieviešu dzimtes variants *stārka* fiksēts Pļaviņās no krājuma „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” un „Filologu biedrības rakstiem”. Variants *stārks* pierakstīts Cesvainē, Džūkstē un Bērmuižā, bet *stārks* pārņemts no K. Ulmaņa vārdnīcas un fiksēts Purmsātos. Variants *stārķis* minēts no Lielsalacas, Kandavas un Dzirciema, *stārķis* — no Pļaviņām (pēc Filologu biedrības rakstiem). Šķirkļa ilustratīvajā materiālā minēts vēl *stārks* no krājuma „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” un Glika Bībeles Psalmiem 104:17. Latvju dainās sastopams variants *stārka* (ME III 1051). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos leksēma *stārka* minēta no Pēterupes muižas, kā arī no Valmieras (no A. Bīlenšteina ierakstītiem vārdiem K. Ulmaņa vārdnīcas eksemplārā) (EH II 573). Varianta *stārks* izplatības areāls papildināts ar Bēni, Praviņiem un Džūksti, kā arī tas minēts Latvju dainās (EH II 573). Latvju dainās sastopams arī variants *stārķis* (EH II 573).

Šķirkļi *storķis* ‘der Storch’ minēts, ka šī leksēma pierakstīta Dundagā, Vandzenē, Nurmuižā un Lubezerē (ME III 1080).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos ietverti arī vairāki *stārķu* mazuļu un jaunu *stārķu* apzīmējumi (ein Storchjunges): variants *stārcēns* iekļauts no Džūkstes (EH II 573), variants *stārcēns* — no Vecpiebalgas (EH II 571), *starķēns* — no Jāņa Jaunsudrabiņa darbiem (EH II 571), *starkulēns* — no Vestienas (pēc „Filologu biedrības rakstiem”) (EH II 571).

Pēc „Baltu valodas atlanta” prospektā iekļautās informācijas (BVA 99) latviešu *stārķis* un lietuviešu *starķas*, kā arī to varianti parasti tiek uzskatīti par ģermānismiem — aizguvumiem no vlv. *stark* (ME III 1045; sal. vlv. *stork* SL IV 414; Fraenkel II 897; Karulis 1992: 286; Smoczyński 2007: 597). Tomēr Vincs Urbutis, balstoties uz vārda plašo izplatību lietuviešu valodas izloksnēs, šo uzskatu apšaubā, norādot, ka vārds visdrīzāk ienācis caur latviešu valodu, nevis tieši no vācu valodas (Urbutis 2002: 18).

⁴ Vārdnīcā norādītais materiāls ņemts no Jelgavas skolotāja Pētera Zēvalda Birzgalē (*Linden*) pierakstīto vārdu saraksta, kas iekļauts Magazīnu 13. laidiena 2. burtnīcā.

Pēc LVDA datiem nosaukums *stārķis* izlokšnēs sastopams samērā plaši, taču nekur tas neveido zīmīgu areālu. Vairākiem novadiem raksturīgāki ir šī nosaukuma citi fonētiskie vai morfoloģiskie varianti. Zemgalē un Vidzemē samērā plaši izplatīti *starķis* un *starks*, Ziemeļkurzemē — *storķis* (LVDA 96–98).

stāks

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums no Straupes ievietots šķirklis *stāks* ar *r* zudumu (EH II 573).

No šejienes tas iekļauts LVDA, nav kartografēts (LVDA 98).

stērga

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” sastopams arī stārķa nosaukums *stērga*, kas tur iekļauts no Grendzes pēc A. Becenberģera materiāliem (ME III 1063).

LVDA šis nosaukums nav minēts.

stikāns

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums minēta leksēmas *stikāns* nozīme ‘stārķis’ no Kacēniem (EH II 578). Pamatsējumos fiksēts cita putna nosaukums ar aprakstošu skaidrojumu: ‘ein Wasservogel mit langen beinen und langem Schnabel (ūdensputns ar garām kājām un garu knābi)’ (ME IV 1066).

No minētajām vietām tas minēts arī LVDA, nav kartografēts (LVDA 98).

svēt-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos iekļauti vairāki šķirķļi ar sakni *svēt-*. Variants *svētainis* ‘der Storch’ minēts no Brizules, Lielzemes, Kursīšiem, Reņģes un Rūjienas (ME III 1154). Variants *svētelis* ‘der Storch (ciconia alba)’ fiksēts Leitīšniekos, Aizviķos, Apriķos, Lažā, Nīcā, Skrundā un Vērgalē, variants *svētelis* pārņemts no G. F. Stendera vārdnīcas ar norādi, ka sastopams tāmnieku izlokšnēs, un K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar norādi, ka sastopams Rietumkurzemē. Tāpat variants *svētelis* reģistrēts Alsviķos. K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums leksēma *svētelis* minēta arī no Vecpiebalgas un Snēpeles, bet *svētelis* — no Nīcas (EH II 617).

Variants *svētelis* minēts no Dunikas, bet *svētals* (no *svētuls?) — no Sarkanmuižas. Šai šķirķli iekļauts arī deminutīvs *svētelēns* (ME III 1155). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos šķirķli *svētelēns* iekļauts paskaidrojums, ka *svētelēns* nav nievājošas nokrāsas deminutīvs no *svētelis*; tas ir stārķu mazulis resp. jauns stārķis (EH II 617).

Šķirkli *svētputns* ‘der Storch’ šis variants norādīts no Rudbāržiem, Alsungas, Jūrkalnes un Kuldīgas, variants *svētsputns* iekļauts no J. B. Fišera pētījuma (ME III 1156).

Šķirkli *svētulis* tikai trešā nozīme ir stārķa nosaukums ‘der Storch’, kas pierakstīts Ērgļos, Zaļeniekos un Krustpilī (ME III 1156).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos šķirklim *svētenis* pievienota otrā nozīme ‘der Storch’, kas fiksēta Bilskā (EH II 617).

Arī šķirkli *sventelis* ir minēta otrā nozīme ‘der Storch’ variantam *svēntelis* no Valtaiķiem (EH II 615).

Pēc „Baltu valodu atlanta” prospektā (BVA 101) minētā, nosaukumi ar komponentu *svēt-*, iespējams, atvasināti no adjektīva *svēts*, taču iespējams, ka šim vārdam ir senāka cilme un tas saistāms ar *svēts ‘gaišs, balts’ (Karulis 1992: 336).

Pēc LVDA datiem kompaktā areālā Kurzemē (izņemot Ziemeļkurzemi) lieto nosaukumu *svētelis*, kas pazīstams arī Vidzemē un Zemgalē. Kurzemes vidienē nelielu kompakto areālu veido arī nosaukums *svētputns* (arī *svētsputns*). Citi varianti ar sakni *svēt-* sporādiski reģistrēti Kurzemē (LVDA 96–98; 36. karte).

štarks

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” pamatsējumos minēts šķirklis *štarks* no Zesas (ME IV 102).

LVDA nosaukumi ar sakni *štark-* fiksēti Latgales rietumu daļā un Augšzemē (LVDA 98; 36. karte).

tarks, tā(r)ks

Šķirkli *taŕks* ‘starks, der Storch’ fiksēts variants *taŕks* no Baldones un Zālītes, variants *taŕks* — no Pāles, Lielvārdes (pēc K. K. Ulmaņa vārdnīcas) un Lēdmanes (ME IV 132). Šķirkli *tāks* ‘der Storch’ šis variants minēts no Lustes muižas (ME IV 144). Nosaukums *tārciņš* ‘der Storch’ iekļauts bez vietas norādes (ME IV 149).

Nosaukumi *tarks*, *tā(r)ks* LVDA reģistrēti atsevišķās vietās Vidzemē un Zemgalē (LVDA 98; 36. karte).

viestur-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauti šķirkļi *viesturis* un *viesturs*, kuru otrā nozīme ‘der Storch’ minēta no Nīcas pēc J. Janševska darbiem (ME IV 671).

LVDA pieminēts no rakstītiem avotiem, nav kartografēts (LVDA 98).

zubur-, žubur-

Šķirkli *zubur(i)s* 'der Storch' atrodama norāde, ka nosaukums pārņemts no Elgera vārdnīcas un, ka acīmredzot tam jābūt ar *ž* (ME IV 749). Arī šķirkli *žuburis* 'der Storch' ir redzama tikai no citām vārdnīcām iekļautā informācija: *žuburis* — no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus“ un K. Elvers vārdnīcas, *žuburs* — no K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME IV 828). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“ papildinājumos iekļauta leksēma *žubure* no Barkavas (EH II 821).

LVDA nosaukums fiksēts tikai atsevišķās vietās Latgalē (LVDA 98).

žigur-, žīgur-

Šķirkļos *žigurs* un *žīguris* atrodama norāde vismaz uz diviem pilnīgi atšķirīgiem putniem — zvirbuli un stārķi. Variants *žigurs* 'ein Storch' pārņemts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar izplatības areālu Augšzemē, variants *žīguris* 'ein Storch' — no J. Langes vārdnīcas (šis variants minēts arī no J. L. Fišera darba) (ME IV 809). Šķirkli *žīguris* variants *žigurs* minēts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar vietas norādi Augšzemē. Šeit kā ilustratīvais materiāls minēti arī atsevišķi tautasdziesmu varianti, kuros aprakstītais putns nav skaidri nosakāms (ME IV 813).

LVDA nav iekļauts.

žugure

Variants *žugure* fiksēts Lubānā (pēc izdevuma Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem) un Latgalē (Inflantijā), konkrēti minot Barkavu, Preiļus, Varakļānus un Viļānus, variants *žuguris* pārņemts no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus“ un G. Elvers vārdnīcas, variants *žugurs* pārņemts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas. Ilustratīvajā materiālā minēti A. Austriņa darbi un pasakas (ME IV 829).

Pēc „Baltu valodu atlanta“ prospektā norādītās informācijas (BVA 102) V. Urbutis (Urbutis 1981: 34) konstatējis, ka vārds *žugure* (sal. arī *žūguris*, *zugur(i)s* un *zubur(i)s*) ir aizgūts no lietuviešu valodas. Konstantina Sirvida pirmajā vārdnīcā fiksēta vārda *žugara* nozīme 'stārķis': *Czapała / Ardea. Garnis / žugara*. Mūsdienu lietuviešu izloksnēs šo vārdu lieto kā pejoratīvu personas apzīmējumam. Tas ir saliktenis no *žuvìs* 'zivs' un *gérti* 'dzert'.

LVDA leksēmas *žugure* un *žugure* veido samērā izteiktu areālu Latgalē (LVDA 98).

Latviešu valodas vārdnīcās nav sastopami atsevišķi 20. gs. otrajā pusē pierakstītie un LVDA iekļautie stārķa nosaukumi. Pirmkārt, tie ir no slāvu valodām aizgūtie lielākoties Latgalē fiksētie nosaukumi: *àists* (< kr. *aist*, bkr. *aist*), *bacàns*, arī *bacijans*, *bacjans*, *bacjons*, *bačans*, *bocjans* (< baltkrievu dial.

bacjan, bocjan, poļu bocian), bočaks, kaļests, arī kaļusts (< kr. apv. *kalist*), *kļikuns* (< kr. dial. *klikun*), *poļaks* (radies ar vārda nozīmes pārnesumu, sal. kr. *poljak* 'polis'), *žūrējs*. Otrkārt, ģermānismi: *klaperštoks*. Treškārt, no personvārdiem darinātie stārķa nosaukumi: *aņdrējs*.

5. Secinājumi

Latviešu valodas senajās vārdnīcās iekļautie stārķa nosaukumi norāda uz apzīmējumu daudzveidību. 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcās iekļauti 15 stārķa nosaukumi ar fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem (sk. tabulu). Vairāki no šiem nosaukumiem ir citu putnu — dzērves un gārņa — nosaukumi. Pēc mūsdienu klasifikācijas Latvijā sastopamā pelēkā dzērve (*Grus grus*) ir dzērviu dzimtas sugas putns, tā ir lielāka par stārķi, ar garām melnām kājām un garu kaklu, apspalvojums gaišpelēks, galvas un kakla sānos balta josla, piere, rikle, kakla priekšpuse un spārnu gali melni. Pelēkā dzērve ir gājputns (LD II 30). Daudz plašāka ir gārņu dzimta, kurā ietilpst vidēji lieli līdz lieli bridējputni ar garām kājām, garu kaklu un knābi, kas dzīvo mitros, sekliem ūdeņiem bagātos biotopos (LD II 94). Dzēse ir zivju gārņa sinonīms, Nevar noliegt, ka visiem šiem putniem ir daudz kopīgu ārējo pazīmju — garas kājas, garš kakls un knābis.

Mūsdienu kopvalodā izplatītais nosaukums *stārķis* (aizguvums no vlv. *stork*) ar tā fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem leksikogrāfiskajos avotos parādās 17. gadsimta otrajā pusē — K. Fīrekerā vārdnīcā, kas publicēta tikai 20. gadsimta beigās pēc diviem atšķirīgiem norakstiem, no kuriem vienā parādās variants *stohrks*, bet otrā — *stahrks*. 17. gadsimta beigās tas līdzās citiem nosaukumiem parādās E. Glikā Bībeles tulkojumos. Pēc „Seno tekstu korpusa“ datiem (senie.korpuss.lv) Bībelē fiksēts variants *stārks*. Iespējams, tieši no E. Glikā Bībeles teksta tulkojuma nosaukums *stārķis* resp. *stārks* ieviesies latviešu valodā. Ka šis latviešu valodā ir jauninājums, rāda paralēli lietotie vācu 'der Storch' citi nosaukumi, piemēram, *kohka dfehrwe* (Ijaba grāmata 39:16), kas varētu norādīt, ka vēl nebija ieviesies viens stārķa nosaukums un tulkotāji izmantoja sev zināmāko variantu.

Visnoturīgākie 17.–19. gadsimta latviešu vēsturiskajās vārdnīcās ir stārķa nosaukumi *žubure* un *žugure* ar fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem, kas 20. gadsimta otrajā pusē sastopami nelielā areālā Latgalē.

Nosaukumu daudzveidība bez skaidri izteiktiem izplatības areāliem varētu norādīt, ka virkne nosaukumu ir samērā jauni — attiecināmi uz 17.–18. gadsimtu. Ar šo laiku tiek skaidri datēta arī stārķa (pārsvārā melnā stārķa) uzturēšanās tagadējā Latvijas teritorijā.

Stārķa nosaukumu secība 17.–19. gs. latviešu leksikogrāfiskajos avotos

<i>bugure</i>	Lange 1773
<i>dzez-</i> , <i>dzēz-</i> , <i>dzes-</i> , <i>dzēs-</i>	Langijs 1685, Manuale, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>dzēstrs</i>	Ulmann 1872
<i>gandr-</i>	Langijs 1685, Manuale, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>gārnis</i>	Elger 1683
<i>klabata</i>	Brasche, Ulmann 1880
<i>kokadzēva</i>	Elger 1683
<i>melnsprāklis</i>	Depkin IV, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II
<i>sandars</i>	Langijs 1685
<i>stārķ-</i> , <i>stark-</i> , <i>stork-</i>	Fürecker 1997, Fürecker 1998, Wörter-Büchlein 1705, Depkin IV, Elvers 1748, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Kurmin 1858, Brasche 1875, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>svētel-</i> , <i>svēts putns</i>	Langijs 1685, Manuale, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Brasche 1875, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>žīgur-</i> , <i>žīgur-</i>	Lange 1772, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>žubur-</i> , <i>zubur-</i>	Mancelius Phr. 1638, Elger 1683, Langijs 1685, Manuale, Depkin IV, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>žugdre</i>	Manuale
<i>žugur-</i> , <i>zugur-</i>	Mancelius Phr. 1638, Fürecker 1997, Elger 1683, Langijs 1685, Manuale, Wörter-Büchlein 1705, Depkin IV, Elvers 1748, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872

Vārdnīcās neietvertie lielākoties Latgalē fiksētie nosaukumi norāda, ka vārdnīcu autori pilnībā nepārzināja šai teritorijā sastopamos vārdus, kaut gan jau G. Manceļa „Phraseologia Lettica“ iekļautie *žubure* un *žugure* izplatīti tieši Latgalē. Iespējams, šo nosaukumu izplatības areāls 17. gadsimtā bija daudz plašāks. Nosaukumi ar *žīgur-* un *žīgur-* varētu būt J. Langes nepareizi interpretēta forma no *žugur-*, jo nevienā avotā nav izdevies konstatēt, ka par žīguru sauktu stārķi. Tas ir zvirbuļa nosaukums, kas samērā plašā areālā izplatīts Vidzemes ziemeļos un ziemeļaustrumos, kā arī Latgales ziemeļos.

K. Milenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ un tās papildinājumos iekļauti gandrīz visi 17.–19. vārdnīcās minētie stārķa apzīmējumi,

atsevišķos šķirkļos izdalot vairākus fonētiskos un morfoloģiskos variantus. Tāpat reģistrēti vairāki okazionāli vai reti sastopami nosaukumi, piemēram, *cikoninš, krulla, parkšķis, stērga, stikāns, viesturs*.

Stārķa nosaukumu daudzveidība norāda uz putna (īpaši baltā stārķa) samērā nesenu ligzdošanu Latvijas teritorijā, kā arī uz tā nosaukumu rašanos un motivējošām pazīmēm: nosaukuma pielīdzināšana jau zināmu putnu nosaukumiem (*dzērve, gārnis, dzēse*), raksturīgu pazīmju iekļaušana nosaukumā (*klabata, melnsprāklis, parkšķis*), saistība ar mitoloģiskiem priekšstatiem (*svētelis, svēts putns*).

Avoti un literatūra

- Beseke, Johann Melchior Gottlieb. 1792. *Beitrag zur Naturgeschichte der Vögel Kurlands mit gemalten Kupfern, Nebst einem Anhang über die Augenkapseln der Vögel von Johann Melchior Gottlieb Beseke*. Mitau und Leipzig: gedruckt bey J. F. Steffenhagen.
- Brasche, Gustav. 1875. *Allerfeste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für deutsche von G. Brasche*. I. Abteilung: Grammatik, II. Abteilung: Lettisch-Deutsches Lexikon, III. Abteilung: Deutsch-Lettisches Lexikon, IV. Abteilung: Geysprüche. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann.
- Brasche, Gustav, Ulmann, Carl Christian. 1880. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann zurückgelassenen Manuscriptes bearbeitet von Gustav Brasche, Pastor emer. Riga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co.
- BVA = *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga: LU latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Depkin IV = Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 4*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2008 [1704].
- EH = Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edite. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai“* Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.
- Elger, Georgius. 1683. *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*. Opus posthumum. R.P. Georgii Elger ... Vilnae.
- Elvers, Caspar. 1748. *Liber memorialis Letticus, Oder Lettisches Wörterbuch, Sowohl Für die Einheimischen als Fremden / Anstat eines Lexici eingerichtet / Und allen denen zum Besten die in diesem Lande in Kirchen und Schulen Gott und ihren Nechsten dermahleins dienen / oder sonsten ihr Handel und Gewerbe treiben wollen, zu einem dienlichen Unterricht mitgetheilet von Caspar Elvers, Past zu St. Joh. und des Stadt Consistorii Assessor. Cum Gratiā & Privilegio Sac. Imper. Majest. Russ. Riga, 1748*
- Fischer, Jacob Benjamin. 1778. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland, entworfen von J. B. Fischer*. Leipzig: verlegt Johann Gottlob Immanuel Breitkopf.

- Fraenkel = Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2, Heidelberg: Carl Winter–Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955–1965.
- Fürecker 1997 = Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker. — Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.
- Fürecker 1998 = Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z. — Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998.
- Janaus, Māra. 1995. Janaus, Māra. Melnais stārķis. *Latvijas daba. Enciklopēdija. 3. sēj. Kod–Miķ.* Atb. red. Guntis Kavacs. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1995, 217–218.
- Janaus, Māra. 1999. Janaus, Māra. *Latvija — stārķu zeme*. Rīga: Latvijas Zinātnes un dialoga centrs, 1999.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 1–2. Rīga: Avots.
- Kurmin, Jan. 1858. *Słownik polsko łacinsko lotewski*, ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina. Wilno.
- Lange, Jacob. 1772. *Vollständigiges Lettisches Lexicon, samt angezeigten verfchiedenen Provinzialdialekten in Lief- und Kurland*. Schloß Ober=Pahlen.
- Lange, Jacob. 1773. *Lettijch-Deutfcher Theil des volltändigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter diefer Sprache samt ihren Abftämmigen, fondern auch die feltene, nur in gewißen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden*. Schloß Ober=Pahlen.
- Langijs 1685 = *Lettijch-Deutfches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutfcher Sprachen gezeigt vnd erkläret werden*. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiefen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen, getjetlet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paftoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. — *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāna Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pec manuskripta fotokōpijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Lavrinoviča, Ilze. 2016. Lavrinoviča, Ilze. Stārķis — svētelis vai tomēr negants gaļēdājs? [Māras Janaus atziņas]. *Latvijas Avīze*, 13. septembris 2016 <https://www.la.lv/starkis-svetelis-vai-tomer-negants-galedajs>
- LD II = *Latvijas daba. Enciklopēdija, 2 Don–Kņ.* Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1995.
- LVDA = *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne, 1999.
- Mancelius Lettus 1638 = *Das ift Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimifchen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd fich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIUM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].*

- Mancelius Phr. 1638 = *PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ift: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache.* Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diefem ift beygefüget das Spruchbuch Salamonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder/ 1638.
- Manuale = *Manuale Lettico-Germanicum* 1–2. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- Mažiulis, Vytautas. 1988. Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas, 1. A–H.* Vilnius: Mokslas, 1988.
- ME = Kārļa Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1990. Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- SL = Schiller, Karl; Lübben, August. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, 1–5. Bremen: Verlag von J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1880; 6, Bremen: Verlag von Hinricus Fischer, 1881.
- Smoczyński, Wojciech. 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stender 1789 I–II = *Letisches Lexikon.* In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Präpofitus emeritus zu Selburg, Paftor zu Selburg und Sonnaxt, und der k. d. G. zu Göttingen M. Mitau, gedruckt bey I. F. Steffenhagen, Hochfürftl. Hofbuchdrucker [1789]
- Toporov, Vladimir N. 1979. *Prusskij jazyk. Slovar'.* E–H. Moskva-Leningrad: Nauka.
- Ulmann, Carl, Cristian. 1872. *Letifches Wörterbuch.* Erfter Theil. Lettifch-deutſches Wörterbuch von Biſchof Dr. Carl Chriſtian Ulmann, Riga.
- Urbutis, Vincas. 1981. *Baltų etimologijos etudai*. Vilnius: Mokslas.
- Urbutis, Vincas. 2002. Pastabos dēl latvių kalbos atlase aiſkinamų žodžių kilmės. *Baltistica* 36(1). 5–18.
- Waldemars 1872 = *Krievu-latviešu-vācu vārdnīce.* Москва: Tautas Apgaismošanas Ministerija, 1872.
- Wörter-Büchlein 1705 = *Wörter-Büchlein / wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / zu benennen feynd.* Riga (1705) (Atkārtots izdevums: „Wörter=Büchlein“ Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705. gadā Rīgā iznākušas vācu, zviedru, poļu-latviešu vārdnīcas faksimiliespiedums. Ar P. Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stokholma: Memento, 1999.)

Iļga Jansone
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, Latvija
ilgajan@lza.lv

SUMMARY

Stork (German *Storch*) in Latvian Lexicographic Sources

Iļga JANSONE

The article provides an insight into the lexicographic sources of the 17th–19th century, as well as the names of the stork included in the K. Mühlenbach and J. Endzelīns' *Latviešu valodas vārdnīca*.

In the ornithological literature, reliable evidence of the presence of storks in the territory of Latvia can be found from 18th century publications, but it is mentioned that the black stork has been found in Courland even earlier.

Latvian historical dictionaries of 17th–19th century contain 15 names with phonetic and morphological versions. G. Mancelius *Phraseologia Lettica* had already recorded the names *žuguris* and *žuburis*, which also appear in most later dictionaries. The common name for stork (borrowed from Middle Low German *stork*) with its phonetic and morphological variants appears in lexicographical sources in the second half of the 17th century — in K. Fürecker's dictionary, published only at the end of the 20th century after two different transcripts, in one of which appears *stohrks* and in the second — *stahrks*. At the end of the 17th century, it appeared, among other names, in E. Glück's translations of the Bible. In addition, the names of the stork are found in dictionaries, which coincide with the names of other birds, such as *kokadzērve*, *gārnis*, *dzēse*. Some stork names include bird-specific features, such as *klabata*, *melnsprāklis*. The names *svētelis* and *svētputns* (*svēts putns*) reveal a connection with mythological notions. The names *žigur-* and *žigur-* could be a misinterpreted form of J. Lange from *žugur-*, because no source has been able to state that storks would be called *žigurs*. It is the name of a sparrow, which is distributed in a relatively wide area in the north and northeast of Vidzeme, as well as in the north of Latgale. The stork name *sandarts* recorded in J. Langius dictionary could also be a mistake. Other 17th–19th century dictionaries mention the names *bugure*, *dzēstrs* and *žugdre*.

K. Mühlenbach and J. Endzelīns' *Latviešu valodas vārdnīca* include almost all the terms for stork in the dictionaries, distinguishing several phonetic and morphological variants in separate entries. A number of occasional or rare names have also been registered, such as *cikonīšs*, *krulla*, *parkšķis*, *stērga*, *stikāns*, *viesturs*.

The diversity of stork names indicates a relatively recent nesting of a bird (especially a white stork) in the territory of Latvia, as well as the emergence and motivating features of its names: assimilation of the name to the names of already known birds (*dzērve*, *gārnis*, *dzēse*), inclusion of characteristic features in the name (*klabata*, *melnsprāklis*, *parkšķis*), connection with mythological notions (*svētelis*, *svēts putns*). This hypothesis is also confirmed by the fact that the names of the stork mostly do not form compact dialectal areas.

MĀLPILS DRAUDZES MĀCĪTĀJA OTO ROBERTA FON KLOTA (1808–1876) SPREDIĶIS LATVIEŠU VALODĀ 1851. GADĀ

Dzintra PAEGLE, Pēteris VANAGS
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Rakstā pievērsīsimies mācītāja Oto Roberta fon Klota (*Otto Robert von Klot*) sprediķim (LVVA 1851), kas lasīts latviešu draudzei 1851. gada 11. oktobrī Rīgas apriņķa Mālpils Evaņģēliski luteriskajā baznīcā vizitācijas laikā. Aplūkosim mācītāja ar roku rakstītā sprediķa saturu un izteiksmi, analizēsim ortogrāfiju, substantīvu, adjektīvu, pronomenu, verbu un prepozīciju lietošanu, apskatīsim dažas sintakses un interpunkcijas īpatnības.

Sprediķa citātos saglabāta oriģināla ortogrāfija un interpunkcija, bet pārsvītrotais < f > aizstāts ar < š >.

2. Roberta fon Klota dzīvesceļš

Oto Roberts fon Klots dzimis Nītaures pastorātā 1808. gada 12. februārī mācītāja, Latviešu literārās jeb draugu biedrības dibinātāja un pirmā prezidenta Gustava Reinholda fon Klota (*Gustav Reinhold von Klot*, 1780–1855) ģimenē.

Oto Roberts fon Klots viņa dzīves laikā biežāk ir saukts par Robertu fon Klotu, arī par Robertu Oto Klotu, tāpēc šajā rakstā turpmāk lietosim viņa galveno priekšvārdu — Roberts, kā arī iniciāli R.

No 1827. līdz 1830. gadam R. Klots studējis Tērbatā teoloģiju, studijas turpinājis Berlīnē. Tad bijis mājskolotājs Umurgā. No 1842. līdz 1869. gadam mācītājs Mālpilī. 1869. gada 8. decembrī emeritēts. Līdzās draudzes darbam Mālpilī R. Klots no 1850. līdz 1856. gadam bija skolu revidents Rīgas apriņķī, no 1856. līdz 1872. gadam — Vidzemes laukskolu virsvaldes padomnieks (*Schulrat*) (Bearent 1977: 296–297; DBL 389–390; Švābe 1958: 174).

Skolotājs Kārlis Rinkužs (1886–1947), aprakstot Vidzemes skolotāju semināra vadītāja Jāņa Cimzes (1814–1881) darbību un viņa attieksmes ar *šūlrātu* R. Klotu, min šādus datus par Klota skolu padomnieka amata laiku — no 1856. gada 22. marta līdz 1871. gadam (Rinkužs 1938: 74).

Meklējot plašāku informāciju par R. Klotu tā perioda laikrakstos, atrodamas ziņas, ka 1842. gada 15. janvārī Rīgas Jēkaba baznīcā R. Klots iesvētīts par Mālpils draudzes mācītāju (DI 1842, TLD 1842).

1. att. Roberts fon Klots un viņa paraksts (LVVA, 233. f., 4. apr., 1170. l., 18. lp)

„Latviešu Avīzēs“ par R. Klota Vidzemes skolu priekšnieka amata uzsākšanas laiku varam uzzināt no E. Dinsberga raksta par Jāņa Cimzes goda dienu. Tur stāstīts, ka 1856. gadā Dr. Ulmanis pārcēlies uz Pēterburgu par augstāko baznīcas tiesas priekšnieku, viņa vietā par Vidzemes skolu priekšnieku iecelts Mālpils mācītājs fon Klots (LA 1864). Bet jau 1857. gadā laikraksts „Das Inland“ ziņo, ka par laukskolu padomnieku viņš kļuvis 1856. gada martā (DI 1857). Pēc tam, kad 1869. gada 8. decembrī R. Klots ir beidzis darbu Mālpils draudzē, viņš vēl ir palicis amatā par Vidzemes laukskolu priekšnieku (RK 1870). Pēc diviem gadiem, 1871. gada beigās, Klota vietā par Vidzemes skolu priekšnieku ievēlēts mācītājs Teodors Pfeils (*Theodor Pfeil*, 1828–1913) no Tērbatas (BV 1871).

R. Klota Vidzemes skolu priekšnieka amata laikā ir palielinājies skolu skaits, viņa atskaitē 1856. gadā ir bijušas uzrādītas 103 draudzes skolas un 524 pagastskolas, bet savā pēdējā ziņojumā 1869./70. gadā Klots uzrāda jau 111 draudzes skolas un 811 pagastskolas (RZ 1876).

R. Klots sava amata laikā reizi gadā turpinājis noturēt Turaidā skolotāju seminārus, kas aizsākušies 1848. gadā. Par to ziņo laikraksti „Mājas Viesis“, „Latviešu Avīzes“, „Baltijas Vēstnesis“. „Mājas Viesis“ apraksta sīkāk, kā noritējis skolmeistaru saiets 1863. gada 26. jūnijā. Tas noticis Turaidas Šveicera mājas lielajā istabā (zālē), bija ieradušies kādi 70 vīri. Semināru sākuši ar dziedāšanu, tad — R. Klota dievvārdi, pēc tam nolasīts pagājušā gada semināra protokols, lai visi zinātu, kas tur runāts. Tad pārsprieduši skolas lietas. Pēc pusdienām izgājuši ārā uz pils torni, tur zem ozoliem daudzbalsti

dziedātas dziesmas Limbažu skolmeistara Šmita kunga vadībā. Un atkal telpās pārrunājuši skolu lietas, strādājuši līdz plkst. 6.30 vakarā, nobeigumā ārā četrbalsīgi dziedājuši tautas dziesmas un „Was ist des Deutschen Vaterland“ un „Unter allen Wipfeln ist Ruh“. Bijuši arī klausītāji. Seminārs turpinājies otrajā dienā (MV 1863). Par R. Klota darbības laiku Vidzemes laukskolās plašāk rakstījis A. Vičs (1928: 318–433).

Laikrakstos var atrast ziņas, ka pēc amata atstāšanas Mālpilī R. Klots dzīvojis Rīgā un savā dzīves vietā ir izplatījis dziedātājiem „Dziesmu rotu jaunekļiem un vīriem“ I un II daļu J. Cimzes redakcijā un iekasējis Atraitņu un bāriņu palīdzības lādes biedru naudu no skolmeistariem. Rakstā ir uzrādīta vecā skolu priekšnieka Klota dzīves vieta: Rīga, Pēterburgas priekšpilsēta (*Vorstadt*), Lielā Smilšu iela Nr. 31, paša namā (*Große Sandstraße No 31, in eigenen Hause*) (MV 1872).

Roberts fon Klots miris 1876. gada 15. martā Rīgā, apglabāts, domājams, Jēkaba draudzes kapsētā (RK 1876).

3. Roberta fon Klota sprediķa saturs un izteiksmes īpatnības

Mālpils baznīcas vizitācijas laikā 1851. gadā mācītājam R. Klotam ir 43 gadi un 9 gadu pieredze mācītāja darbā. K. Rinkužs (1938: 74) R. Klotu raksturojis šādi: „Klots bija maza auguma, pavājš miesās, tomēr enerģisks un noteikts. Viņš bija konservatīvs un nosvērās uz muižnieku reakcionārā spēka pusi.“

Pievērsīsimies dažām sprediķī paustajām domām un izteiksmei.

Pēc ievadvārdiem R. Klots uzrunā draudzi ar visai demokrātisku frāzi — *Mīļi ticības biedri!* Tomēr uzruna nav oriģināla. Piemēram, aplūkojot „Seniespiedumu kopkatalogu“, redzams, ka ar šādu uzrunu virsrakstā ir apzināti trīs nelieli iespaidumi: divi izdevumi ar Georga Sokolovska paziņojumu „Mīļi ticības biedri!“ par žurnālu „Ziņas par Notikumiem iekš Dieva Valstības“ 1832. gada novembrī un decembrī, tie iznākuši Straupes baznīcas kunga muižā, un Krievijas Bībeles biedrības uzaicinājums „Mīļi ticības biedri no Latviešu tautas“ 1845. gadā, 2 lpp., bet šā uzaicinājuma neviens eksemplārs nav saglabājies (Seniespiedumi 1999: Nr. 1820, 499; Nr. 1319, 378).

Sprediķis Mālpilī notiek darbdiēnā, nevis svētdienā, kā parasts, jo tā ir noteikusi baznīcas valdišana. Mācītājs aizrāda, ka tomēr ir vērts aizkavēt dienas darbu, jo „viena diena iekš taviem pagalmiem labāka nekā tūkstošas citas“:

Mihli tizzibas beedri! Juhs schodeen schè schurp ešsat šaaizinati schinnī sawā Deewa-nammā. — Bet woi tad schodeen kahda šwehdeena? — Woi

Jo meht finnam, ka arri schē kahds darbs
 tohp strahdahts, kas mums lohti derr. Schē tohp, muhsu derschle apnotpta
 uf muhschigū dšihosofhana. Schē, tad sīdš, lēterums, tohp arti un erzokts,
 lai, tas, nobekts, pšir zēts, bēt paliatu par mēhsta un auglīge jūmni.
 Schē, tad lūlais, sēlīgī (neapnūzī), kas rīlta agrumā zēlker, neapnūzī
 sēhōdā, facu, dēbēzīgu sēhū sēhū, un pīnšt pātē, to, kīstis, un fūles, sēlta
 dērrīgā, laisā, sēhūlīge dēd klōst, lai, i dēd, baggatus, wāgtus, un, kē, pīnšt
 sēhūlīs, fūcus, Engēlus, uf, plūschana, s, deena, ka, tad, atstēlōh, pīnšt, wāhtes,
 ko, tē, pārrōtā, spārsht, kuhlīfōh, un, dēbēz, sēhū, kuhnīs, glabbakt. —
 Bet, wair, ka, tad, kahds, fūchit, tohp, pāstredahts? kahds, cī, tē, arlīs —
 kahds, tē, erzēfōhī, — kahds, tē, sēhū, — sēf, wīssē, to, atpīl, tē, wēnīgī, wāhōzī
 Tād, cī, tē, sēhū, Deewa, pōhōdī!

2. att. Roberta fon Klota spredīka fragments (LVVA 1851: 198. lp. o. p.)

tad šchee kahdi šwehtki? — Ne, m. t. b., ta gan naw. Bet šchi deena mums nolikta no bafnizas-waldišchanas preekšchneekeem, pahrraudfiht šcho draudfi un apluhkoht, woi ta Deewa-kalpošhana pee mums noteek kà waijaga, — woi behrni tohp audfēhti eekšch ta Kunga Jefus atfihšchanas un pamahzīšchanas, — woi laulati draugi mihlēstibā un šaderribā dšihwo, — woi ikweens darbojahs eekšch tahm Deewa leetahm, un woi wišša šchi draudse arri dšennahs, tahda draudse palikt ikdeenas jo wairak, kurrai nebuhtu ne-kahds traiepklis, nedf grumba, nedf zitta kahda waine, bet kas buhtu šwehta un befwaingiga, — weena ihštēna Kristus-bruhte. Bet kahdeļ šchi leeta naw nolikta uf kahdu šwehdeenu? Kapehz mums nu irr ja-aifkaweh šawu deenas-darbu? — M. t. b., ja ta kahds prašša, tahds teešcham arri buhtu kuhtris šwehdeenā šchurp atnahkt. — Bet mehš, kas mahzijušchees šazziht ar kehniņu Dahwidu (26,8): „Kungs, es mihleju to mahjas weetu tawa namā un tawas gohdibas telts-weetu“, mehš arri leezinajam ar to pašchu (Dahw: 84,12): „Weena deena eekšch taweem pagalmeem, ak Kungs, irr labbaka neka tuhkštošchas zittas.“ Jo mehš finnam, ka arri schē kahds darbs tohp strahdahts, kas mums lohti derr. (LVVA 1851: 198. lp.)

Mācītājs, dvēseles kopšanu tēlodams līdzībās ar zemniekiem tik pazīstamo tīruma aršanu un ecēšanu, saka:

*Šchè tohp muhsu dwehsele apkohpta, uf muhfchigu dfihwošchana [tā].
Šche tas sirdstihrumà tohp arts un ezzehts, lai tas nebuhtu wairs zeets, bet paliktu par mihkštu un augligu femmi. Šchè tas leelais šehjejs (neapnizzis), kas rihta agrumà zehlees; neapnizzis šrahda sawu, debbefkigu [tā] šehklu šehdams — un wiņsch pats to leetus un šaules-siltumu derrigà laikà fchehligs dohd klaht, lai ifdohd baggatus auglus, un kad wiņsch suhtihs sawus Engelus uf plaušchanas deenu, ka tad atraštohs pilnas wahrpes, ko tee warretu šakraht kuhlišchôs un debef-šchkuhnîs glabbaht. — Bet zaur ko tad tahds šwehts darbs tohp paftrahdahts? Kahds irr tas arklis — kahdi tee ezzešchi — kahda ta šehkla? Uf wišsu to atbild tas weenigs wahrds: Tee irr tee šwehti Deewa wahrdi! (LVVA 1851: 198. lp. o. p.)*

Mācītājs R. Klots garīgo dzīvi, kalpošanu Dievam tēlo romantiski, gaišās krāsās, tā līdzinās zemes kopšanai, labības sēšanai, audzēšanai un bagātas ražas novākšanai. Dieva vārdus viņš salīdzina ar „rihta šauliti pehz nakts-tumsības“ (LVVA 1851: 199. lp. o. p.), kā arī „Woi ar šcho šaldu peenu ne ešsam ari mehî meerinati“ (LVVA 1851: 201. lp.). Minētajos sprediķa fragmentos iezīmējas romantisms, kas, pēc Ināras Klekeres domām, jau 1816. gadā veidojās Berlīnes Universitātes mācībspēku vidū (Klekere 2011: 91), un Berlīnē ir studējis arī R. Klots.

Tomēr romantisms R. Klota sprediķī izpaužas fragmentāri, tāpat kā 18. gs. beigās dzejas publikācijās, kā to novērojuši I. Klekere (2011: 105).

Mācītājs Klots vērsās pret tiem, kas savu ticību nav pienācīgi kopuši, un salīdzina tos ar nevīžīgu zemkopi:

*Kàdehl! tu to femmi licis maitaht no pašsaules kahjahm un ratteem?
Kàdehl tu to nenokruftijis kà Kriřtus apšehtu tihrumu. Kàdehl tu to neaptaisijis ar šehtahm un ar grahweem un aifdfinnis tohs putnus? (LVVA 1851: 200. lp.)*

Te aprakstīta arī etnogrāfiska zemkopības aina, kas jau 20. gs. sākumā ir zudusi. To piemin valodnieks Juris Plāķis, raizējoties par sena zemkopības veida iznīkšanu un reizē arī vietvārdu zudumu. J. Plāķis (1936: 1) ir novērojis: „Glūži tāpat pazuda nosaukumi senajiem aptaisītajiem un apžogotajiem dārziem jeb laukiem, kad iznīcināja sētas un žogus un laukus pārkārtoja un pārdalīja pēc jauniem lauksaimniecības paraugiem.“

Šajās iepriekš citētajās Klota sprediķa rindās ieskanas aicinājums uz kristīga zemnieka ideālu izturēšanos — pielūgt Dievu un pārmest

krustu apsētām laukam. Šādu zemnieka dievbijību baznīca audzinājusi gadsimtiem ilgi.

Simboliski putns kā ļaunums, kas iznīcina dvēselē sētu Dieva sēklu, Klota sprediķī minēts atkārtoti: „[...] tai dwehšelei, kas teem putneem ļahwuši, to labbu šehklu apehšt“ (LVVA 1851: 200. lp.).

Mācītājs R. Klots sprediķī vismaz divas reizes vērsās pret tiem, kas pāriet svešā ticībā un cer uz pasaules labumiem: „kas pee šchihs draudfes bija peelikti no mafahm deenahm, atšchkihrahs no mums un zittu šweščhu tizzibu kahroja — zerredami pašaules labbumus“ (LVVA 1851: 201. lp. o. p.); „kas zittam Kungam kalpo, neka tam trihf weenigam Deewam — prohti tai pašaulei — woi šawam wehderam“ (LVVA 1851: 200. lp.).

19. gs. vidū no Mālpils luteriskās draudzes pārgāja pareizticībā 400 cilvēku (KV 1911: 2587), bet no kaimiņu Suntažu draudzes — 1500 cilvēku (KV 1921: 4071), mazliet mazāk nekā puse suntalnieku. Vēsturniece Ieva Pauloviča, aprakstot Mālpils Dievmātes Patvēruma Pareizticīgo draudzes darbību, balstoties uz arhīva dokumentiem, piemin, ka tēvam Aleksejam Lavrovam, „kurš te darbojās no 1847. gada līdz 1858. gadam, [...] bieži nācās aizstāvēt savā draudzē pārgājušos zemniekus, īpaši cīnoties ar Mālpils Luterāņu draudzes mācītāju Oto Robertu fon Klotu, kurš savukārt darīja visu, lai atrunātu zemniekus pāriet pareizticībā, un nosodīja tos, kuri to izdarīja“ (Pauloviča 2011: 1/11).

R. Klota rīcība vērtējama kā drosmīga, jo cariskajā Krievijā ar represijām vērsās pret tiem, kas bija pret pareizticību. Toreiz, 1846. gadā (sprediķis tiek lasīts 1851. gadā), par šādu rīcību tika slēgts laikraksts „Tas Latviešu Draugs“ un tā izdevējs mācītājs Hermanis Treijs (*Johannes Hermann Trey*) izsūtīts uz Kauņu, represijās cieta arī laikraksta cenzors K. E. Napjerskis (*Carl E. Napjersky*) (Par to Klekere 2011: 50; Zelče 2009: 155–157).

R. Klots ir neiecietīgs arī pret tiem, kas piekopj elkdievību, teikdams, „kas šawu dwehšeli prettineekam nodewušchi un kas viņņus mahza pagahnu škohlās“. Mācītājs sprediķī min negatīvā nozīmē gan pagānu skolas, gan elkdievību, to pielīdzinādams citiem smagiem kristīga cilvēka grēkiem. Viņš atsaucas uz Svētajiem Rakstiem (1 Kor 6,9): „Nepeeewileetees; nedf mauzineeki, nedf elka-deewigi, nedf laulibas pahrkahpeji, nedz mihkftneeki, nedf fagli, nedf negaušchi, nedf dfehreji, nedf lazzeكلي, nedf laupitaji to Deewa walštibu neredfefs.“ (LVVA 1851: 201. lp. o. p.) Šajā pārmetumā vārdu savienojums *elka dievīgi* ir iekļauts starp daudziem negatīvas nozīmes vārdiem, kurus tagad publiskā runā neatļaujamos lietot un kuri vairs nepieder pie vispārlietojamās leksikas. Te līdzās *elka dievīgiem* un *laulības pārkāpējiem*, minēti *mīkstnieki* ‘glēvuļi, rauduļi’ (ME II 643 *mīkstnieks*, arī

mīkstulis, ein Weichling, Zärtling), *zagļi*, *negauši*, *dzērēji* 'dzērāji', *lacekļi* 'zaimotāji, apmelotāji, mēlneši' (ME II 399 II *laceklis*, der Verleumder, Lästere), *maucinieki* 'staigūli, netikļi' (ME II 568 *maūcinieks*, ein Hurer) un *laupītāji*.

Mācītājs ar piemēriem rāda, kā Dieva vārds var mierināt lielās bēdās, kad mātes apraud savus mirušos bērnus. Viņš sniedz spilgtu bēdāšanās ainu:

Zik no jums mahtes, kad šchinnî draudfê brehkšchana tappe dfirdeta kà eekšch Ramas (Math. 2, 18), fchelošchana, raudašchana un daudf kaukšchanas, un daudf Raēles muhšu starpâ apraudaja šawus behrnus — un negribbejahs eepreezinajamas, jo tee nebija wairs, — zik tad no jums apbedhinatahm mahtehm irr atšpirgušchees pee teem wahrdeem ta Kunga, kas šakka: „Taws behrninšch naw wijs nomirris, bet tas dufs — un ef wiņņu ufmohtinafchu pafstaras-deenâ!“ (LVVA 1851: 201. lp.)

Uz sprediķa beigām, apliecinādams Dieva klātesamību Dievnamā, R. Klots saka: „... arri pats tas Kungs un Peftitājs irr noštahjees muhšu widdû apraudfiht šcho šawu draudfi.“ (LVVA 1851: 202. lp.)

Šajos piemēros vērojama mācītāja emocionalitāte un izteikšanās veids. Viņš, izceļot kādu domu, kārtu virknēs sinonīmiskas nozīmes vārdus, panākdams spēcīgāku ekspresivitāti, ko uzskatāmi rāda vairāki sprediķa fragmenti, piemēram, skaļa bēdāšanās apzīmēta: *fchelošchana*, *raudašchana* un *daudf kaukšchanas*. Dzīves grūtību tēlojumā minēts bads, likstas, vajāšana, sitieni un cietums: „kas baddu un likštu — waijašchanas un šitteenus — un zeetumu paneššis“ (LVVA 1851: 201. lp.). Turpat tālāk: „Kas muhš šchkirs no Krihtus mihlehtibas — woi debbef, jeb bailiba jeb waijašchana, jeb badds, jeb plikkums, jeb likšta, jeb zobins?“ (LVVA 1851: 201. lp.) Tie, kas nepievēršas Dieva mācībai, raksturoti ar spēcīgu salīdzinājumu: „Mehf guļlam un šnaudam kà mirroņu šchkirštî, un nezillajam nedf kahjas nedf rohkas pee ta ihštēna Deewa-darba prohti muhšu šwehtišchanas, muhšu širds irr kà akmiņš un klints — neaugliga femme.“ (LVVA 1851: 199. lp.) Starp salīdzinājumiem ir savdabīgs: „... behdas un šahpes [...], kas mums ufkriht kà kahds štipri apbruņohts wihrs“ (LVVA 1851: 200. lp. o. p.). Pievēršanu ticīgo dzīvei mācītājs tēlo kā darba procesu, kurā izmantots āmurs un arkls: „Šcho niknu širdi, kas zeeta kà klints, wiņfch šagraufch ar to ahmuri, kas kalnus šašitt; šcho neaugligu femi wiņšch upplehšch ar to ašchu arkli šawas baušlibas ..“ (LVVA 1851: 199. lp., 199. lp. o. p.)

Garīgās dzīves kopšana, cilvēka dvēsele, iekšējā pasaule tiek asociēta ar sirdi. *Sirds* sprediķī tiek minēta daudzkārt (19 reižu): *Šchē tas širds tihrumš tohp arts un ezzehts; muhšu širds irr kà akmiņš; šawahs širds bailēš kleeđf; tad eekriht tannî širdî kà labb-šataišihtâ femē; šawu širdi irr*

atwehris; Teeſcham ta dfihwibas ūaulite arri ūchē irr atūpihdejuſi daudf ūirdūs; arri pee tawas ūirds zittkahrt tas bauūlibas arklis tikke peeliks to ufplehſt; ūcho ūtundinu eekūch tawas ūirds kriht tā glabbaht; zik reif tu apbehdinahts ūazzijis ūawā ūirdū; ar ūirds behdahm; pee ūirds leekam; Dewwa wahrds irr [...] ūohgis to dohmaūchanu un ūirds apņemūchanu ‘apņemūšanos’; ja mehs sawu ūirdi gribbetu dalliht un diwi Kungeem kalpoht; eūūam mannijuūchi pee ūawas ūirds; bet Deews ufluuko to ūirdi; kur irr ta ūirds, ne kas kalpo wehl daūcheem deewekeem, ko pee ūewim turr?

Starp vārda *sirds* lietojumiem ir arī frazeoloģismi, piemēram, *jaraud sawā ūirds dibbenā*. Vārdu savienojums *sirds dibenā* uzskatāms par novecojušu, tagad — *sirds (dvēseles) dziļumos* (LFV II 1996: 366). Savdabīgs izteiciens *nikna sirds, kas cieta kā klints: ūcho niknu ūirdi, kas zeeta kā klints*, sal. *cieta sirds ‘saka, ja cilvēks ir neiejūtīgs, nežēlīgs, cietsirdīgs’* (LFV II 1996: 346). Klota izteicienu varētu uzskatīt par pārveidotu frazeoloģismu. Frazeoloģisms *likt pie sirds: lai to pee ūirds leekam* ar nozīmi ‘cenšoties ietekmēt kādu, sirsnīgi ko ieteikt’ (LFV II 1996: 354) atbilst mūsdienu valodai.

4. Roberta fon Klota sprediķa valodas īpatnības

4.1. Ortogrāfija

R. Klota sprediķī lietotā latviešu valodas ortogrāfija lielā mērā atbilst 19. gs. pirmās puses rakstībai, tāpēc pilnībā to šeit neapraktīsim. Viņa jauninājums varētu būt vienkāršā < v > lietošana dubultā < w > vietā: *voi ikveens darbojahs eekūch tahm Deewa leetahm*. Atsevišķos gadījumos ir tomēr rakstīts skaidrs dubultais < w >: *Voi tad ūchee kahdi ūvehtki? — Ne, m. t. b., ta gan naw; Weena deena eekūch taweem pagalmeem; Tee irr tee ūvehti Deewa wahrdi*. Reizēm grūti izšķirt, kura no grafēmām lietota. Nav izslēdzama iespēja, ka ūķietamais < v > tomēr ir tikai < w > rakstības paveids, nevis apzināts citas grafēmas lietojums. Tāpēc rakstā gan ūķietamais < v >, gan < w > apzīmēti ar tradicionālo < w >.

Atūķirīgs no sava laika paraduma ir grafēmas < x > lietojums, lai apzīmētu skaņu kopu [ks] vārdā *teksts: Par ūcheem paūcheem runna tee t e x t e s -wahrdi; No ūchi Deewa wahrda ūakka muhūu t e x t i s*.

R. Klots rokrakstā neapzīmē skaņu /ķ/, bet raksta tikai < k >: *Bet mehs, kas mahzijuūchees ūazzihrt ar kehniņu Dahwidu; neapnizzis ūtrahda ūawu, debbefķigu ūehklu ūehdams; debess ūchkuhnīs glabbaht; muhs raht un ūchkihūiht; tur irr ūchkelūchanas un ūchkirūchanas*. Rakstos netiek ūķirts arī /g/ no /ģ/, abus līdzskaņus apzīmējot ar < g >: *tohpam pahrwehrstiti eekūch Kriūtus Jefus ģihmi; irr ūohgis; abbeja puūūē greefigs fohbins*. Reizēm netiek uzrādīts /ļ/ un /ņ/ mīkstinājums: *deewekeem, faģli, engelus*.

R. Klots apzīmējis mīkstināto /r̥/ pronomēna *kuŗš* formās: *zaur kuŗra bruhzehm mehs eššam dfeedinahiti; darrija dfihwus, kuŗrus gribbedams*, bet citur, piemēram, *Apušt. Pehtera wahrdeem*, /r̥/ mīkstinājuma trūkst.

Nebalsīgais /s/ no balsīgā /z/ šķirts ar burta < f > pārsvītrojumu: *wišseem, šawā, šwehdeenu; Jefus, bafnizas, finnam*. Tāpat šķirti /š/ un /ž/: *fchelošchana, schinnî, eekšch; muhfchigas, dafcheem*. Tomēr visai bieži < f > pārsvītrojuma trūkst: *muhfu, fehclu, tumfchi*.

Prepozīcijas *aiz, bez, uz* R. Klots raksta ar < f >: *kas irr bef traipeķļa un bef grumbas; kahdeļ šchi leeta naw nolikta uf kahdu šwehdeenu*; tāpat arī prefiksu atvasinājumos: *aifdfinis tohs putnus; befwainiga; lai ifdohd baggatus augļus; kas ufnehmušchi to dfihwibas gaudiņu*. Tajā pašā laika periodā mācītājs F. V. Veirihš prepozīcijas rakstījis ar < s > (Paegle 2019: 127). R. Klota sprediķa tekstā ar garo < f > vārda galā visai bieži rakstīti arī pronomēni *es, mēs: ef, mehʃ*, kur tam noteikti nav fonētiska, bet tikai grafiska nozīme.

Negācija *ne-* tiek rakstīta ne vien šķirti no verba: *ne allojahs, ne buhtu, ne ešmu, ne gribb, ne kalpo, ne taptu, ne-ifšakoht*, bet arī koprakstījumā: *nebuhs, negribb*. Adverbs *nekad* rakstīts kopā, salīdzinājuma partikula *nekā* gan kopā: *nekā*, gan šķirti: *ne kà, ne ka*, bet saiklis *nevien, bet arī* kopā: *neween — bet arri*. Nomeni ar negāciju *ne-* rakstīti kopā: *nenofeedfiba, nezeenigu*.

Vārdu *debess* pamatformā R. Klots parasti raksta ar vienu < s > kā vārdu bez galotnes: *debbes*, bet citos locījumos ir lokāmā galotne: *debbešu-tehwa, debbešis*.

4.2. Fonētika

Dažos R. Klota rakstītos vārdos lietota fonētiska, nevis morfoloģiska rakstība, piemēram, *šwehdeena* ar /t/ asimilatīvu zudumu. Adjektīvā *kūtrs*, tāpat kā daļā vidus izlokšņu, vārda beigās iesprausts /i/ galotnes -s priekšā: *buhtu kuhtris šwehdeenā šchurp atnahkt*.

Pēc sava laika tradīcijas rakstīti vārdi *waijaga, waijašchana* — ar < i > *aiz < a > vai < e >*, ja nākamā zilbe sākas ar < j > (par to Bergmane, Blinkena 1986: 42). Formā *ifeij* uzsvērtā pozīcijā pagarināts *ej* (Pokrotniece 1991: 205). Imperatīva formās *sakajt, dfennajtees* divskaņa /ai/ otrais komponents rakstīts ar līdzskaņa grafēmu < j > tāpat kā Jekaba Langes laikā (Pokrotniece 1991: 203).

R. Klota tekstā lietota forma *akmiņs*: *Muhsū širds irr kà akmiņs un klints — neaugliģa femme*; kas, ja vien nav rakstības kļūda, „rāda nepārveidotu s vārda beigās pēc ņ, piem., *cilvēciņš*“ (Pokrotniece 1991: 206), kā tas vērojams G. Manceļa, E. Glika, J. Langes u. c. agrāku laiku autoru darbos.

4.3. Morfoloģija

4.3.1. Substantīvu formas

Substantīvu lietošanā ir atsevišķas īpatnības — atšķirīga no mūsdienām vārda pamatformas galotne un deklinēšana. Substantīvu *o*-celmu vietā lietoti *ījo*-celmi: *arklis*: *ar ašchu arkli*; *āmuris*: *ar to ahmuri*. Dažu substantīvu *ā*-celmi aizstāti ar *ē*-celmiem, piemēram, *vārpe*: *pilnas wahrpes*; *vaine*: *nedf no šavas grehku waines*. Vārds *ecēšas* lietots vīriešu dzimtē: *kahdi tee ezzešchi*. Tāda forma atrodama arī Stendera, Langes un Bergmaņa vārdnīcās (Zemzare 2011 [1961]: 351). Lietvārdi *akmins*, *zobins*, tāpat kā daudz 18. un 19. gs. autoru darbos, lietoti ar *-i*- vēsturiskajā piedēklī: *aššaks ne ka abbejā puššē greefigs fohbins*; *paleek par ašši un greefigu fohbini*. K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“ *zuobins* uzrādīts kā viens no plašāk lietotajiem vārda variantiem tā laika vārdnīcās un Vidzemes izloksnēs (ME IV 756).

Tāpat kā J. Langes „Latviešu Ārstē“ (Pokrotniece 1991: 207), F. V. Veirīha sprediķi (Paegle 2019: 129), arī R. Klota sprediķi ir atrodamas *i*-celma formas ar senu īsu < i > dsk. datīva galotnē *-im*: *kas preekšch a z z i m irr*; *pee šawahm kruhtim*.

Lietvārds *šķūnis* lietots kā sieviešu dzimtes (?) *i*-celms dsk. lokatīvā (sal. vācu *die Scheune*): *debess šchkuhnš glabbaht*. Iespējams, ka lietvārds *šķirsts* lietots kā *ījo*-celma substantīvs: *Mehs guļlam un šnaudam kà mirroņu s k i r š t ū*. Sprediķi ir lietota *ā*-celma ģenitīva forma no vārda *mūžs*: *šcho muhfchas zellu štaigajohht*. Tas varētu rādīt rakstītāja nepilnīgu latviešu valodas prasmi, kaut, iespējams, sieviešu dzimtes forma fiksēta arī citos avotos (ME II 680).

Starp daudzskaitliniekiem, tādiem kā *aššaras*, *behdas*, *mohkas*, *kildas*, *šehrgas*, ir vārds vienskaitlī — *zāle* ‘viela slimību ārstēšanai’: *Tee nav wifs ta fahle no Gilead, kas mums ihfteni derr, muhf weššelus darriht*.

4.3.2. Substantīvu darināšana

Substantīvu darināšanā visbiežāk izmantota izskaņa *-šana*, ar to substantīvi darināti no tiešo verbu nenoteiksmes celma. R. Klota sprediķi ir konstatēti šādi darinājumi — *aicināšana*: *nedf no šawas a z i n a š c h a n a s*; *aņņemšana*: *irr šahzis to dohmašchanu un širds a pņemšchanu*; *apzēlošana*: *tas tehws to apfchehlošchanu*; *atdzemdināšana*: *tas atdfem dinašchanaš spēhks to šwehtu Deewa-wahrdu*; *atdzīvināšana*: *atdfihwinašchana*; *atzišana*: *eekšch ta Kunga Jefus atfihšchanaš un pamahzišchanaš*; *bāršana*: *rahj par [...] bahršchanu*; *brēkšana*: *kad šchinnî draudfē brehkšchanaš tappe dširdeta*; *būšana*: *šawu nezeenīgu buhšchanu noraudadami*; *ciešana*: *wiņņa zeešchana*; *domāšana*: *un irr šohgis to domašchanu un širds aņņemšchanu*; *draudēšana*: *ar šaweem draudešchanaš lahšteem*; *dzīvošana*:

uf muhfchigu dfihwoščhana [tā!], *Jefus dfihwoščhana*, *no tahs Jefus dfihwoščhanas*; *iekārošana*: *ar* [...] *meešas eekahroščhanahm*; *iepriecināšana*: *eepreezināščhanas mums teeščham vaijaga šchinnī behdu-muhfchâ, špehzigu eepreezināščhanu*; *kaukšana*: *fchehloščhana, raudaščhana un daudf kaukščhanas*; *miršana*: *no tahs Jefus dfihwoščhanas un mirščhanas*; *nopūšana*: *nekad nebuhtu ja-nopuhščhahs ar gruhthahm nopuhščhanahm*; *nīdēšana*: *rahj par* [...] *nihdeščhnu*; *paciešana*: *eekščh pazeeščhanas*; *pamācīšana*: *pamahziščhana*; *pazušana*: *pafuščhana*; *pāršķiršana*: *lihdf pahrschkirščhanai tahs dwehšeles un ta garra*; *pestīšana*: *par to leelu peštiščhanas darbu štahšta*; *pieņemšana*: *peeņemščhanu eekščh wišša labba*; *plītēšana*: *rahj par* [...] *plihteščhanu*; *plaušana*: *uf plauščhanas deenu*; *raudāšana*: *raudaščhana*; *sadraudzēšana*: *ta sadraudfeščhana*; *staigāšana*: *wiņņa staigaščhana*; *svētīšana*: *muhsu šwehtiščhanas*; *šķeļšana, šķiršana*: *tur irr schkelščhanas un schkirščhanas*; *taisnošana*: *un muhsu taišnoščhanas dehj*; *uzbraukšana*: *ta debbešî ufbraukščhana ta Kunga*; *vaijāšana*: *kas behdu un likštu — vaijaščhanas un šitteenus* [...] *paneššis*; *valdīšana*: *bafnizas-waldišchana*; *zūdišana*: *tur irr nemeeri un fuhdiščhana*; *želošana*: *fchehloščhana, raudaščhana un daudf kaukščhanas*.

Atgriezeniskie substantīvi ar *-šanās* sprediķa tekstā nav lietoti, to vietā atrodami vairāki atvasinājumi ar *-šana*: *apņemšana*: *irr sahzis to dohmaščhanu un širds apņemščhanu* (nevis *apņemšanos*); *nopūšana*: *nopuhščhahs ar gruhthahm nopuhščhanahm* (nevis *nopūšanos*); *šķeļšana, šķiršana*: *tur irr schkelščhanas un schkirščhanas* (nevis *šķeļšanās* un *šķiršanās*).

Substantīvu ar *-šana* lietojums Klota valodā var atšķirties no mūsdienu valodas ar gramatisko skaitli: *šavu meešu pee krušta irr šittušchi ar tahm kahribahm un meešas eekahrohščhanahm* (nevis *iekārošanu*); [...] *Jefus wahrdi — Jefus darbi — wiņņa zeeščhana* (nevis *ciešanas*) un *nahwe pee krušta*.

Substantīvu atvasinājumi ar izskaņu *-ība* ir lietoti samērā daudz, tie ir vārdi, kas parasti arī mūsdienās: *cerība*: *šawas muhfchigas zerribas*; *dievība*: *rahj par* [...] *Elka-deewibu*; *dzīvība*: *tahs muhfchigas dfihwibas*; *labprātība, laipnība*: *kas irr* [...] *labbprahtiba, laipniba*; *laulība*: *laulibas pahrkahpeji*; *liksmība*: *kas irr* [...] *lihgs miba*; *mācība*: *rahj par* [...] *wiltigahm mahzibahm*; *mīlestība*: *ta mihleštiba Dewa ta Tehwa*; *patiesība*: *eekščh tawas pateešibas*; *saderība*: *woi laulati draugi* [...] *šaderribâ dfihwo*; *skaudība*: *rahj par* [...] *škaudibu*; *slimība*: *tur irr šlimibas un šehrgas*; *tičība*: *Mihli tizzibas beedri*; *viltība*: *wiltiba naw atrašta*; *želastība*: *ta fchehlafstiba muhfju Kunga*.

Starp darinājumiem ar *-iba* ir tādi vārdi, kurus mūsdienās lieto reti vai nelieto nemaz: *bausliba* ‘baušļi, to mācība’: *tas b a u s l i b a s arklis*; *bezvainība* ‘nevainība’: *zaur šawu bef wain i bu*; *kāriba* ‘kārdinājums’: *tai pašalei un wiņņas ka h r i b a h m*; *nenoziedzība* ‘nevainība’: *zaur šawu nen of eed fi bu*. Daļa atvasinājumu ir tādi, kam tagad ir cita nozīme, piemēram, *burvība* nenozīmē ‘burvestība; buršanās’, kā Klots to ir lietojis, bet gan ‘neparasts skaistums’: *rahj par Elka-deewibu, bur wibu*. Vārdu *tumsība* tagad lieto ar nozīmi ‘neizglītotība’, nevis ‘tumsa’ kā sprediķī, kaut gan arī te ir nozīmes pārnesums plašākā kontekstā: *špihd kà rihta šaulite pehz nakts tum š i b a s*.

Daļa tā laika darinājumu ar *-iba* mūsdienās vairs netiek lietoti, to vietā izmanto īsāku vārdu, piemēram, *dušmība* ‘dusmas’, *eenaidība* ‘ienaidis’, *bailiba* ‘bailes’. Jāpiebilst, ka Klota sprediķī atrodama gan *bailiba*, gan *bailes*: *Kas muhs šchkirs [...] jeb b a i l i b a jeb waijašchana; kurròs gan no b a i l e h m bija ja-ijnihkft*.

Līdzīgi lietoti atvasinājumi ar izskaņu *-ums*. Te ir substantīvi, kas parasti mūsdienās: *agrums*: *kas rihta agrum à zehlees*; *cietums*: *kas [...] z e e t u m u paneššis*; *gaišums*: *lai tohs darram par [...] weenu g a i š c h u m u uf wiššeem muhšu zēlleem*; *labums*: *zerredami pašales l a b b u m u s*; *siltums*: *wiñsch [...] šaules š i l t u m u derrigà laikà fchehligi dohd*; *tīrums*: *tas širds t i h r u m s*; *trūkums*: *tur irr t r u h k u m s un bads*; bet vārds *plikums* lietots ar nozīmi ‘nabadzība’ (ME III 345, die Armut): *Kas muhf šchkirs no Kriftus mihleštibas — voi debbef, jeb bailiba jeb waijašchana, jeb bads, jeb p l i k k u m s, jeb likšta, jeb fohbins?* Mūsdienās neierasts ir vārds *nopelnums* ‘nopelns, alga’, kas sprediķī lietots vairākas reizes: *un wiņņa dahrga n o p e l n u m a pee krušta*; *tas grehku n o p e l n u m s irr ta nahwe*; *ar Kriftus dahrgu un šwehtu n o p e l n u m u*. Vārds *nopelnums*, spriežot pēc vārdlietojuma periodikā, izplatīts 19. gs. un retu reizi 20. gs. sākumā.

Vairāki darītāju apzīmējumi, kas darināti no verbiem, atvasināti ar piedēkļiem *-ējs, -tājs* — *dzērējs* ‘dzērājs’: *nedf dfeh re ji [...] to Deewa walftiba neredfjehs*; *pārkāpējs*: *nedf laulibas p a h r k a h p e j i [...] to Deewa walftiba neredfjehs*; *sējējs*: *Šchè tas lelais š e h j e j s [...] neapnizzis štrahda; laupītājs: nedf l a u p i t a j i [...] to Deewa walftiba neredfjehs*.

Personu apzīmējumi darināti arī ar piedēkli *-nieks* — *grēcinieks*: *jo mehs greh z i n e e k i wišši lihdf*; *ienaidnieks*: *kas irr Kriftus e e n a i d n e e k i*; *maucinieks* ‘staigulis, netiklis’, *mikstnieks* ‘glēvulis, raudulis’: *nedf m a u z i n e e k i, [...] nedf m i h k f t n e e k i [...] to Deewa walftiba neredfjehs*; *pretinieks*: *woi kas šawu dwehšeli p r e t t i n e e k a m nodewušchi*.

Visai bieži Klota sprediķī atrodami arī atvasinājumi ar *-(e)kl-*. Tie ir gan mūsdienu valodā tādā pašā nozīmē lietoti lietvārdi — *loceklis*: *lihdf pahršchkir-šchanai tahs dwehšeles un ta garra, to l o h z e k l u un to šmadfenu*; *māceklis*: *tee m a h z e k l i un Apuštuli*; gan vārdi ar nedaudz atšķirīgu nozīmi — *dieveklis*

'elks': *Kur irr ta širds, ne kas kalpo wehl dafcheem de ewekleem, ko pee šewim turr?*; *spīdeklis* 'apgaisojums': *lai tohs darram par muhsu kahju špihdekli*. Divi lietvārdi mūsdienu valodā vispār netiek lietoti — *laceklis* 'zaimotājs; apmelotājs': *nedf lazzecli* [...] *to Deewa walfhibu neredfjehs*; *traipeklis* 'traips': *kurrai nebuhtu ne kahds traipeklis, nedfgrumba, nedfzitta kahda waine; kas bef traipekla un befgrumbas*.

Savā sprediķī Klots labprāt lietojis arī deminutīvus, kas darināti atbilstoši tradicionālajam rakstu valodas modelim ar piedēkļiem *-iņ-* un *-īt-*, piemēram, *kā mahte darra ar šawu nemeerigu behrniņū; taws behrninfch naw wifs nomirris; eekšch wiņņa schehlaštibas gaifmiņas; šchi irr ta gaifmiņa kas wiņņam špihd; no šchi šinnepa graudiņa; kas ufnehmufchi to dfihwibas graudiņa; kas šcho štundinu eekšch tawas širds kriht; ko tee warretu šakraht kuhlišchōs; špihd kā rihta šaulite pehz nakts; ta dfihwibas šaulite arri schē irr atšpihdejuši*.

4.3.3. Adjektīvi

Adjektīvu sprediķī ir samērā maz, tie ir primāri vārdi, kā *akls, ass, ašs, baģāts, ciets, dārgs, dzīvs, kūtris, labs, liels, mīksts, mīļš, nikns, pilns, salds, stiprs, svešs, svēts, tukšs, tumšs, vecs, vesels*, piemēram, *lai tas nebuhtu wairs zeets, bet paliktu par mihkstu un augligu femmi; Tee irr tee šwehti Deewa wahrdi; woi naw welti šluddinati un neatgreesīsees tukfchi*; kā arī atvasināti vārdi, galvenokārt ar izskaņu *-īgs*: *auglīgs, bezvainīgs, cienīgs, derīgs, dusmīgs, griezīgs, iznīcīgs, kristīgs, mierīgs, mūžīgs, neauglīgs, necienīgs, neiznīcīgs, nemierīgs, pilnīgs, spēcīgs, vienīgs, viltīgs, žēlīgs*, piemēram, *paliktu par mihkstu un augligu femmi; no šawas muhfchigas aizinaschanas; kā mahte darra ar šawu nemeerigu behrniņu*. Starp atvasinājumiem ar *-īgs* ir atvasinājums *brīn-išķīgs*: *Ak teescham un pateesi brīhnišķīgs irr tas atdfemdinašchanas špehks; saliktenis trīsovienīgs: kas zittam kungam kalpo, ne kā tam trihfweenigam Deewam*. Ir daži atvasinājumi ar *-ens* — *īstens: weena ihštena Kriftus-bruhte; pee ta ihštena Deewa-darba*; ar *-āds*: *visāds*, un *-ējs*: *abējs*.

Adjektīvam *ass* ir paralēli varianti — *ass* un *ašs*: *šwehti tavus ašsus wahrds pee mums; šcho neaugligu femi winfch ufplehšch ar to ašch u arkli šawas baušlibas*. Vārds *ašs* ar nozīmi 'ass' reģistrēts arī ME I 147.

Vairākas reizes tekstā lietotas adjektīvu pārākās pakāpes formas: *aššakš ne ka kahds abbejā puššē greefīgs fohbins; weena deena eekšch taweem pagalmeem* [...] *irr labbaka ne ka tuhkšošchas zittas*.

Atsevišķos gadījumos sprediķī lietots adjektīvs ar noteikto galotni — vīriešu dzimtes vsk. nom./vok.: *Bet tu akšwehtais Deews šwehti muhf; Tee irr tee wahrdi, ko tas wiššuspehzigais šwehtais un fchehligais Deews* [...]

uf teem tehweem irr runnajiis; irr ufaudfis tas leela is kohks tahs kriftigas draudfes;
dsk. nom./vok.: *ak, mi hlee*, bet citos locījumos — nenoteiktā galotne: *šcho
neaugligu femi; tahs kriftigas draudfes*. Nenoteiktā galotne reizēm lietota
arī vokatīvā: *Mihli tizzibas beedri!*

4.3.4. Pronomeni

Personu pronomeni R. Klota sprediķī ir tie paši kā mūsdienu valodā. *Es, tu*, kā arī atgriezeniskais *sevis* ar prepozīcijām lietoti vecā instrumentāla formā: *Un kad juhs ar man [n]im ar sirds behdahm redfehjuhchi schinnis gaddōs; arri tu ešsi kohpts un pee tewim irr štrahdahts ka waijaga; Kur irr ta sirds, ne kas kalpo wehl dafcheem deewekeem, ko pee sewim turr? Savukārt akuzatīvā lietotas bezgalotnes formas tev, sev: Eij prohm, ef tew nekad ne-efmu pafinnis; Tad lai pahrraudfamees sew pašchus kahdi mehs ešsam*. 3. pers. pronomeni *viņš, viņa* lietoti arī norādāmā pronomena *tas, tā* nozīmē: *Arri tu ešsi kohpta no scheem Deewa-wahrdeem, -- woi tu ešsi mannijsi wiņņ u atfdeminašchana spēhku?; tad tu gan redfeši kahds dfihwibas kohks ufaugs ka tu no wiņņ a lappahm warreši dfihwoht muhshigi*.

Norādāmie pronomeni ir līdzīgi mūsdienu valodai, lokatīvā lietotas tikai formas *šini, tanī, šinīs*: *Juhs schodeen schē schurp ešsat saazinati schin nī sawā Deewa-nammā; tad eekriht t a n n ī sirdi kā labb-sataišihtā femē; Bet schin n ī s leetās mehs ufwahram daudf zaur to, kas muhs ir mihlejis*.

Pronomens *tas* bieži lietots arī vācu valodas noteiktā artikula funkcijā: *Ta fchehlastiba muhšu Kunga Jefus Krištus, ta mihlestiba Deewa ta Tehwa un ta šadraudfēschana ta Šwehta Garra lai irr ar mums wišseem; un tas grehku nopelnums irr ta nahwe*.

4.3.5. Verbi

Verbu lietojums R. Klota sprediķī atbilst 18. un 19. gs. rakstu valodai. Īstenības izteiksmē lietota galvenokārt verba vienkāršā un saliktā tagadne, vienkāršā un saliktā nākotne.

Tagadnes dsk. 1. pers. verbi parasti ir ar galotni *-am*: *ešsam, guļlam, nefinnam, šauzam, šnaudam, ufwahram* ‘uzvaram’, *waidam*.

Tagadnes 3. pers. refleksīvo verbu formas, neatkarīgi no verba celma, lietotas ar garo patskani /ā/ galotnē: *darbojahs, dfenahs, ifplattahs, neturahs, raugahs*. Šāda īpatnība „raksturīga latviešu rakstu valodai, sākot ar visvecākajiem 16. gs. tekstiem, sarunvalodā un izloksnēs tā sastopama līdz pat mūsdienām“ (Pokrotniece 1991: 209–210).

Pāris gadījumos verba pagātnes galotne ir *-e*: *nešše muhšu šehrgas*; te pagātnes 3. pers. *nese* varētu būt dialekta forma, sens *ē*-celms (Endzelīns

1951: 679), bet ciešamās kārtas palīgverba *tikt* pagātnes forma *tike* ir jaunināta, iespējams, viduslejasvācu valodas ietekmē (Blese 1929: 29): *tas baušlibas arklis t i k k e peelikis to ufplehšt*. Šādas verbu pagātnes formas ar < e > galotnē līdz 19. gadsimta vidum bija izplatītas daudz biežāk (sal. Vanags 2015: 53).

Spreidīķī ir daži verbi, kuru tagadnes celma forma atšķiras no mūsdienās lietotās:

atrasties — *atronas: ka wiššur arri wehl a t r o h n a h s tahdu, kas irr Krištus eenaidneeki*, lietots kā tagadnes *no*-celma verbs (ELVG: 750);

iepriecināt — tagadnes 3. pers. ir *iepriecinā* kā daļā vidus izlokšņu (Rudzīte 1964: 134): *kas muhs e e p r e e z i n a h wiššas muhšu behdās*;

snaust — vidus izlokšņu forma tagadnes dsk. 3. pers. ir *snaudam* (Rudzīte 1964: 134): *Mehs gullam un š n a u d a m*.

Atšķirīga celma forma varētu būt arī tagadnes 3. pers. forma ar galotni *-a*: *apdrauda: Ka tee Deewa-wahrđi muhs a p d r a u d a weenumehr šazzidami*.

Vēlējuma izteiksmē visās atrodamās vsk. un dsk. personās lietots formants *-tu* resp. *-tos*: *un ja tu šchodeen wehl ta gribbetu darriht; lai tas nebuhtu wairs zeets, bet palihtu par mihkštu un auglīgu femmi; ka tad a t r a f t o h s pilnas wahrpes, ko tee w a r r e t u šakraht kuhlišchōs; lai zikweku dwehšeles a t d f i h w o t o h s un p e e d f i m t u no jauna; ja tahds šchodeen šchurp buhtu a t n a h z i s, tam ef gribbu ufšaukt; ja tas Kungs nebuhtu b i j i s ar šaweem wahrdeem*.

Atstāstījuma izteiksme lietota gan vienk. tagadnē, gan nākotnē: *No šchi Deewa wahrda šakka muhšu textis, ka tas e š š o h t d f i h w s; Deewa wahrđi, kas šakka, ka ta n o t i k š c h o h t u f p r e e k š c h u*.

Vajadzības izteikšanai spreidīķī visai bieži ir lietota konstrukcija ar dat. + *jā-*: *Kapehz mums nu irr ja - a i f k a w e h šawu deenas-darbu?; nahk tas laiks, kad ikkatram ja š a k k a, k a Iabs šazzija uf Zowaru; woi no ta mums šchodeen n a w j a - l e e z i n a p r e e k š c h Deewa un zilwekeem; mums arween no jauna pee wiņņa zelleem jakriht un ja - f a k k a; tev bija ja - š a k k a*. Vairrākkārt vajadzība ir izteikta ar konstrukciju *būt* + nenoteiksme — gan citātos no Bībeles: *ka tam n e b u h f t u k š c h a m p e e w i ņ ņ a a t g r e e š t e e s, b e t d a r r i h t, k a w i ņ ņ a m p a t i h k, — u n k a t a m b u h f i f d o h t e e s, u f k o t a s t o h p f u h t i h t s; w i š š e e m b u h f e e e t Deewa walftibā zaur daudf zeefchanam*; gan autora paša tekstā: *jo jums bu h f p i l n i g e e m b u h t*. Reizēm vajadzība ir izteikta leksiski ar verbu *vajadzēt*: *woi ta Deewa-kalpošchana pee mums noteek k a w a i j a g a; arri tu ešši kohpts un pee tewim irr štrahdahts ka w a i j a g a; eepreezinašchanas mums teešcham w a i j a g a š c h i n ņ i b e h d u - m u h f c h ā; t a d m u m s n e p e t r u h k s, k a s m u m s w a i j a g a*.

Pavēles izteiksmes vsk. 2. pers. forma sakrīt ar īstenības izteiksmi: *Bet tu ak šwehtais Deews, š w e h t i m u h f e e k š c h t a w a s p a t e e š i b a s*. Dsk. 2. pers.

lietotas formas ar galotni *-ait*, t. i., *-ajt* vai *-ajit* (par to Endzelīns 1951: 888): *dfennajtees pehz šwehtišchanas; Śakajit jelle — t. b.,— woi tad eššam mehſ [..] šwehta garra pilni*. Dsk. 1. pers. pamudinājums izteikts ar nākotnes formu: *A pzerrešim tad pehz scheem wahrdeem, ko nupatt klausfijufchees [..] un jautasimees; šohlišim wiņņam śchodeen atkal; un lu hgšimees beidfoht*; vai arī ar tagadnes formu un partikulu *lai*: *Tad lai pahrraudfamees sew pašchus kahdi mehš eššam, un lai praššamees, woi mehš eššam tahda draudfe; Tadehl lai wišši pateizam sawam Deewam*. Reizēm imperatīva formu pastiprina partikula *jele*: *ne dohma jelle aifbildinatees*. Imperatīva dsk. 1. pers. forma *lai pahrraudfamees* veidota no verba nenoteiksmes saknes — *pārraudzīties*.

Verba divdabju formas sprediķī ir lietotas visai bieži, trūkst tikai darāmās kārtas tagadnes divdabju ar izskaņām *-ošs, -ošā* un nelokāmo divdabju ar *-am, -ām*.

Darāmās kārtas pagātnes divdabji ar *-is, -usi, -ies, -usies* veido verbu saliktus laikus, reizēm izlaižot palīgverba tagadnes formu *ir*: *Arrī mehš eššam gruhtusgaddus peedfihwojušchi; Es to Kungu ešmu redfejis un manna dwehsele irr meerig tappuši; zik reiftu apbehdinahts šazzijis šaw širdī: Kur es maifi ņemšchu; bet mehš, kas mahzijušchees šazziht ar kehniu Dahwidu*. Šis divdablis lietots arī kā sekundārais predikatīvais komponents: *śchē tas lelais šehjejs, kas rihta agrumā zehlees, neapnizis šrahda*; un kā apzīmētājs: *Tas Gars ta debbešis ufbraukušcha Kunga*.

Kā vēl 19. gs. pirmajā pusē parasts (Rosenberger 1830: 60–61), šo divdabju vīr. dz. dsk. forma no atgriezeniskajiem vārdiem lietota arī sieviešu dzimtes nozīmē: *[..] bet arri wiššu to leetu dehl, kas zaur grehkeem zehlušchees; zik tad no jums apbehdinatahm mahthem irr atspirgušchees pee teem wahrdeem ta Kunga*.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar *-ts, -ta* lietoti ciešamās kārtas laika formu veidošanā: vienkāršie laiki parasti ar *tapt*: *woi behrni tohp a udfeh ti eeksch ta Kunga Jefus atfihšchanas un pamahzišchanas; sche tas širds tihrums tohp arts un ezzehts; tad juhs fihdišeet un tapfeet klehpi nešti*; vienu reizi arī ar *tikt*: *Arri pee tawas širds zittkahrt tas baušlibas arklis tikke peelikts to ufplehšt*; saliktie laiki — ar *būt*, kas var būt arī izlaists: *Juhs śchodeen śchē eššat faaizinati; bet kadehl śchi leeta naw nolikta uf kahdu šwehdeenu?; zaur kuŗra bruhzehm mehſ eššam dfeedinati; bet śchi deena mums nolikta no bafnizas-waldišchanas preekschneekeem*. Šis divdablis lietots arī kā sekundāri predikatīvais komponents: *woi mehſ apkauneti no Jefu leelas mihleftibas, wiņņam ikdeenas pee kahjahm krihtam*; un kā apzīmētājs: *Kas mums ufkriht kà kahds štipri apbruņoh ts wihrs*;

zik tad no jums ap beh din a t a h m mahtehm irr atspirgušchees pee teem wahrdeem ta Kunga.

Ciešamās kārtas tagadnes divdabis ar *-ams* konstatēts tikai vienu reizi: *daudf Raēles muhšu starpā apraudaja šawus behrnus — un negribbejahs eepreezinajamas.*

Divdabis ar *-dams* lietots kā mūsdienās saistījumā ar verbu, bet ne par substantīva apzīmētāju: *ta wiņšch lih g s m o d a m e e s d f e e d*; arī veidojot divdabja teicienu: *ja winfch, a t f i h d a m s fawu grehku–buhfchanu* [...] *šawās širds bailēs kleeds ar Pahwilu; zittu šwešchu tizzibu kahroja — z e r r e d a m i pašaules labumus; Woi eššam mehs atšazzijušchi pa wiššam tai paššaulei un wiņņas kahribahm, ka Jefus Krištus darrija — eekšch wiņņa pehdahm m i h d a m i ?*

Divdabis ar *-ot* arī lietots dažas reizes: *Kur irr kam ne–muhfcham aššaras ne buhtu jabirrina šcho muhfchas zeļļu s t a i g a j o h t*; *šoħlišim wiņņam šhodeen atkal* [...] *un luhgšimees beidfoht ta*; divreiz tekstā atrodams arī tā laika rakstu valodā sastopamais, taču nevēlamais (Endzelīns, Milenbahs 1907: 148) *neizsakot* 'neizsakāmi': *par weenu n e i f s a k o h t leelu un špehzigu eepreezinašchanu; Ka winfch zaur šawu befwainibu un nenofeedfibu, un n e i f s a k o h t leelu mihlēštibu mums* [...] *muhšu waines ufrahda.*

Analizētajā R. Klota sprediķī atrodami arī atsevišķi verbi, kas mūsdienās vairs netiek lietoti, mainījušās nozīmes, atšķiras saknes vai piedēkļa forma: *aloties* 'klūdīties' (ME I 69): *Kas n e a l l o j a h s dafchkahrt wehl*; tagad plašāk pazīstams no R. Blaumaņa daiļrades; *audzēt* 'audzināt' lietots tāpat kā latviešu folklorā arī attiecībā uz cilvēkiem, ne tikai uz augiem vai dzīvniekiem (ME I 215, 216): *woi behrni tohp a u d f e h t i eekšch ta Kunga Jefus atfihšchanas un pamahzišchanas*; *birināt* 'birdināt' reģistrēts Zasā un Langes vārdnīcā (ME I 298): *kam ne–muhfcham aššaras ne buhtu ja–b i r r i n a*; *darūt* 'radīt': *zaur to wahrdu šawas muttes debbes un femmi ir darrijis*, bet turpat arī *darūt veselus: muhs weššelus darriht*; *darūt dzīwus* kā mūsdienās: *tas wahrds, kas d f i h w u s darra*; vai arī ar nozīmi 'veikt, rīkoties': *bet d a r r i h t, kas wiņņam patihk*; *dzisināt* 'dzesēt, atvieglot': *Tas naw wišš tas wiħns un elje, kas muhšu š a h p e s d f i š š i n a* (ME II 566, dzisināt 'atvēsināt'); *dzīties* 'tiekties': *woi wišša šchi draudfe arri d f e n n a h s, tahda draudfe palikt ikdeenas jo wairak; kā tee ušškubbina d f i h t e e s pehz teem Garra augleem; izdot* 'dot': *l a i i f d o h d baggatus augļus* (ME I 730, izduôt 2) izvīrzīties no iekšpuses, ļaut lai aug), mūsdienās šajā nozīmē parasti saka: *dod — lai dod bagātus augļus*;

palikt ‘kļūt’: *p a l i k t u p a r m i h k š t u u n a u g l i g u f e m m i*. Tomēr arī mūsdienu valodā verbu *palikt* lieto saitiņas *kļūt* nozīmē, kaut arī literārās valodas norma to neiesaka;

pārvērtīt ‘pārvērst’ (ME III 187 — no Glika Bībeles tulkojuma): *u n a u g a m i k d e e n a s u n p i l n ī g i t o h p a m u n t o h p a m p a h r w e h r t i t i e e k š c h K r i š t u s J e f u s g i h m i*;

uzvārēt ‘uzvarēt’ (ME IV 397): *B e t š c h i n n ī s l e e t ā s m e h s u f w a h r a m d a u d f z a u r t o , k a s m u h s i r m i h l e j ī s*.

Refleksīvo verbu lietošanā Klota sprediķī vairākos gadījumos ir vērojamas atšķirības no mūsdienām:

jautāties ‘jautāt’: *J a u t a š i m e e s , w o i t e e a r r i p e e š c h i h s d r a u d f e s t a h d u š p e h k u i r r p a r a h d i j u š c h i*;

pazusties ‘pazust’: *n e g r i b b , k a m u m s b u h s p a f u š t e e s*;

prasīties ‘prasīt, jautāt’: *u n l a i p r a š š a m e e s , w o i m e h s e š š a m t a h d a d r a u d f e*.

4.3.6. Prepozīcijas

Prepozīcijas un to pārvaldījums R. Klota sprediķī lielākoties atbilst mūsdienu latviešu valodas lietojumam. Atšķirības redzamas vairāku prepozīciju lietojumā: *caur, iekš, no, priekš, uz*, kas daļēji var būt radušās vācu valodas ietekmē.

caur — norāda darbības veicinātāju kā vācu valodā: *B e t z a u r k o t a d t a h d s š w e h t s d a r b s t o h p a f t r a h d a h t s ? ; B e t n o š c h i h s g r e h k u - n a h w e s t a s K u n g s m u h f g r i b b u f m o h d i n a h t z a u r t o b a l š i š a w a s m u t t e s ; B e t š c h i n n ī s l e e t ā s m e h f u f w a h r a m d a u d f z a u r t o , k a s m u h f i r m i h l e j ī s*.

iekš — lietots lokatīva vietā: *w o i b e h r n i t o h p a u d f e h t i e e k š c h t a K u n g a J e f u s a t f i h š c h a n a s u n p a m a h z i š c h a n a s ; w o i i k w e e n s d a r b o j a h s e e k š c h t a h m D e e w a l e e t a h m ; š c h o š t u n d i n u e e k š c h t a w a s š i r d s k r i h t t ā g l a b b a h t*.

no — var norādīt uz darbības veicēju ciešamās kārtas konstrukcijās: *š c h i d e e n a m u m s n o l i k t a n o b a f n i z a s - w a l d i š c h a n a s p r e e k š c h n e e k e e m ; t e e i r r t e w a h r d i , k o t e e š w e h t i w i h r i i r r u f r a k š t i j u š c h i , d f i h t i n o Š w e h t a G a r r a ; s a i s t i t a a r v e r b i e m s a c i t , z i n ā t , l i e c i n ā t p e c v ā c u v a l o d a s m o d e ļ a (s a g e n , w i s s e n , z e u g e n v o n) : N o š c h i D e e w a w a h r d a š a k k a m u h š u t e x t i s ; m e h s n e f i n n a m n o D e e w a , k a h d s w i n f c h i r r ; w o i n o t a m u m s š c h o d e e n n a w j a - l e e z i n a p r e e k š c h D e e w a u n z i l w e e k e e m*.

priekš — lietots adresāta nozīmē: *K u r e f m a i f i ņ e m f c h u p r e e k š c h t i k d a u d f e e m*; adverbīāli — lietvārda lokatīva *priekšā* nozīmē: *w o i n o t a m u m s š c h o d e e n n a w j a - l e e z i n a p r e e k š c h D e e w a u n z i l w e e k e e m*.

uz — var norādīt darbības nolūku, objektu, laiku: *Šchè tohp muhšu dwehsele apkohpta, uf muhfchigu dfihwošchana* [tāl]; *Un uf ko winfch tohp šuhtihst, ja ne uf to, lai zilweku dwehseles atdfihwotohs; tas wiššuspehzigais šwehtais un fchehligais Deews* [...] *uf teem tehweem irr runnajs; bet kadehļ šichi leeta naw nolikta uf kahdu šwehdeenu?*

4.4. Sintakses īpatnības

Tāpat kā daudzos 19. gs. sākuma un vidus tekstos, arī R. Klota sprediķī vācu valodas iespaidā nesaskaņotā apzīmētāja grupa bieži novietota aiz apzīmējamā vārda (par to Pokrotiece 1991: 217; Vanags 2013: 182): ***Ta fchehlastiba muhšu Kunga Jefus Krištus, ta mihlestiba Deewa ta Tehwa un ta šadraudfeschana ta Šwehta Garra lai irr ar mums wišseem; Kahds tas spēhks to Deewa-wardu?; Ar šcho šaldu peenu šawas muhfchigas zerribas winfch muhf aplkušsina.***

R. Klota sprediķī nolieguma teikumos atšķirīgi no daudziem citiem sava laika avotiem, piemēram, F. V. Veiriha sprediķa (Paegle 2019: 140), konsekventi lietots divkāršais noliegums; *kurrai nebuhtu ne-kahds traipeklis; un kam nekad nebuhtu ja-nopuhšchahs ar gruhthahm nopuhšchanahm; tad mums nekad nepeetruhks, kas mums waijaga.*

Dažas savdabības un svārstības redzamas locījumu lietojumā. Arhaiska, ja vien autentiska, ir ģenitīva forma subjekta funkcijā, izsakot nenoteiktu daudzumu (Endzelīns 1951: 556): *ka wiššur arri wehl atrohnhahs tahdu, kas irr Krištus eenaidneeki.*

Līdzās verbam *nebūt* nolieguma teikumos parasti lietots nevis ģenitīvs, bet nominatīvs: *kurrai nebuhtu ne-kahds traipeklis; daudf Raēles muhšu štarpâ apraudaja šawus behrnus — un negribbejahs eepreezinajamas, jo tee nebija wairs; kam naw nekahda waine.*

Nominatīvs ģenitīva vietā atrodams arī līdzās verbam *trūkt*: *Jo tee augļi tam kohkam truhkft un wiņņu ja-nozehrt.* Ar formu *vajaga* var būt saistīts gan ģenitīvs, gan nominatīvs: *eepreezinašchanas mums teešcham waijaga schinnî behdu-muhfchâ; tad mums nepeetruhks, kas mums waijaga.*

Savukārt aiz verba vajadzības izteiksmē tiek lietots substantīvs akuzatīvā: *Jo tee augļi tam kohkam truhkft un wiņņu ja-nozehrt; Kapehz mums nu irr ja-aifkaweh šawu deenas-darbu?*

Ar apstākļa vārdu *daudz* biedrojas ne tikai ģenitīvs, bet arī citi locījumi: *ta dfihwibas šaulite arri šchè irr atspihdejuši daudf širdîs; uf daudf dwešel eh m gan drihkšt šazziht ar preeku; wišseem buhf eeet Deewa walftibâ zaur daudf zeefchanam.*

4.5. Interpunkcija

Pieturzīmju lietošanā sprediķa tekstā nav sistēmas, vietumis komati ir likti iederīgi, bet daudzviet to trūkst:

Un [,] ja tu schodeen wehl ta gribbetu darriht, un to pašchu graudiņu, kas scho štundinu eeksch tawas sirds kriht [,] tà glabaht: tad tu gan redfehši [,] kahds dfihwibas kohks no ta ufaugs [,] ka tu no wiņņa lapahm warreši dfihwoht muhfchigi. (LVVA 1851: 200. lp.—200. lp. o. p.)

Grūtāk interpretējams ir gulošo svītriņu lietojums R. Klota rokrakstā. Tās var būt gan defises, gan domuzīmes, kaut to garuma ziņā konsekventas atšķirības nav. Par defisi uzskatāma īsa svītriņa, ar ko Klots dažreiz atdala vārdu morfoloģiskos elementus, piemēram, *ja-nopuhfchahs, ne-ifšakkoht, ne-kahds*, kā arī vieno vārdu savienojuma komponentus, kas apzīmē vienu jēdzienu: *bafnizas-waldišchanas, behdu-muhfchâ, debbes-schkuhnîs, deenas-darbu, Deewa-behrneem, Deewa-darba, Deewa-nammâ, Deewa-wahrdu, grehku-buhšchanu, Deewa-kalpošchana, Krihtus-bruhte, nakts-tumšības, šaules-šiltumu, textes-wahrdi, telts-weetu, teešas-deena* u. tml.

Savukārt par domuzīmi uzskatāmas tās gulošās svītriņas, kas nevis atdala teikuma gramatiskās sastāvdaļas, bet apzīmē oratora pauzi, lai runa būtu izteiksmīgāka. Labs piemērs tam ir raksta sākumā minētais Klota sprediķa fragments, kur domuzīme lietota kā pauzes apzīmētāja:

Mihli tizzibas beedri! Juhs schodeen schè schurp ešsat saazinati schinnî sawâ Deewa-nammâ. — Bet woi tad schodeen kahda šwehdeena? — Woi tad schee kahdi šwehtki? — Ne, m. t. b., ta gan naw. Bet ūchi deena mums nolikta no bafnizas-waldišchanas preekšchneekeem, pahrraudfiht scho draudfi un apluhkoht, woi ta Deewa-kalpošchana pee mums noteek kâ waijaga, — woi behrni tohp audfehiti eeksch ta Kunga Jefus atfihšchanas un pamahzišchanas, — woi laulati draugi mihleštibâ un šaderribâ dfihwo, — woi ikweens darbojahs eeksch tahm Deewa leetahm, un woi wišsa ūchi draudfe arri dfennahs, tahda draudfe palikt ikdeenas jo wairak, kurrai nebuhtu ne-kahds traipeklis, nedf grumba, nedf zitta kahda waine, bet kas buhtu šwehta un befwainiga, — weena ihštena Krihtus-bruhte. (LVVA 1851: 198. lp.)

5. Nobeigums

Mācītāja R. Klota 1851. gada rokraksts ir raksturīgs 19. gs. vidus teksts. Viņa vizitācijas sprediķis Mālpils draudzei ir emocionāli piesātināts ar romantisma iezīmēm.

Teksta latviešu ortogrāfija, kā arī fonētika kopumā atbilst citiem 19. gs. vidus rakstiem. Trūkst konsekvences /s/, /š/ šķīrumā no /z/, /ž/, nav apzīmēti /ķ/, /ġ/. Bieži pārsvītrojuma nav arī mīksto līdzskaņu /l̥/, /n̥/ un /r̥/ rakstībā. Ortogrāfijas jauninājums varētu būt vienkāršais < v >, kuru Klots lieto līdztekus tradicionālajam < w >.

Rokraksta valodas morfoloģija un sintakse pamatos sakrīt ar sava laika rakstu valodas tradīciju. Spilgtas iezīmes: 1) substantīvu celmu atšķirība; 2) bieži lietoti ar *-šana*, *-ība*, *-ums* atvasināti substantīvi; 3) raksturīgi ar *-īgs* atvasināti adjektīvi; 4) lietotas seniskas pronomeņu formas *manim*, *tevim*, *sevim*; 5) sastopamas dažas dialektālas un arhaiskas verbu formas; 6) dažas savdabības un svārstības locījumu lietošanā; 7) domuzīme daudzviet ir lietota oratora pauzes nozīmē.

Rakstītāja latviešu valodā atrodamas arī vairākas laikmetam raksturīgas vācu valodas pēdas: 1) artikulu nozīmē lietotie vārdi *tas*, *viens*; 2) prepozīcijas *caur*, *iekš*, *no*, *priekš*, *uz* lietotas arī vācu valodai raksturīgās nozīmēs; 3) nesaskaņotās apzīmētāja grupas bieži novietotas aiz apzīmējamā vārda.

Avoti

LVVA 1851 = Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Vidzemes evaņģēliski luteriskā konsistorija. Konsistoriālā iecirkņa vizitāciju protokoli. 233. fonds, 3. apraksts, 3010. lieta, 198.–202. lp.

Literatūra

BV 1871 = Dažādas ziņas (no iekšzemes). *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 52 (29.12.1871.).

Baerent, Paul. 1977. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau.

Bergmane, Anna. Blinkena, Aina. 1986. *Latviešu rakstības attīstība*. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. Rīga: Zinātne.

Blese, Ernests. 1929. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g. s.)*. Ar īsu satura un svarīgāko slēdzienu kopsavilkumu vācu valodā. Izdots ar kultūras fonda pabalstu. Rīga: A. Gulbis.

DBL = *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710–1960*.

DI 1842 = Personalnotizen. *Das Inland*, Nr. 10 (10.03.1842.).

DI 1857 = Korrespondenz. *Das Inland*, Nr. 30 (29.07.1857.).

EH = J. Endzelīns un E. Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. I–II. Rīga, 1934–1946.

Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Endzelīns, Jānis, Kārlis Milēnbahs. 1907. *Latweešchu gramatika*. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgahdibā.

- KV 1911 = *Konversācijas vārdnīca*. Trešais sējums. Rīga: R.L.B. Derīgu Grāmatu nodaļa.
- KV 1921 = *Konversācijas vārdnīca*. Ceturtais sējums. Rīga: R.L.B. Derīgu Grāmatu nodaļa.
- Klekere-Krekele, Ināra. 2011. *Latviešu dzejas publikācijas un vienotas literārās telpas veidošanās 1789–1855*. Promocijas darbs bibliotēku zinātnes apakšnozarē. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Viesturs Zanders. Rīga.
- LA 1864 = Dīnsberg, Vidzemes skolmeisturu=skolas un skolas kunga Cimzes goda diena. *Latviešu Avīzes*, Nr. 34 (20.08.1864.).
- LFV II = Laua, Alise, Aija Ezeriņa, Silvija Veinberga. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca* divos sējumos. II. N–Ž. Rīga: Avots, 1996.
- ME = K. Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- MV 1863 = Ebgr. Vidzemes skolmeisturu saiešana Turaidē 1863. gadā. *Mājas Viesis*, Nr. 24 (08.07.1863.).
- MV 1872 = J. Kaktiņg. „Dziesmu rota jaunekļiem un vīriem“ I, II. *Mājas Viesis*, Nr. 12 (18.03.1872.).
- Paegle, Dzintra. 2019. Ērgļu un Ogresmuižas luterāņu mācītāja Fridriha Vilhelma Veiriha 1850. gada sprediķis latviešu valodā. *Baltu filoloģija* XXVIII (2), 123–142.
- Pauloviča, Ieva. 2011. Mālpils Dievmātes Patvēruma Pareizticīgo draudze 19. gs. *Mālpils Vēstis*. Nr. 1 (117), 2 (118).
- Plāķis, Juris. 1936. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I daļa*. Kurzemes vārdi profesora J. Plāķa sakrāti un sakārtoti. LŪR Filoloģijas un filozofijas fakultāte. Sērija IV sējums. 1. Rīga: LU.
- Pokrotniece, Kornēlija. 1991. J. Lange un „Latviešu Ārste“. *P. E. Vilde. Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kurām Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot*. Jākoba Langes 1768. gada tulkojuma teksts. Rīga: Zvaigzne, 199–218.
- RK 1870 = Veränderung. *Rigasches Kirchenblatt*. Nr. 52 (28.08.1870.).
- RK 1876 = Aus den Kirchenbüchern. *Rigasches Kirchenblatt*. Nr. 13 (26.03.1876.).
- RZ 1876 = Inland. Riga 23. Oktober. *Rigasche Zeitung*, Nr. 247 (23.10.1876.).
- Rinkužs, Kārlis. 1938. *Jānis Cimze*. Rīga: Valters un Rapa.
- Rosenberger, [Otto]. 1830. *Formenlehre der lettischen Sprache*. Conspect für seine Zuhörer. Mitau: Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Seniespiedumi. 1999. *Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855*. Kopkatalogs. Izstrādājis autoru kolektīvs Silvijas Šiško vadībā. Zinātniskais redaktors Aleksejs Apīnis. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Švābe, Arveds. 1958. *Latvijas vēsture 1800–1914*. Stokholma: Daugava.
- TLD 1842 = Jaunas ziņas. Iz Rīgas. *Tas Latviešu Draugs*, Nr. 10 (05.03.1842.).
- Vanags, Pēteris. 2013. Latviešu literārās valodas attīstība. *Latvieši un Latvija*. I sējums. *Latvieši*. Atbildīgie redaktori: Ilga Jansone, Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 177–203.

- Vanags, Pēteris. 2015. Valoda „Stāstos”. *F. B. Blaufüss. Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība.
- Vičs, Andrejs. 1928. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata. Vidzeme no 1800.–1855. gadam. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa.
- Zelče, Vita. 2009. *Latviešu avižniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865*. Rīga: Zinātne.
- Zemzare, Daina. 2011 [1961]. Kāds XVIII gs. krievu-vācu-latviešu-igauņu salīdzināmās vārdnīcas manuskripts. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi*. LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, 13. laid. Rīga: ZA izdevniecība, 301–319. [= Daina Zemzare. *Darbu izlase*. Sast. un zin. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 346–363.]

Dzintra Paegle
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv

Pēteris Vanags
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

SUMMARY

An 1851 Sermon in Latvian by Otto Robert von Klot (1808–1876), Lutheran Pastor at Mālpils

Dzintra PAEGLE, Pēteris VANAGS

The article analyses the sermon by the Lutheran pastor Otto Robert von Klot (LVVA 1851), which was read during a church visitation to the Latvian congregation on October 11, 1851 at Mālpils Evangelical Lutheran Church in the Riga District. The article discusses and clarifies the pastor's biography, considers the content and expression of the handwritten sermon, the peculiarities of the use of orthography, morphology of nouns, adjectives and verbs, as well as some peculiarities of syntax and punctuation.

The manuscript of Pastor Klot is a typical mid-19th century text. His sermon is emotionally saturated with features of romanticism.

The Latvian orthography of the manuscript, as well as the phonetics in general correspond to other mid-19th century texts. There is a lack of consistency in the separation of consonants /s/, /š/ from /z/, /ž/. Palatalization of the consonants /ķ/, /ģ/ is never marked.

Often there are no diacritics to denote the palatal consonants /j/, /j̃/ and /j̄/. An orthographic innovation could be the simple <v> that Klot uses alongside the traditional <w>.

The morphology and syntax of the manuscript basically coincides with the written language tradition of its time. Some specific features: 1) variation of noun stems; 2) often-used derived nouns with suffixes *-šana*, *-ība*, *-ums*; 3) derived adjectives with suffix *-īgs*; 4) archaic pronoun forms *manim*, *tevim*, *sevim*; 5) several dialectical and archaic forms of verbs; 6) some peculiarities and variations of case forms; 7) a dash is used in many instances in the sense of a speaker's pause.

The Latvian language of the manuscript has several traces of the influence of the German language typical of the time: 1) the pronouns *tas*, *tā* and numerals *viens*, *viena* are often used in the meaning of the definite or indefinite article; 2) the prepositions *caur*, *iekš*, *no*, *priekš*, *uz* are often used in the meanings typical to the German language; 3) attributive groups in the genitive are often placed after the head word.

KRIKŠČIONIŠKOS KILMĖS ASMENVARDŽIAI LIETUVOJE SENIAUSIOJE 1599–1621 M. JONIŠKIO PARAPIJOS KRIKŠTO METRIKŲ KNYGOJE

Alma RAGAUSKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Joniškio parapijos istoriniai antroponimai kilmės aspektu jau pradėti tirti. Ypač svarbus šios parapijos seniausios 1599–1621 m. krikšto metrikų knygos tyrimų kontekstas. Pirmiausia buvo pateikta būdingesnių aptariamos knygos tekstų pavyzdžių (įvairių krikšto įrašų formulių), kuriuose užfiksuota lietuviškos kilmės vyrų asmenvardžių (Garliauskas 1998: 152–153; 2004: 22–24). Išnagrinėjus to paties bažnytinio šaltinio 186 Joniškio miesto gyventojų antroponimus, paaiškėjo, jog tarp krikščioniškos kilmės asmenvardžių daugiausia atsiradusių iš trumpųjų krikšto vardų lyčių. Palyginus Joniškio ir parapijos kaimų vardynus, pastebėta, kad miestiečių antroponimai kilmės požiūriu skiriasi nuo valstiečių. Pastarųjų vardyne buvo dažnesni lietuvių senieji dvikamieniai asmenvardžiai (Ragauskaitė 2004: 16–17). Išanalizavus kalbamosios parapijos kaimų gyventojų dvinarius įvardijimus, nustatyta, jog 187 antrieji antroponimai yra lietuviškos kilmės. Iš aptartų 187 lietuviškos kilmės asmenvardžių buvo rekonstruota 112 skirtingų antroponimų lyčių. Tarp jų lietuvių senųjų dvikamienių asmenvardžių — 36 (32 % visų atkurtų), dvikamienių antroponimų trumpinių bei jų priesaginių vedinių — 19 (17 %), pravardinės kilmės asmenvardžių — 57 (51 %). Sugretinus 112 atkurtų antroponimų formų su dabartinėmis lietuvių pavardėmis, prieita prie išvados, jog 46 (41 %) funkcionuoja ir šiandien. Didesnė dalis, t. y. 62 (55 % visų rekonstruotų), turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos atitikmenis tarp dabartinių pavardžių. Likusiųjų 4 (4 %) nėra šių dienų vardyne (Ragauskaitė 2019a: 162). Atkreipus dėmesį į XVI a. pabaigos — XVII a. pradžios Joniškio parapijos vyrų antroponimų etimologinius ypatumus, tolesnis kaimų gyventojų istorinės antroponimijos tyrimas yra svarbus ir tęstinas.

Antroponiminė medžiaga straipsniui surinkta iš senosios 1599–1621 m. Joniškio parapijos krikšto metrikų knygos. Šio bažnytinio šaltinio pavadinimas pateiktas lotynų kalba „Liber Baptisatoru(m)¹ || Ecc(lesi)æ Parochialis Jani=||scensis ab Anno 1599. — || usq(ue) ad An(n)um || 1621. —“. Priešlapyje

¹ Rankraštyje užfiksuotos abreviatūros pildytos. Prierašas nurodytas skliaustuose.

nurodyta dar viena lotyniška antraštė „CATA: || LOGVS. || BAPTISATO: || RVM. EC: || CLESIAE. || IANI: || SCEN: || SIS“. Aptariama rankraštinė knyga rašyta lotynų ir lenkų kalbomis (Garliauskas 1998: 139; 2004: 21–22; Ragauskaitė 1999: 155; 2005: 66–67; 2015: 74; 2019a: 154). Palyginus braižą matyti, kad šią knygą rašė bent keli asmenys. Nė vienas iš jų neįrašė savo pavardės. Krikšto registracijos formulės buvo įvairios (ilgesnės ir trumpesnės). Keliolikoje lapų nerašomi oikonimai, dalyje knygos įrašų tekstas buvo trumpinamas (rašomi tik asmenų vardai, nerašomi antrieji ar tretieji įvardijimo nariai). Kai kuriais atvejais nurodytas Šiaulių valsčiaus (nuo 1616 m. faktiškai veikusios Šiaulių ekonomijos) vaitas, kurio vaitystėje yra kaimas (Žilys 2012: 127).

Šio straipsnio tikslas — apibūdinti 1599–1621 m. Joniškio parapijos kaimų gyventojų užrašymo situaciją, išsamiai aptarti atrinktus 556 krikščioniškos kilmės asmenvardžius (antruosius dvinario įvardijimo modelio narius) darybos aspektu.

Šio straipsnio uždaviniai: 1) trumpai aptarti vardus (pirmuosius dvinarių įvardijimų narius); 2) nurodyti produktyviausias antrųjų asmenvardžių priesagas; 3) rekonstruoti antroponimų formas, kurios šaltinyje turi užfiksuotus lietuviškus darybos formantus, ir palyginti jas su dabartinėmis lietuvių pavardėmis; 4) nustatyti, kurie analizuojami istoriniai asmenvardžiai nebefunkcionuoja dabartiniame vardyne.

Aptariant XVI a. pabaigos — XVII a. pradžios Joniškio parapijos istorinės antroponimijos duomenis, taikomi šie pagrindiniai tyrimo metodai: aprašomasis ir lyginamasis (Ragauskaitė 2005: 31; 2019b: 179). Reikės nustatyti dažniausias asmenvardžių priesagas, apibūdinti patronimų ir nepatroniminės kilmės antroponimų grupių kiekybinį santykį.

2. Asmenų vardai

Svarbu aiškiai apibrėžti, kurie bažnytiniame šaltinyje užrašyti antroponimai priskirtini Joniškio parapijos kaimų gyventojams (Ragauskaitė 2019a: 155). Jų asmenvardžius atskirti padeda kaimų nuorodos lotynų ir lenkų kalbomis, pvz.: 1617 *Matis Bohdanajtis* <...> *de villa Darginy* JNŠ 198²; 1601 *Pagi Szłostikiow* <...> *Martini Czepaitis* JNŠ 22v; 1619 *S(iola) Wekiunow* <...> *Philip Grigaitis* JNŠ 237; 1620 *Mikolaj Ionaytis* <...> *Siola Aleknayciow* JNŠ 253; 1617 *Iakub Iurgajtis de uilla Kiwile* JNŠ 206v;

² Visi straipsnyje pateikti asmenų įvardijimai yra metrikuoti. Prie kiekvieno jų pažymėti metai, kuriais įvardijimas buvo užfiksuotas, istorijos šaltinio santrumpa ir lapo numeris.

1601 *Pagi Proczunow* <...> *Lucæ Jesaytis* JNŠ 21v; 1621 *S(iola) Medginiow Grig Maciehewicż* JNŠ 265; 1619 *Thomaß Marczynaitis* <...> *S(iola) Bilziow* JNŠ 235v; 1620 *Casper Mikalaitis* <...> *Siola Norunow* JNŠ 252v; 1620 *Gregor Petraitis* <...> *Siola Krampiw* JNŠ 252v; 1620 *Pawel Stanisłowaitis* <...> *S(iola) Powilayciow* JNŠ 253; 1617 *Pawel Tomaßewicz de uilla Lidayki* JNŠ 200; 1620 *S(iola) Butniunow* <...> *Ian Waićiekaitif* JNŠ 251v; 1606 *S(iola) Normanciw* <...> *Maciulis Wenskaitis* JNŠ 86v; 1620 *Siola Trumpaiciow* <...> *Maczey* *Woyciekowicz* JNŠ 251v.

Parapijos kaimuose gyveno krikštijamų kūdikių tėvai, krikšto tėvai, pvz.: 1601 *Pagi Rukayciow* <...> *Patr(ini) Gregorius Bartkuns* JNŠ 21; 1601 *Pagi Jenkunu* <...> *Patr(ini) Stanislaus Endrufzaitis* JNŠ 24; 1601 *Pagi Jakifzkiu* <...> *Patr(ini) Geniulus Endrufzkaytis* JNŠ 21; 1601 *Pagi Stagia* <...> *Patr(ini) Simon Gricaitis* JNŠ 22; 1601 *Patr(ini) Jacobus Jekaytis Pagi Mikalajciunow* JNŠ 18v; 1601 *Pagi Barifiu* <...> *Patr(ini) Staś Jenaitis* JNŠ 18v; 1606 *Siola Jonaiciow R(odzice) Jerzi Martinaitis* JNŠ 86v; 1620 *K(um) Stanisław Mikolaitis* <...> *Siola Kiepałow* JNŠ 253; 1618 *Patr(ini) Gregorzj Pietraßajtis de eadem uilla* JNŠ 219v; 1617 *Par(entes) Iakob Romanaytis* <...> *de uilla* JNŠ 206v; 1621 *S(iola) Melniow R(odzic) Simon Woiciechewicz* JNŠ 264v.

Pirmieji šių dvinarių įvardijimų nariai dažniausiai yra tradiciniai krikščioniški vardai, pvz.: 1601 *Ambrosius* JNŠ 30v³; 1621 *Ambrozei* JNŠ 262v(2)⁴; 1619 *Ambroziej* JNŠ 236v; 1619 *Ambroziej* JNŠ 237v; 1620 *Ambroziej* JNŠ 246; 1620 *Ambroziej* JNŠ 249; 1620 *Ambroziej* JNŠ 257 — plg. db. v. *Ambraziėjus* (LVKŽ 73); 1601 *Andreæ* gen. sg. JNŠ 18; 1617 *Andrius* JNŠ 199; 1617 *Andrzej* JNŠ 207; 1617 *Andrzej* JNŠ 198; 1617 *Andrzej* JNŠ 202v; 1620 *Iendrzej* JNŠ 248; 1618 *Iendrzej* JNŠ 221v; 1609 *Jendrzej* JNŠ 109v; 1620 *Jędrzej* JNŠ 259; 1616 *jendrzej* JNŠ 191 — plg. db. v. *Andriėjus* (LVKŽ 74); 1621 *Anton* JNŠ 265v; 1617 *Antonius* JNŠ 208v — plg. db. v. *Antānas* (LVKŽ 76); 1621 *Augustin* JNŠ 262; 1620 *Auguftin* JNŠ 254v; 1601 *Auguftini* gen. sg. JNŠ 20; 1601 *Augustin(us)* JNŠ 22; 1601 *Auguftinus* JNŠ 22v — plg. db. v. *Augustinas* (LVKŽ 85); 1609 *Baltromiej* JNŠ 109; 1609 *Baltromiej* JNŠ 109; 1616 *Baltromiej* JNŠ 192v; 1601 *Bartholomęus* JNŠ 29; 1601 *Bartholomæus* JNŠ 28; 1618 *Bartłomiej* JNŠ 222; 1617 *Bartłomiej*

³ Vardai ir antrieji antroponimai suregistuoti pagal jų formų abėcėlę. Nurodomos skirtingos asmenvardžių užrašymo lytys, greta nurodant tik po vieną lapą, kuriame ši forma buvo paminėta. Išsamus antroponimų paplitimo registras labai išplėstų šio straipsnio apimtį. Perteikiant asmenvardžius, stengiamasi išsaugoti originalias, bažnytinėje metrikų knygoje fiksuotas lytis.

⁴ Skliaustuose surašyti numeriai nurodo asmenų, turinčių vienodą vardą, skaičių tame pačiame bažnytinio dokumento lape.

JNŠ 198v — plg. db. v. *Baltramiėjus* (LVKŽ 89); 1617 *Casper* JNŠ 198; 1617 *Caspros* JNŠ 204v; 1618 *Kasper* JNŠ 215 — plg. db. v. *Kāsparas* (LVKŽ 222); 1601 *Chriftophorus* JNŠ 25v — plg. db. v. *Kristofōras*, *Kristòforas* (LVKŽ 237); 1621 *Elexander* JNŠ 265 — plg. db. v. *Aleksāndras* (LVKŽ 65); 1618 *Floryan* JNŠ 214 — plg. db. v. *Florijōnas* (LVKŽ 158); 1601 *Gaspari* gen. sg. JNŠ 20v; 1601 *Gasparus* JNŠ 18v — plg. db. v. *Gāsparas* (LVKŽ 164); 1601 *Georgius* JNŠ 19v; 1617 *Iurgis* JNŠ 207v; 1601 *Jurgis* JNŠ 22 — plg. db. v. *Jūrgis* (LVKŽ 215); 1618 *Grygalis* JNŠ 220; 1617 *Grygalus* JNŠ 199v; 1617 *Grygalus* JNŠ 202v; 1618 *Grygalus* JNŠ 218v — plg. db. v. *Grigālius* (LVKŽ 188); 1617 *Iacobus* JNŠ 206v; 1621 *Iacub* JNŠ 260v; 1617 *Iakob* JNŠ 206v; 1617 *Iakob(us)* JNŠ 199; 1617 *Iakub* JNŠ 243; 1601 *Jacobi* gen. sg. JNŠ 20v; 1601 *Jacobo* JNŠ 27; 1601 *Jacobus* JNŠ 18v; 1601 *Jacob(us)* JNŠ 20v; 1620 *Jačub* JNŠ 253v; 1617 *Jakob* JNŠ 201v; 1609 *Jakub* JNŠ 111v — plg. db. v. *Jokūbas* (LVKŽ 207); 1617 *Ian* JNŠ 200; 1617 *Ianos* JNŠ 197(2); 1609 *Jan* JNŠ 109; 1601 *Joannes* JNŠ 21v; 1601 *Joannis* JNŠ 20v — plg. db. v. *Jōnas* (LVKŽ 208); 1620 *Ieronim* JNŠ 251v — plg. db. v. *Jerōnimas* (LVKŽ 204); 1620 *Iozeph* JNŠ 248; 1601 *Josephus* JNŠ 18; 1615 *jozephus* JNŠ 173v — plg. db. v. *Juōzapas* (LVKŽ 214); 1601 *Laurentius* JNŠ 20; 1616 *Laurentj* JNŠ 191; 1619 *Laurin* JNŠ 242; 1616 *Lawryn* JNŠ 192v; 1617 *Lawrynas* JNŠ 199; 1620 *Wauwriniec* JNŠ 248; 1620 *Wawriniec* JNŠ 251v — plg. db. v. *Laurynas* (LVKŽ 242); 1601 *Lucas* JNŠ 28v; 1601 *Lucæ* gen. sg. JNŠ 18v; 1620 *Lukas* JNŠ 249 — plg. db. v. *Lūkas* (LVKŽ 255); 1621 *Maciei* JNŠ 261v; 1617 *Maciej* JNŠ 204; 1618 *Maciej* JNŠ 211v(2); 1620 *Maciej* JNŠ 257v; 1617 *Moteius* JNŠ 197v — plg. db. v. *Motiėjus* (LVKŽ 279); 1621 *Marcin* JNŠ 261; 1620 *Marczyn* JNŠ 247; 1617 *Martin* JNŠ 206; 1601 *Martini* gen. sg. JNŠ 22v — plg. db. v. *Martynas* (LVKŽ 264); 1601 *Marc(us)* JNŠ 18v; 1618 *Markus* JNŠ 209; 1618 *Markuf* JNŠ 210v; 1601 *Mork(us)* JNŠ 28 — plg. db. v. *Mōrkus* (LVKŽ 279); 1618 *Michał* JNŠ 210v — plg. db. v. *Mýkolas* (LVKŽ 270); 1616 *Mikołai* JNŠ 191; 1617 *Mikołaj* JNŠ 199; 1618 *Mikołaj* JNŠ 210; 1620 *Mikołaj* JNŠ 251; 1617 *Mikołaj* JNŠ 198; 1601 *Nicolai* JNŠ 20; 1601 *Nicolaus* JNŠ 19v — plg. db. v. *Mikalōjus* (LVKŽ 270); 1617 *Patroš* JNŠ 199; 1601 *Petri* gen. sg. JNŠ 20; 1601 *Petrus* JNŠ 19v; 1620 *Piotrz* JNŠ 252 — plg. db. v. *Pētras* (LVKŽ 299); 1601 *Pauli* gen. sg. JNŠ 21v; 1601 *Paulus* JNŠ 19v; 1601 *Paul(us)* JNŠ 26 — plg. db. v. *Paūlius* (LVKŽ 298); 1609 *Pawel* JNŠ 112; 1617 *Pawel* JNŠ 200(2); 1617 *Powilaf* JNŠ 204v — plg. db. v. *Póvilas* (LVKŽ 301); 1619 *Philip* JNŠ 237 — plg. db. v. *Pilypas* (LVKŽ 300); 1601 *Sebastianus* JNŠ 21; 1621 *Sebastian* JNŠ 264; 1620 *Sebestian* JNŠ 251v — plg. db. v. *Sebastijōnas* (LVKŽ 325); 1601 *Simon* JNŠ 22; 1618 *Symon* JNŠ 213v — plg. db. v. *Šimonas* (LVKŽ 329); 1601 *Stanislaus*

JNŠ 21; 1618 *Staniflaus* JNŠ 221; 1618 *Stanislaw* JNŠ 210; 1619 *Stanislaw* JNŠ 233v; 1617 *Staniflaw* JNŠ 203v; 1621 *Stanisla(w)* JNŠ 270v — plg. db. v. *Stanislovas* (LVKŽ 335); 1617 *Stephan* JNŠ 193; 1601 *Stephanus* JNŠ 18v — plg. db. pvd. *Stēponas* (LVKŽ 336); 1601 *Thomas* JNŠ 20; 1601 *Thomæ* gen. sg. JNŠ 20v; 1616 *Tomas* JNŠ 193 — plg. db. v. *Tõmas* (LVKŽ 350); 1618 *Tomaßus* JNŠ 213; 1617 *Tomasz* JNŠ 200 — plg. db. v. *Tamõsius* (LVKŽ 341); 1620 *Walentin* JNŠ 248; 1620 *Walentyn* JNŠ 256; 1601 *Valentini* gen. sg. JNŠ 20; 1601 *Valentinus* JNŠ 18v — plg. db. v. *Valentinas* (LVKŽ 363); 1620 *Woiciech* JNŠ 257; 1617 *Woyciech* JNŠ 207; 1618 *Woyciechus* JNŠ 211; 1617 *Wojtechus* JNŠ 197 — plg. db. v. *Vaitiēkus* (LVKŽ 361); 1616 *Vrban* JNŠ 192v; 1601 *Vrbani* gen. sg. JNŠ 20v; 1601 *Vrbanus* JNŠ 22; 1618 *Vrban(us)* JNŠ 214v — plg. db. v. *Ūrbonas* (LVKŽ 353); 1617 *Zygmont* JNŠ 207 — plg. db. v. *Zigmantas* (LVKŽ 384).

Mažiau pastebėta kanoninių krikščioniškų vardų trumpinių, pvz.: 1621 *Gabris* JNŠ 266v — plg. db. v. *Gabrỹs* (LVKŽ 160) < *Gabriēlius* (LVKŽ 160); 1616 *Grig* JNŠ 192; 1617 *Gryg* JNŠ; 1620 *Grigas* JNŠ 253v; 1616 *grigas* JNŠ 193; 1617 *Grygaf* JNŠ 207v; 1617 *Grygas* JNŠ 202v — plg. db. v. *Grigas* (LVKŽ 188) < *Grigālius* (LVKŽ 188); 1621 *Sim* JNŠ 260 — plg. db. v. *Simas* < *Simonas* (LVKŽ 329); 1618 *Staniuf* JNŠ 210v — plg. db. v. *Stānius* (LVKŽ 335) < *Stanislovas* (LVKŽ 335); 1618 *Stasius* JNŠ 210; 1617 *Stāsius* JNŠ 205; 1601 *Stafius* JNŠ 18 — plg. db. v. *Stāsius* (LVKŽ 335) < *Stanislovas* (LVKŽ 335); 1620 *Walenti* gen. sg. JNŠ 253v; 1617 *Walenty* JNŠ 202; 1616 *Walenty* JNŠ 193 — plg. db. v. *Vāventas*, *Valeñtas* (LVKŽ 363).

Pasitaikė deminutyvinių krikštavardinių vardų formų, pvz.: 1617 *Andrutis* JNŠ 197 — plg. db. v. *Añdrius* (LVKŽ 75) < *Andriējus* (LVKŽ 74); 1620 *Antul* JNŠ 247 — plg. db. v. *Ántas* (LVKŽ 76) < *Antānas* (LVKŽ 76); 1601 *Jonelis* JNŠ 26 — plg. db. v. *Jōnas* (LVKŽ 208); 1601 *Jurgelis* JNŠ 27v — plg. db. v. *Jūrgis* (LVKŽ 215); 1601 *Mikucia* gen. sg. JNŠ 22; 1618 *Mikutys* JNŠ 220; 1617 *Mikutyf* JNŠ 205v — plg. db. v. *Mikas* (LVKŽ 270) < *Mikalōjus* (LVKŽ 270); 1621 *Tamul* JNŠ 259v — plg. db. v. *Tõmas* (LVKŽ 350).

Antrieji dvinarių įvardijimų nariai — tai krikščioniškos kilmės asmenvardžiai su priesagomis arba be priesagų, kurie toliau analizuojami darybos aspektu.

3. Antroponimų darybos tendencijos

Lietuvių pavardes, kilusias iš populiariausių krikšto vardų lyčių (ilgųjų, lietuvių kalboje susidariusių ar skolinių trumpinių, mažybinių bei kitokių priesagų vedinių) išsamiai yra aprašęs Aleksandras Vanagas (1974: 86–152;

1977: 48–92; 1980: 52–95; 1982: 73–97; 1983: 73–103). Nemažą dalį šios kilmės pavardžių išaiškino Zigmas Zinkevičius (1977a: 66–89; 2005: 16–43; 2007: 22–23; 2008: 343–484; 2010: 9–106). Daugiausia šio tipo pavardžių yra išanalizuota *Lietuvių pavardžių žodyno* dvitomyje (Vilnius: Mokslas, 1985–1989). Nagrinėjant lietuvių pavardžių formavimosi procesą, krikščioniškos kilmės asmenvardžius aptarė Vitalija Maciejauskienė (1991: 219; 222–223; 230–232; 233–236). Tarp nelietuviškos kilmės XVI–XVIII a. kauniečių antroponimų daugiausia buvo kilusių iš krikščioniškų vardų (XVI a. — 29 %, XVII a. — 31 %, XVIII a. — 32 %) (Ragauskaitė 2005: 119, 125, 133).

Aptariami 1599–1621 m. Jonišio parapijos kaimų gyventojų krikščioniškos kilmės asmenvardžiai suklasifikuoti į dvi grupes: 1) antropinimai su lietuviškomis *-aitis*, *-(i)onis*, *-(i)ūnas*, *-(i)uitis* ir slaviškomis *-evič*, *-ovič* patroniminėmis priesagomis, su deminutyvinėmis priesagomis ir 2) asmenvardžiai be šių priesagų (dėl šios klasifikacijos dar žr. Maciejauskienė 1993: 40; Ragauskaitė 2018a: 104–106; 2019a: 182). Antroponimai yra rekonstruojami iš patronimų ir nepatroniminės kilmės asmenvardžių. Atkurtos antroponimų formos pažymimos rekonstrukcijos ženklu ir pateikiamos pagal abėcėlę. Šios formos lyginamos su dabartinėmis lietuvių pavardėmis. Kaip minėta, 1599–1621 m. Jonišio parapijos krikšto metrikų knygoje buvo užrašyti 556 kaimų gyventojų krikščioniškos kilmės asmenvardžiai. Prie pirmosios grupės priskirti 552 (99,28 % visų antrųjų antroponimų) asmenvardžiai. Jie pateikiami pagal priesagų produktyvumą:

-aitis (rašymas varijuoja: *-aycis*, *-aitis*, *-aitif*, *-aitys*, *-aytis*, *-áytis*, *-aytiš*, *-aytis*, *-aytiš*, *-ajtis*, *-atis*) — 359 (64,55 %) antroponimai: *Adomaitis: 1620 *Adomaitis* JNŠ 258v. Plg. db. pvd. *Adomáitis* (LPŽ I 65); *Andrekaitis: 1617 *Andrekaitis* JNŠ 206v. Plg. db. pvd. *Andrekáitis* (LPŽ I 99); *Andrukaitis: 1617 *Andrukaitis* JNŠ 207v; 1617 *Andrukajtis* JNŠ 198v. Plg. db. pvd. *Andrukáitis* (LPŽ I 103); *Augustinaitis: 1601 *Auguftinaitis* JNŠ 24v; 1617 *Augustynajtis* JNŠ 199. Plg. db. pvd. *Augustináitis* (LPŽ I 137); *Bagdonaitis: 1621 *Bagdonaitis* JNŠ 271. Plg. db. pvd. *Bagdonaitis* (LPŽ I 153); *Banaitis: 1601 *Banaitis* JNŠ 25; 1601 *Banaytis* JNŠ 30v; 1617 *Banajtis* JNŠ 203v. Plg. db. pvd. *Banáitis* (LPŽ I 184); *Barisaitis: 1601 *Barifaitis* JNŠ 26. Plg. db. pvd. *Barisáitis* (LPŽ I 197); *Bartkaitis: 1601 *Bartkaitis* JNŠ 25. Plg. db. pvd. *Bartkáitis* (LPŽ I 203); *Bartošaitis: 1618 *Bartošaytis* JNŠ 219v. Plg. db. pvd. *Bartošáitis* (LPŽ I 205); *Bernotaitis: 1619 *Bernotaitis* JNŠ 234v. Plg. db. pvd. *Bernotáitis* (LPŽ I 240); *Čepaitis: 1601 *Czepaitis* JNŠ 22v; 1620 *czepaitis* JNŠ 247; 1618 *Czepyaitis* JNŠ 221v; 1618 *czepaytis* JNŠ 219. Plg. db. pvd. *Čepáitis* (LPŽ I 410); *Endrušaitis: 1601 *Endrufzaitis* JNŠ 24. Plg. db. pvd. *Endrušáitis* (LPŽ I 577); *Endruškaitis:

1601 *Endrufzkaytis* JNŠ 21. Plg. db. pvd. *Endruškaitis* (LPŽ I 577); *Grigaitis: 1609 *Grigaitis* JNŠ 109; 1615 *grigaitis* JNŠ 174v; 1617 *Grygajtis* JNŠ 198v. Plg. db. pvd. *Grigāitis* (LPŽ I 710–711); *Grigalaitis: 1620 *Grigalaitis* JNŠ 243; 1601 *Grygalaytis* JNŠ 22; 1617 *Grygalajtis* JNŠ 202. Plg. db. pvd. *Grigalāitis* (LPŽ I 711); *Griškaitis: 1601 *Grifzkaitis* JNŠ 22. Plg. db. pvd. *Griškāitis* (LPŽ I 721); *Jakaitis: 1620 *Iakaitis* JNŠ 243; 1617 *Jakaytis* JNŠ 208. Plg. db. pvd. *Jakāitis* (LPŽ I 785); *Jasaitis: 1620 *Iasaitis* JNŠ 258. Plg. db. pvd. *Jasāitis* (LPŽ I 813); *Jocaitis: 1621 *Iocaitis* JNŠ 264v. Plg. db. pvd. *Jocāitis* (LPŽ I 835); *Jokūbaitis: 1621 *Iacubaitis* JNŠ 264v; 1620 *Iakubaitis* JNŠ 258; 1617 *Iakubajtis* JNŠ 198v; 1620 *Iokubaytis* JNŠ 255v; 1616 *jocubaitis* JNŠ 191v; 1616 *jokubaitis* JNŠ 192v. Plg. db. pvd. *Jókūbaitis*, *Jokūbāitis* (LPŽ I 839); *Jonaitis: 1621 *Ianaitis* JNŠ 260; 1617 *Ianaytis* JNŠ 205v; 1617 *Ianaytis* JNŠ 204; 1617 *Ianajtis* JNŠ 197; 1620 *Ionaitis* JNŠ 241v; 1620 *Ionaitys* JNŠ 254; 1617 *Ionaytis* JNŠ 199; 1601 *Jonaitis* JNŠ 20; 1616 *jonaitis* JNŠ 193; 1618 *Jonaytis* JNŠ 213; 1601 *Jonaytis* JNŠ 20. Plg. db. pvd. *Jonāitis* (LPŽ I 841); *Jonkaitis: 1601 *Jonkaitis* JNŠ 30. Plg. db. pvd. *Jonkāitis* (LPŽ I 843); *Jonulaitis: 1620 *Ianulaitis* JNŠ 249v. Plg. db. pvd. *Jonulāitis* (LPŽ I 844); *Jonušaitis: 1621 *Ianuβaitis* JNŠ 269; 1618 *Ianuβaytis* JNŠ 210; 1617 *Ianūsžaytis* JNŠ 199; 1604 *Jonuβaitis* JNŠ 48. Plg. db. pvd. *Jōnušaitis*, *Jonušāitis* (LPŽ I 844); *Juknaitis: 1618 *Iuknaytis* JNŠ 212. Plg. db. pvd. *Juknāitis* (LPŽ I 852); *Jurgaitis: 1620 *Iurgaitis* JNŠ 251v; 1617 *Iurgaytis* JNŠ 204v; 1617 *Iurgajtis* JNŠ 206v; 1601 *Jurgaitis* JNŠ 19v; 1615 *jurgaitis* JNŠ 174v; 1601 *Jurgaytis* JNŠ 22. Plg. db. pvd. *Jūrgaitis*, *Juṛgaitis*, *Jurgāitis*, *Jurgaitis* (LPŽ I 866); *Jurkaitis: 1617 *Jurkaycis* JNŠ 208. Plg. db. pvd. *Jurkāitis* (LPŽ I 868–869); *Juškaitis: 1620 *Juskaitis* JNŠ 259. Plg. db. pvd. *Juškāitis* (LPŽ I 874); *Kasparaitis: 1620 *Casparaitif* JNŠ 249v. Plg. db. pvd. *Kāsparaitis*, *Kasparāitis*, *Kasparaitis* (LPŽ I 940); *Laurynaitis: 1601 *Łaurinaȳcia* gen. sg. JNŠ 19v; 1621 *Łaurinaitis* JNŠ 260(2); 1601 *Łaurinaytis* JNŠ 18v; 1618 *Lawrynaytis* JNŠ 213v; 1618 *Ławrynaytis* JNŠ 209v; 1617 *Ławrynaytis* JNŠ 205; 1617 *Ławrynajtis* JNŠ 203; 1618 *Lawrynajtis* JNŠ 213; 1618 *Ławrynatis* JNŠ 221. Plg. db. pvd. *Łaurynāitis* (LPŽ II 35); *Lukošaitis: 1618 *Lukaβaytis* JNŠ 212; 1601 *Łukoβaitis* JNŠ 25; 1621 *Łukoszaitis* JNŠ 264v; 1601 *Łukoszaytis* JNŠ 28v. Plg. db. pvd. *Łukošāitis* (LPŽ II 114); *Macaitis: 1601 *Macaitis* JNŠ 22; 1602 *Macaytis* JNŠ 39; 1618 *macaytis* JNŠ 222; 1617 *Matfaytis* JNŠ 206; 1618 *matfaytis* JNŠ 218; 1617 *Matsajtis* JNŠ 198. Plg. db. pvd. *Macāitis* (LPŽ II 30); *Martynaitis: 1601 *Martināȳcia* gen. sg. JNŠ 22; 1601 *Martinaitis* JNŠ 25; 1617 *Martinaytis* JNŠ 200; 1617 *martinaytis* JNŠ 200v; 1617 *Martinajtis* JNŠ 202v; 1617 *Martynajtis* JNŠ 203v; 1617 *Martijnajtis* JNŠ 196v.

Plg. db. pvd. *Martynáitis* (LPŽ II 167); *Martinkaitis: 1601 *Martinkaitis* JNŠ 24v. Plg. db. pvd. *Martinkáitis* (LPŽ II 168); *Mataitis: 1618 *matáyitis* JNŠ 216. Plg. db. pvd. *Matáitis* (LPŽ II 177); *Matulaitis: 1616 *Matulaitis* JNŠ 191v. Plg. db. pvd. *Matuláitis* (LPŽ II 183); *Mikaitis: 1601 *Mikaycia* gen. sg. JNŠ 20v; 1601 *Mikaycia* gen. sg. JNŠ 20v; 1616 *Mikaitis* JNŠ 192v; 1601 *Mikaytis* JNŠ 27; 1619 *Mikaytis* JNŠ 231v; 1601 *Mikajtis* JNŠ 28. Plg. db. pvd. *Mikáitis* (LPŽ II 225); *Mikelaitis: 1601 *Mikielaitis* JNŠ 30. Plg. db. pvd. *Mikelaitis*, *Mikeláitis*, *Mikelaitis* (LPŽ II 228); *Mykolaitis: 1620 *Mikolaitis* JNŠ 253. Plg. db. pvd. *Mykoláitis* (LPŽ II 231); *Mikutaitis: 1601 *Mikutaitis* JNŠ 22; 1617 *Mikutajtis* JNŠ 198v. Plg. db. pvd. *Mikutaitis*, *Mikutáitis* (LPŽ II 236); *Motiejaitis: 1601 *Moteiytis* JNŠ 27. Plg. db. pvd. *Motiejáitis* (LPŽ II 274); *Motiekaitis: 1601 *Motekaitis* JNŠ 25v. Plg. db. pvd. *Motiekáitis* (LPŽ II 274); *Patraitis: 1617 *Patraytis* JNŠ 200v. Plg. db. pvd. *Patráitis* (LPŽ II 406); *Paulaitis: 1617 *Pawlaytis* JNŠ 207v. Plg. db. pvd. *Pauláitis* (LPŽ II 408); *Pečiulaitis: 1616 *pečiulaitis* JNŠ 192v. Plg. db. pvd. *Pečiulaitis*, *Pečiuláitis*, *Pečiulaitis* (LPŽ II 420); *Petraitis: 1601 *Petraitis* JNŠ 21; 1609 *petraitis* JNŠ 111; 1601 *Petraytis* JNŠ 19v; 1601 *Petráyitis* JNŠ 19v; 1620 *Petráyitis* JNŠ 256; 1618 *Pietraytis* JNŠ 213v. Plg. db. pvd. *Petráitis* (LPŽ II 437); *Petrikaitis: 1620 *Petricaitis* JNŠ 251; 1601 *Petrikaitis* JNŠ 25v; 1601 *Petrikaytis* JNŠ 18v; 1617 *Pietrykaytis* JNŠ 205. Plg. db. pvd. *Petrikáitis* (LPŽ II 440); *Petrilaitis: 1601 *Petrilaitis* JNŠ 30v; 1604 *Petriláyitis* JNŠ 48v. Plg. db. pvd. *Petrilaitis* (LPŽ II 441); *Petrušaitis: 1618 *Pietrušaytis* JNŠ 222. Plg. db. pvd. *Petrušáitis* (LPŽ II 444); *Povilaitis: 1604 *Powelaytis* JNŠ 48v; 1619 *Powilaitis* JNŠ 235; 1616 *powilaitis* JNŠ 191; 1609 *Powilaytis* JNŠ 109v; 1601 *Powiláyitis* JNŠ 26v; 1621 *Powylaitis* JNŠ 261; 1617 *Powilajtis* JNŠ 202v. Plg. db. pvd. *Póvilaitis*, *Poviláitis*, *Povilaitis* (LPŽ II 496, 497); *Sabaitis: 1620 *Sabaitis* JNŠ 258. Plg. db. pvd. *Sabáitis* (LPŽ II 651); *Stanaitis: 1601 *Stanaitis* JNŠ 24; 1621 *stanaitis* JNŠ 270v; 1619 *stanaitif* JNŠ 237v; 1601 *Stanaytis* JNŠ 19v; 1601 *Stanaytis* JNŠ 30; 1617 *Stanajtis* JNŠ 197. Plg. db. pvd. *Stanáitis* (LPŽ II 798); *Stanislovaitis: 1620 *Stanislowaitis* JNŠ 253; 1621 *Stanslowaitis* JNŠ 263v. Plg. db. pvd. *Stanislováitis* (LPŽ II 801); *Staniulaitis: 1609 *Staniulaitis* JNŠ 109; 1601 *Staniuláyitis* JNŠ 21v. Plg. db. pvd. *Staniuláitis* (LPŽ II 802); *Stankaitis: 1601 *Stankaytis* JNŠ 18v. Plg. db. pvd. *Stankáitis* (LPŽ II 802); *Stasaitis: 1620 *Stasaitis* JNŠ 256; 1601 *Stafaitis* JNŠ 29v. Plg. db. pvd. *Stasáitis* (LPŽ II 807); *Šimaitis: 1620 *Szymaitis* JNŠ 257; 1620 *Szymaitis* JNŠ 256. Plg. db. pvd. *Šimáitis* (LPŽ II 928); *Tamošaitis: 1620 *Tamošaitis* JNŠ 251v; 1620 *Tamošaytis* JNŠ 257v. Plg. db. pvd. *Tamošáitis* (LPŽ II 1016); *Vaitiekaitis: 1601 *Waytiekaitis* JNŠ 20v. Plg. db. pvd. *Vaitiekáitis* (LPŽ II

1139); *Venskaitis: 1606 *Wenskaitis* JNŠ 86v. Plg. db. pvd. *Venskāitis* (LPŽ II 1190).

-(i)ūnas (rašmas įvairuoja: -(i)un, -(i)unas, -(i)unaf, -(i)unās, -(i)uns, -unis, -unos) — 62 (11,15 %) asmenvardžiai: *Andriejūnas: 1618 *Andreiuunaf* JNŠ 210v. Plg. db. pvd. *Andriejūnas* (LPŽ I 100); *Baltramiejūnas: 1617 *Baltromieiuunas* JNŠ 198. Plg. db. pvd. *Baltramiejūnas* (LPŽ I 179); *Bartašiūnas: 1617 *Bartoszunis* JNŠ 202. Plg. db. pvd. *Bartašiūnas* (LPŽ I 202); *Bartkūnas: 1601 *Bartkuns* JNŠ 21. Plg. db. pvd. *Bartkūnas* (LPŽ I 204); *Griciūnas: 1621 *Gricun* JNŠ 262v; 1618 *Grycun* JNŠ 211; 1617 *Grycunos* JNŠ 197v. Plg. db. pvd. *Griciūnas* (LPŽ I 709); *Grigaliūnas: 1620 *Grigalunas* JNŠ 256; 1618 *Grygalunas* JNŠ 210; 1601 *Grigaluns* JNŠ 19v. Plg. db. pvd. *Grigaliūnas* (LPŽ I 711); *Jonkūnas: 1621 *Iankun* JNŠ 267v; 1601 *Jonkuns* JNŠ 24v. Plg. db. pvd. *Jonkūnas* (LPŽ I 22); *Jurkūnas: 1601 *Jurkunas* JNŠ 19; 1601 *Jurkuns* JNŠ 19. Plg. db. pvd. *Jurkūnas* (LPŽ I 870); *Kriščiūnas: 1618 *Krysciun* JNŠ 211v; 1601 *Krifciuns* JNŠ 22. Plg. db. pvd. *Kriščiūnas* (LPŽ I 1081); *Lukošiūnas: 1601 *Łukošius* JNŠ 20v; 1620 *Łukošuns* JNŠ 251v. Plg. db. pvd. *Lukošiūnas* (LPŽ II 114); *Maciūnas: 1617 *Maciunas* JNŠ 197; 1618 *Maciunaf* JNŠ 216v. Plg. db. pvd. *Maciūnas* (LPŽ II 125); *Mikalojūnas: 1601 *Mikaloius* JNŠ 20v; 1621 *Mikoloius* JNŠ 267. Plg. db. pvd. *Mikalojūnas* (LPŽ II 227); *Motiejūnas: 1617 *Mateiunas* JNŠ 202v; 1601 *Mateiuns* JNŠ 20v; 1618 *Matieiun* JNŠ 211; 1618 *mocieiuunaf* JNŠ 219v; 1617 *Moteiunas* JNŠ 198; 1617 *Moteiunaf* JNŠ 208v; 1618 *moteiunaf* JNŠ 220; 1601 *Moteiuns* JNŠ 18v. Plg. db. pvd. *Motiejūnas* (LPŽ II 274); *Paciūnas: 1618 *Patfunaf* JNŠ 214v. Plg. db. pvd. *Paciūnas* (LPŽ II 361); *Petrošiūnas: 1601 *Petrofiuns* JNŠ 21v. Plg. db. pvd. *Petrošiūnas* (LPŽ II 442); *Stankūnas: 1617 *Stankunas* JNŠ 197; 1604 *Stankuns* JNŠ 48. Plg. db. pvd. *Stankūnas* (LPŽ II 804); *Stasiūnas: 1601 *Stafiuna* gen. sg. JNŠ 22; 1616 *Stasiunas* JNŠ 192; 1617 *Stasiunas* JNŠ 197; 1601 *Stafiuns* JNŠ 23. Plg. db. pvd. *Stasiūnas* (LPŽ II 810); *Tamošiūnas: 1601 *Tamošius* JNŠ 23v. Plg. db. pvd. *Tamošiūnas* (LPŽ II 1016); *Vaitiekūnas: 1616 *Waitiekun* JNŠ 191v; 1601 *Wajtekuns* JNŠ 29v; 1618 *Woyciechunaf* JNŠ 216; 1617 *Wojtechunas* JNŠ 197v. Plg. db. pvd. *Vaitiekūnas* (LPŽ II 1140); *Vaitkūnas: 1601 *Waytkuns* JNŠ 18; 1617 *Woytkunas* JNŠ 199v; 1617 *Wojtkunos* JNŠ 208v. Plg. db. pvd. *Vaitkūnas* (LPŽ II 1141); *Valančiūnas: 1621 *Walanciun* JNŠ 269v. Plg. db. pvd. *Valančiūnas* (LPŽ II 1146); *Venskūnas: 1601 *Węskuns* JNŠ 23. Plg. db. pvd. *Venskūnas* (LPŽ II 1190–1191) bei kt.

-ovič (rašoma: -(i)owicz, -owicz, -owicz) — 59 (10,61 %) antroponimai: 1618 *Bartkowicz* JNŠ 214; 1617 *Bernatowicz* JNŠ 197v; 1620 *Czapowicz*

JNŠ 249; 1618 *Danilowicz* JNŠ 221; 1618 *Gregorowicz* JNŠ 219; 1618 *Gregorowicz* JNŠ 218v; 1618 *Grycunowicz* JNŠ 211v; 1617 *Grygowicz* JNŠ 207v; 1621 *Iakubowicz* JNŠ 249v; 1618 *Iakunowicz* JNŠ 214; 1618 *Iankunowicz* JNŠ 212; 1617 *Ianowicz* JNŠ 197v; 1618 *Ianuŝkowicz* JNŠ 214v; 1618 *Iekonowicz* JNŠ 216v; 1618 *Janowicz* JNŠ 217v; 1618 *Kasperowicz* JNŠ 217v; 1620 *Laurzinowicz* JNŠ 241v; 1618 *Macieowicz* JNŠ 210v; 1618 *Marcinowicz* JNŠ 217v; 1617 *Martinowicz* JNŠ 199; 1618 *Matyiaŝowicz* JNŠ 222; 1618 *Michałowicz* JNŠ 209v; 1620 *Mikolaowicz* JNŠ 246; 1618 *Oftafowicz* JNŠ 211v; 1620 *Pawłowicz* JNŠ 249v; 1618 *Piotrowicz* JNŠ 214v; 1619 *Romanowicz* JNŠ 236v; 1601 *Stanisławowicz* JNŠ 20v; 1618 *Staniulowicz* JNŠ 210v; 1618 *Stasiunowicz* JNŠ 216; 1618 *Stefanowicz* JNŠ 222; 1618 *Stephanowicz* JNŠ 212v; 1617 *Walentynowicz* JNŠ 207; 1621 *Wawrinowicz* JNŠ 262; 1618 *Woyciechowicz* JNŠ 219v; 1618 *Woytkunowicz* JNŠ 218v ir kt.

-(i)uitis (rašoma: -(i)uyītis, -uitis, -uytis) — 38 (6,83 %) asmenvardžiai: *Jonuitis: 1618 *Ianuytis* JNŠ 209. Plg. db. pvd. *Jonūitis* (LPŽ I 844); *Martynuitis: 1620 *Martinuitis* JNŠ 243; 1618 *Martinuytis* JNŠ 214. Plg. db. pvd. *Martynuītis* (LPŽ II 169); *Motiejuitis: 1620 *Mateiuytis* JNŠ 253. Plg. db. pvd. *Motiejūitis* (LPŽ II 274) ir kt.

-(i)evič (rašoma: -ewyčz, -(i)ewicz, -iewicz) — 30 (5,42 %) antroponimų: 1621 *Ambrozewicz* JNŠ 269v; 1618 *Andrzejewicz* JNŠ 212; 1618 *Baniewicz* JNŠ 217v; 1618 *Barthoŝewicz* JNŠ 213v; 1621 *Iendrzeiewicz* JNŠ 262; 1621 *Iozewicz* JNŠ 265v; 1618 *Iurgiewicz* JNŠ 216v; 1620 *Janiskiewicz* JNŠ 249v; 1618 *Macieiewicz* JNŠ 211v; 1618 *mikolaiewicz* JNŠ 216; 1601 *Ostafieiewicz* JNŠ 19v; 1621 *Paulukiewicz* JNŠ 264; 1621 *Peczulewicz* JNŠ 264; 1601 *Thomafzewyčz* JNŠ 21; 1618 *więckiewicz* JNŠ 215v; 1621 *Woicieiewicz* JNŠ 270v(2) bei kt.

-onis (rašoma -onis) — 1 (0,18 %) asmenvardis: *Juknonis: 1617 *Iuknonis* JNŠ 200. Plg. db. pvd. *Juknónis* (LPŽ I 853).

Užfiksuoti tik 3 (0,54 % visų atkurtų) antroponimų vartojimo atvejai su deminutyvinėmis priesagomis. Kai kada šio tipo priesagos galėjo turėti ir patroniminę reikšmę (dar žr. Zinkevičius 1977a: 241; Maciejauskienė 1991: 227–228; 1993: 43; Ragauskaitė 2005: 100–101; 2018a: 105–114; 2019b: 180–190):

-elis (rašoma -(i)elis) — 1 (0,18 %) asmenvardis: *Mackelis: 1604 *Mackielis* JNŠ 48. Plg. db. pvd. *Mackēlis* (LPŽ II 125);

-(i)ulis (rašoma -(i)ulis) — 1 (0,18 %) antroponimas: *Kasiulis: 1601 *Kasiulis* JNŠ 27v. Plg. db. pvd. *Kasiūlis* (LPŽ I 939);

-utis (rašoma -ūtys) — 1 (0,18 %) asmenvardis: *Mikutis: 1617 *Mikūtyš* JNŠ 197. Plg. db. pvd. *Mikūtis* (LPŽ II 236).

XVI a. pabaigos — XVII a. pradžios Jonišio parapijos gyventojų antroponimų antroje dvinario įvardijimo vietoje dažniausi yra patroniminės kilmės asmenvardžiai. Jų daryba paliudijo lietuviškos patroniminės priesagos *-aitis* produktyvumą (359, t. y. 65 %). Tarp XVII a. pradžios vilniečių patronimų, sudarytų su lietuviškomis priesagomis, taip pat dominavo priesagos *-aitis* vediniai (Zinkevičius 1977a: 56–63). Todėl buvo spėjama, kad visai etnografinėi Lietuvai buvo bendra tėvavardžių su priesaga *-aitis* sistema (Zinkevičius 1977b: 153–155). Tačiau didžiausia priesagos *-aitis* vedinių koncentracija nustatyta Žemaitijoje ir Vakarų Aukštaitijoje, nors šios priesagos derivatų užrašyta ir įvairiose kitose Lietuvos vietose (Maciejauskienė 1991: 242). Ne tik priesaga *-aitis*, bet ir kitos lietuvių pavardžių tėvavardinės priesagos *-ėnas*, *-onis*, *-ūnas* turi daugiau ar mažiau apibrėžtus priesagų paplitimo arealus Lietuvoje. Antroponimai su priesaga *-onis* labiausiai paplitę Rytų Lietuvoje ir kai kuriuose Pietų Lietuvos vietovėse. Priesagos *-ūnas* vediniai taip pat dažniausi Rytų Lietuvoje, nors pasitaiko jų ir Pietų Lietuvoje (Maciejauskienė 1977: 161–163; 1991: 242).

Kita asmenvardžių grupė yra gerokai mažesnė. Ją sudaro tik 4 antroponimai (0,72 %). Tai: **Bartkus*: 1601 *Bartkus* JNŠ 21v. Plg. db. pvd. *Bařtkus* (LPŽ I 204); **Jurkus*: 1601 *Jurkaus* gen. sg. JNŠ 21v. Plg. db. pvd. *Juřkus* (LPŽ I 870); **Petrošius*: 1604 *Petrofius* JNŠ 48. Plg. db. pvd. *Petrōšius* (LPŽ II 442); **Venskus*: 1601 *Venskaus* gen. sg. JNŠ 20. Plg. db. pvd. *Veņskus* (LPŽ II 1190–1191). Kaip matyti, Jonišio parapijos krikščioniškos kilmės asmenvardžių formos yra labai įvairios.

4. Antroponimai, nefunkcionuojantys dabartiniame lietuvių vadyne

XVI a. pabaigos — XVII a. pradžios Jonišio parapijos 146 atkurti krikščioniškos kilmės antroponimai lyginami su dabartinėmis lietuvių pavardėmis. Nesuradus tikslų atitikmenų mūsų dienų vadyne, pateikiami keli būdingesni atitinkamos šaknies asmenvardžiai, pvz.: **Andruškaitis*: 1617 *Andruszkaitys* JNŠ 198. Dėl *andrušk-* plg. db. pvd. *Andruškà*, *Andruškėvičius*, *Andruškis* (LPŽ I 104); **Baltramiejaitis*: 1620 *Baltramaitytis* JNŠ 259. Dėl *baltramiej-* plg. db. pvd. *Baltramiejūnas* (LPŽ I 179); **Baltruškaitis*: 1621 *Baltruβkaitis* JNŠ 266. Dėl *baltrušk-* plg. db. pvd. *Baltruškà*, *Baltruškėvičius* (LPŽ I 181); **Baniuškaitis*: 1621 *Baniuβkuitis* JNŠ 265. Dėl *baniušk-* plg. db. pvd. *Baniuškaitis* (LPŽ I 188); **Beniušaitis*: 1601 *Beniuszaytis* JNŠ 27. Dėl *beniuš-* plg. db. pvd. *Beniušėvičius*, *Beniušis* (LPŽ I 233); **Bertašaitis*: 1609 *Bertaszaitis* JNŠ 111v. Dėl *bertaš-* plg. db. pvd.

Bertašauskis, Bertašėvičius, Bertāšius (LPŽ I 241); *Bertašiūnas: 1601 *Bertašiūns* JNŠ 25. Dėl *bertaš-* plg. db. pvd. *Bertašauskis, Bertašėvičius, Bertāšius* (LPŽ I 241); *Gabruitis: 1601 *Gabruitis* JNŠ 25. Dėl *gabr-* plg. db. pvd. *Gabrāitis* (LPŽ I 601); *Gasparuitis: 1621 *gasparuitis* JNŠ 264v. Dėl *gaspar-* plg. db. pvd. *Gasparāitis* (LPŽ I 629); *Genulaitis: 1621 *Genulaitis* JNŠ 260v. Dėl *genul-* plg. db. pvd. *Genūlis* (LPŽ I 653); *Gricaitis: 1601 *Gricaitis* JNŠ 22; 1601 *Gricaytis* JNŠ 29. Dėl *gric-* plg. db. pvd. *Gricas, Gricėvičius, Gricys, Griciukas, Griciūnas* (LPŽ I 709); *Jakulaitis: 1601 *Jokulaitis* JNŠ 26. Dėl *jakul-* plg. db. pvd. *Jakulāuskas, Jakulenis, Jakulėvičius, Jakūlis* (LPŽ I 792); *Jankūnaitis: 1620 *Iankunaitis* JNŠ 255v. Dėl *jankūn-* plg. db. pvd. *Jankūnas, Jankūnāvičius* (LPŽ I 802); *Jaskaitis: 1620 *Iaskaitis* JNŠ 257. Dėl *jask-* plg. db. pvd. *Jaska, Jaskāuskas, Jaskelis, Jaskėvičius* (LPŽ I 817); *Jociūnas: 1620 *Jaciun* JNŠ 249v; 1601 *Jocuns* JNŠ 18v. Dėl *joc-* plg. db. pvd. *Jocāitis, Jōcas, Jocėvičius, Jōcius, Jocōnis* (LPŽ I 835); *Jonuluitis: 1620 *Ianuūitis* JNŠ 248. Dėl *jonul-* plg. db. pvd. *Jonulaitis* (LPŽ I 844); *Jonuškaitis: 1621 *Ianuūkaitis* JNŠ 261; 1618 *Ianuūkaytis* JNŠ 211v; 1617 *Ianūszkaytis* JNŠ 199; 1620 *Ionuscāitis* JNŠ 256v; 1616 *jonuūkaitis* JNŠ 192v; 1601 *Jonufzkaitis* JNŠ 26v. Dėl *jonuš-* plg. db. pvd. *Jonuškā, Jonuškėvičius, Jonuškis* (LPŽ I 844); *Jukaitis: 1604 *Jukaitis* JNŠ 48. Dėl *juk-* plg. db. pvd. *Jukāvičius, Jūkelis, Jukėnas* (LPŽ I 852); *Juozuitis: 1620 *Iažuitif* JNŠ 249v. Dėl *juoz-* plg. db. pvd. *Juozāitis* (LPŽ I 861); *Jurguitis: JNŠ 201v. Dėl *jurg-* plg. db. pvd. *Jūrgaitis, Juḡgaitis, Jurgāitis* (LPŽ I 866); *Jurkuitis: 1601 *Jurkuitis* JNŠ 29v. Dėl *jurk-* plg. db. pvd. *Jurkāitis* (LPŽ I 868–869); *Krikštānaitis: 1601 *Krixtanaytis* JNŠ 20. Dėl *krikštān-* plg. db. pvd. *Krikštānas, Krikštānāvičius* (LPŽ I 1076); *Maceluitis: 1620 *Macalūitis* JNŠ 248. Dėl *macel-* plg. db. pvd. *Mācelaitis* (LPŽ II 122); *Macikaitis: 1601 *Macikaitis* JNŠ 30v. Dėl *macik-* plg. db. pvd. *Macikas* (LPŽ II 124); *Maciulaitis: 1609 *Maciūlaitis* JNŠ 114. Dėl *maciul-* plg. db. pvd. *Maciūlāvičius, Maciūlēvičius, Maciūliōnis, Maciūlis* (LPŽ II 124–125); *Maciuluitis: 1601 *Maciūlūitis* JNŠ 28v. Dėl *maciul-* plg. db. pvd. *Maciūlāvičius, Maciūlēvičius, Maciūliōnis, Maciūlis* (LPŽ II 124–125); *Macuitis: 1621 *Macuitis* JNŠ 262v. Dėl *mac-* plg. db. pvd. *Macāitis* (LPŽ II 121); *Mačiuluitis: 1620 *Maczuūitis* JNŠ 251v. Dėl *mačiul-* plg. db. pvd. *Māčiulaitis, Mačiulāitis* (LPŽ II 129); *Masiuluitis: 1621 *Masiūlūitis* JNŠ 264. Dėl *masiul-* plg. db. pvd. *Masiulāitis* (LPŽ II 173); *Masuitis: 1621 *Mafūitis* JNŠ 263. Dėl *mas-* plg. db. pvd. *Masāitis* (LPŽ II 170); *Mikailaitis: 1601 *Mikailaytis* JNŠ 29v; 1601 *Mikaylajcia* gen. sg. JNŠ 23v. Dėl *mikail-* plg. db. pvd. *Mikāila, Mikāilas, Mikailiōnis* (LPŽ II 25); *Mikailuitis: 1619 *Mikailūitis* JNŠ 236v. Dėl *mikail-* plg. db. pvd. *Mikāila,*

Mikáilas, Mikailiónis (LPŽ II 225); *Mikituītis: 1621 *Mikituītis* JNŠ 269v. Dėl *mikit-* plg. db. pvd. *Mikità, Mikitāvičius* (LPŽ II 229); *Mykoluītis: 1617 *Mikaluītis* JNŠ 205. Dėl *mykol-* plg. db. pvd. *Mykoláītis, Mýkolaitis, Mykolaitis* (LPŽ II 231); *Mikuītis: 1620 *Mikuītis* JNŠ 248v; 1617 *Mikujtis* JNŠ 202v. Dėl *mik-* plg. db. pvd. *Mikáītis* (LPŽ II 225); *Mikutuītis: 1620 *Mikutuītis* JNŠ 258. Dėl *mikut-* plg. db. pvd. *Mikutaitis, Mikutáītis* (LPŽ II 236); *Motiekuītis: 1620 *Motiekuītis* JNŠ 249. Dėl *motiek-* plg. db. pvd. *Motiekà, Motiekáītis, Motiėkus, Motiekúnas* (LPŽ II 274); *Paliuluītis: 1619 *Paluluītis* JNŠ 232. Dėl *paliul-* plg. db. pvd. *Paliulėnas, Paliuliónis, Paliulis, Paliuliúnas* (LPŽ II 382); *Pauluītis: 1620 *Pauluītis* JNŠ 248. Dėl *paul-* plg. db. pvd. *Pauláītis* (LPŽ II 408); *Pečiuluītis: 1621 *Peczuhuītis* JNŠ 265v(2). Dėl *pečiul-* plg. db. pvd. *Pečiulaitis, Pečiuláītis, Pečiulaitis* (LPŽ II 420); *Petralaitis: 1620 *Petralaitis* JNŠ 246v. Dėl *petral-* plg. db. pvd. *Petralėvičius, Petrālis* (LPŽ II 437); *Petrašaitis: 1618 *Pietrašajtis* JNŠ 219v. Dėl *petraš-* plg. db. pvd. *Petrašėvičius, Petrašėvskis, Petrašiúnas, Petrāšius* (LPŽ II 438); *Petrošiūnaitis: 1620 *Petrošunaitis* JNŠ 251v. Dėl *petrošiūn-* plg. db. pvd. *Petrošiúnas* (LPŽ II 442); *Pocaitis: 1601 *Pocayītis* JNŠ 28. Dėl *poc-* plg. db. pvd. *Pōcas, Pocauskas, Pocėvičius* (LPŽ II 482–483); *Romanuītis: 1619 *Romannuyc* JNŠ 233. Dėl *roman-* plg. db. pvd. *Romanaitis* (LPŽ II 619); *Staniuluītis: 1619 *Staniuluyc* JNŠ 232; 1618 *Staniuhuytis* JNŠ 211v. Dėl *staniul-* plg. db. pvd. *Staniuláītis* (LPŽ II 802); *Stankūnaitis: 1620 *Stankunaitis* JNŠ 254v. Dėl *stankūn-* plg. db. pvd. *Stankúnas, Stankūnāvičius* (LPŽ II 804); *Stoniūnas: 1601 *Stoniuns* JNŠ 18. Dėl *ston-* plg. db. pvd. *Stōnis, Stónis, Stonys, Stōnius* (LPŽ II 826); *Tamošuitis: 1601 *Tamošuitis* JNŠ 30v. Dėl *tamoš-* plg. db. pvd. *Tamošáītis* (LPŽ II 1016); *Urnėžiuitis: 1621 *Vrnežuitis* JNŠ 259v. Dėl *urnėž-* plg. db. pvd. *Urniėžis, Urniėžius* (LPŽ II 1113); *Vaitiekuītis: 1619 *Vaitekuītis* JNŠ 237. Dėl *vaitiek-* plg. db. pvd. *Vaitiekáītis* (LPŽ II 1139); *Valančaitis: 1617 *Wołac̣zayītis* JNŠ 202. Dėl *valanč-* plg. db. pvd. *Valančauskas, Valančiónis, Valančis, Valančiúnas, Valančius* (LPŽ II 1146); *Valentínaitis: 1601 *Valentínaitis* JNŠ 19v. Dėl *valentin-* plg. db. pvd. *Valentinas, Valentínāvičius* (LPŽ II 1150); *Vasiulaitis: 1601 *Wasiulaitis* JNŠ 28. Dėl *vasiul-* plg. *Vasiuliauskas, Vasiulis* (LPŽ II 1170).

Paaikškėjo, kad 92 (63 % visų rekonstruotų) atkurti asmenvardžiai vartojami ir šiomis dienomis. Dalis, t. y. 54 (37 %) turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos dabartinių pavardžių atitikmenis. Tarp šiuo metu nepaliudytų antroponimų dažni priesagos *-(i)uītis* vediniai. Ankstesni XVII a. lietuvių istorinių asmenvardžių tyrimai beveik nėra paliudiję šios priesagos vartosenos. Tačiau manoma, kad priesaga *-uītis* yra vadintina patronimine priesaga. Tai

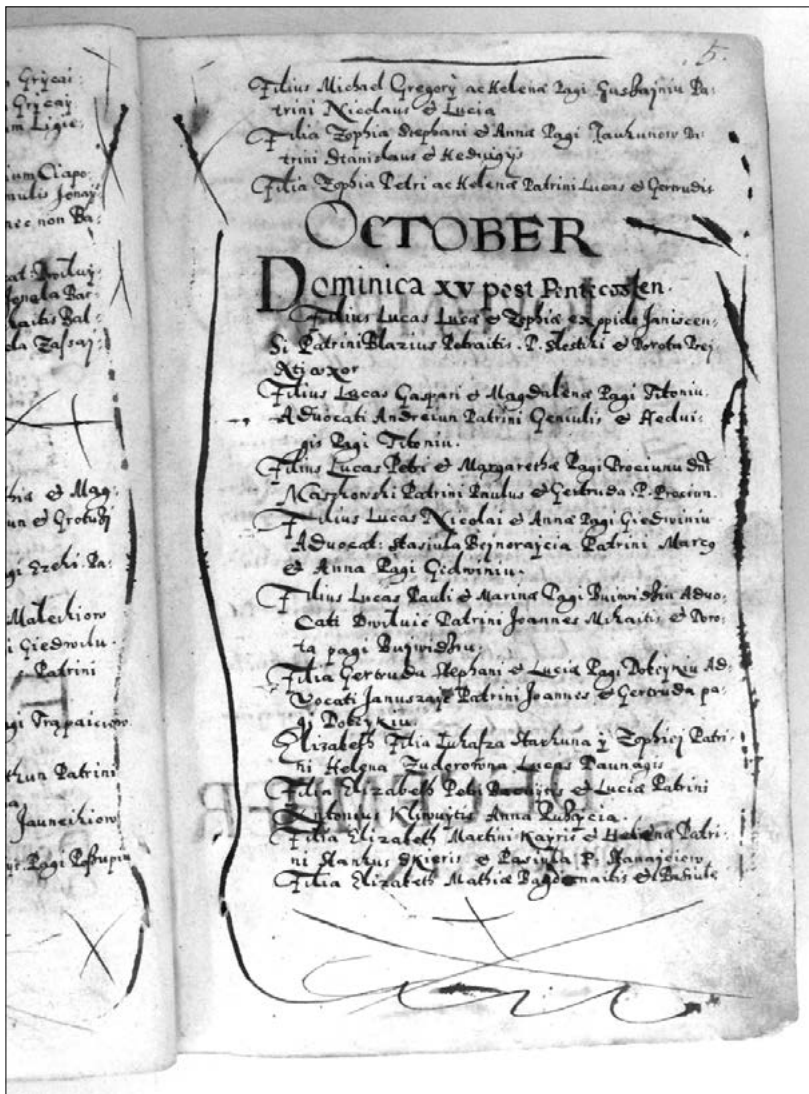
leidžia daryti XVII a. Gruzdžių parapijos antroponimų su priesaga *-uitis* gausa ir detali jų antroponiminė analizė (Maciejauskienė 2010: 820). Tarp nagrinėtų XVI–XVII a. Jonišio miestiečių patroniminės kilmės asmenvardžių priesagos *-(i)uitis* vediniai sudarė 14,60 % (Ragauskaitė 2019b: 187, 194). Kai kurie straipsnyje analizuoti krikščioniškos kilmės antroponimai yra vertintini kaip grafiniai variantai. Jie galėjo atsirasti nedėsningai dėl raštininkų neatidumo ar kt. ekstralingvistinių aplinkybių (lietuvių, lenkų ir lotynų kalbų sąveikos).

5. Išvados

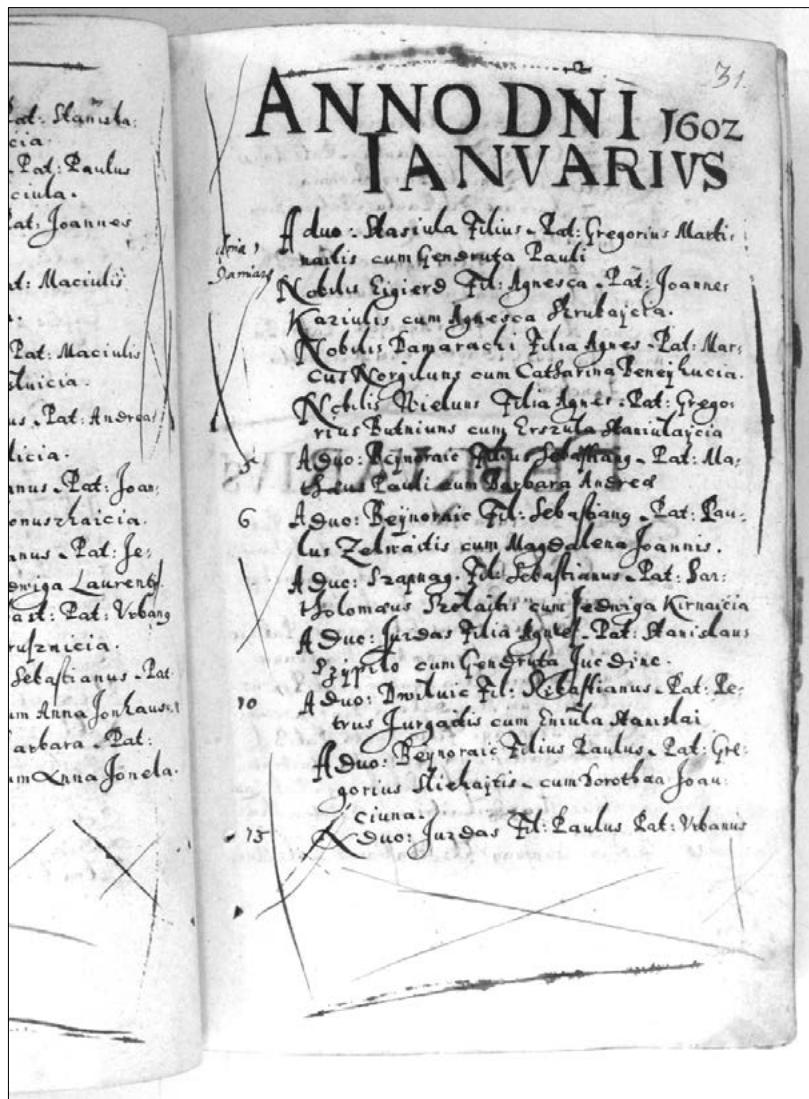
1. Iš 1599–1621 m. Jonišio parapijos krikšto metrikų knygos buvo atrinkti kaimų gyventojų 556 dvinariai užrašymai. Pirmieji šių dvinarių įvardijimų nariai — tai krikščioniški vardai. Daugiausia surasta tradicinių krikščioniškų vardų lyčių.
2. Darybinei analizei atrinkti 556 krikščioniškos kilmės asmenvardžiai (antrieji dvinario įvardijimo modelio nariai) buvo suskirstyti į dvi grupes: 1) antroponimai su lietuviškomis *-aitis*, *-(i)onis*, *-(i)ūnas*, *-(i)uitis* ir slaviškomis *-evič*, *-ovič* patroniminėmis priesagomis, su deminutyvinėmis priesagomis ir 2) asmenvardžiai be šių priesagų.
3. Pirmoji grupė yra gerokai didesnė. Ją sudaro 552 (99,28 % visų antrųjų antroponimų) asmenvardžiai. Tarp jų dažniausi patroniminių priesagų *-aitis* (359, t. y. 65 %) vediniai. Antrojoje grupėje tik 4 (0,72 %) antroponimai.
4. Palyginus 146 atkurtų asmenvardžių formas su dabartinėmis lietuvių pavardėmis, nustatyta, kad 92 (63 %) funkcionuoja ir šiandien. Mažesnis dalis, t. y. 54 (37 % visų atkurtų antroponimų) turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos dabartinių pavardžių atitikmenis.

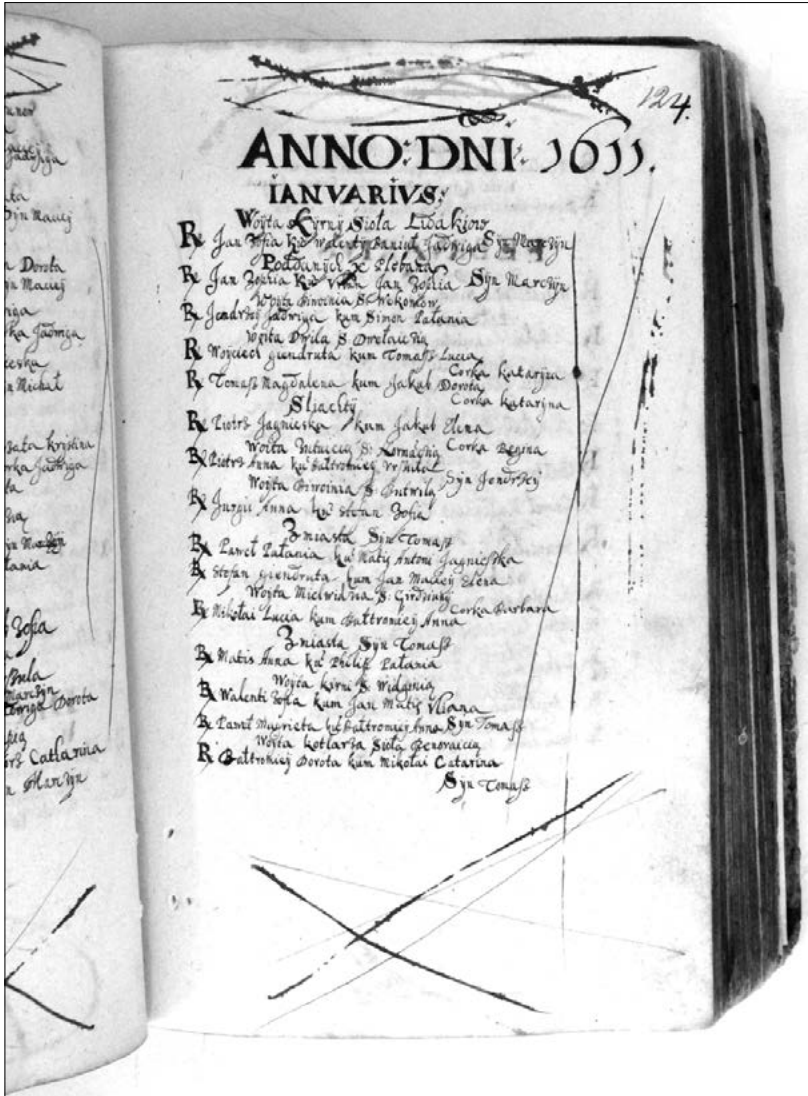
Priedai

1 pav. 1599 m. fragmentas iš 1599–1621 m. Jonišio parapijos
krikšto metrikų knygos (l. 5)

2 pav. 1602 m. fragmentas iš 1599–1621 m. Jonišchio parapijos krikšto metrikų knygos (l. 31)

3 pav. 1611 m. fragmentas iš 1599–1621 m. Jonišchio parapijos krikšto metrikų knygos (l. 124)

Sutrumpinimai

db. — dabartinis, -ė
gen. — lo. (cāsus) genetīvus 'kilmininko linksnis'
plg. — palygink
sg. — lo. (numerus) singulāris 'vienaskaita'
pvd. — pavardė
v. — vardas

Istorijos šaltinis

Jnš = 1599–1621 m. Jonišio parapijos krikšto metrikų knyga [„Liber Baptisatoru(m) || Ecc(lesi)æ Parochialis Jani=||scensis ab Anno 1599. — || usq(ue) ad An(n)um || 1621. -“]. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 1196. Ap. 1. B. 76.

Literatūra

- Garliauskas, Vidas. 1998. Lietuviškos oikonomių lytys nelietuviškuose XVI–XIX a. šaltiniuose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 123–204.
- Garliauskas, Vidas. 2004. *XVII a. Molėtų bažnyčios krikšto ir santuokos metrikų knyga*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LPŽ I–II = *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, aut. Vitalija Maciejauskienė, Marija Razmukaitė, Aleksandras Vanagas, ats. red. Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- LVKŽ = *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, aut. Kazys Kuzavinis, Bronys Savukynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1977. Lietuvių asmenvardžių priesagų paplitimas XVII a. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 159–168.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1991. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1993. Kriaunų parapijos XVII–XVIII a. asmenvardžiai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 32: *Baltų onomastikos tyrimai*, 34–99.
- Maciejauskienė, Vitalija. 2010. Gruzdžių pavardės: istorija ir dabartis. *Gruzdžiai* 2, Vilnius: Versmė, 818–844.
- Ragauskaitė, Alma. 1999. XVI a. II pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai. *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 41, 145–158.
- Ragauskaitė, Alma. 2004. XVI–XVII a. joniškiečių asmenvardžiai. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai, Ryga: Lucilijus, 8–18.
- Ragauskaitė, Alma. 2005. *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Ragauskaitė, Alma. 2015. Seniausios Lietuvoje 1599–1621 metų Jonišio krikšto metrikų knygos joniškiečių moterų asmenvardžiai lietuvių istorinės antropomimijos kontekste. *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 55–81.
- Ragauskaitė, Alma. 2018a. XVII a. kėdainiečių asmenvardžių darybos tendencijos. *Baltu filologija* 27, 101–118.

- Ragauskaitė, Alma. 2018b. XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai. *Acta Linguistica Lithuanica* 78, 53–75.
- Ragauskaitė, Alma. 2019a. Lietuviškos kilmės asmenvardžiai seniausioje Lietuvoje 1599–1621 m. Jonišio krikšto metrikų knygoje. *Baltu filologija* 28(1), 153–168.
- Ragauskaitė, Alma. 2019b. Joniškiečių vyrų asmenvardžių darybos tendencijos seniausioje Lietuvoje 1599–1621 m. Jonišio krikšto metrikų knygoje. *Acta Linguistica Lithuanica* 80, 177–194.
- Vanagas, Aleksandras. 1974. Pavardės iš hebrajiškos kilmės vardų. *Žodžiai ir žmonės*. Vilnius: Mintis, 86–152.
- Vanagas, Aleksandras. 1977. Pavardės iš graikiškos kilmės vardų. *Žmonės ir kalba*. Vilnius: Mokslas, 48–92.
- Vanagas, Aleksandras. 1980. Pavardės iš lotyniškos kilmės vardų. *Kalba ir mintis*. Vilnius: Mokslas, 52–95.
- Vanagas, Aleksandras. 1982. *Mūsų vardai ir pavardės*. Vilnius: Mokslas, 68–72.
- Vanagas, Aleksandras. 1983. Pavardės iš slaviškos kilmės vardų. *Mintis ir ženklas*. Vilnius: Mokslas, 73–103.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1977a. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1977b. Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje. *Baltistica. II priedas*, 151–156.
- Zinkevičius, Zigmąs. 2005. *Krikščionybės ištakos Lietuvoje*. Vilnius: Katalikų akademija.
- Zinkevičius, Zigmąs. 2007. *Senosios Lietuvos valstybės vardynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius, Zigmąs. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius, Zigmąs. 2010. *Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Žilys, Saulius. 2012. Bažnyčių metrikų knygos ir parapijiečių sąrašai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje: kilmė ir konfesiniai ypatumai. *Atminties institucijų rinkiniai. Bibliotheca Lithuana 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 123–154.

Alma Ragauskaitė
 Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centras
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
 alma.ragauskaite@lki.lt
 ORCID: 0000-0001-5952-8027

KOPSAVILKUMS

Kristīgas cilmes personvārdi vecākajā lietuviešu kristību metriku grāmatā Jonišķos (1599–1621)

Alma RAGAUSKAITĒ

Draudžu metriku grāmatas ir viens no svarīgākajiem Lietuvas vēsturiskās antroponīmijas izpētes avotiem. Šo reģistru kontekstā izceļas hronoloģiski unikāls Jonišķu pilsētas kristību reģistrs no 1599. līdz 1621. gadam, kas pašlaik ir vecākais zināmais lietuviešu draudzes reģistrs Lietuvā. No 556 kristīgas cilmes antroponīmiem, kas analizēti rakstā, 146 gadījumos tika rekonstruētas personvārdu formas (*Andriejūnas, *Baltramejūnas, *Čepaitis, *Griciūnas, *Jankūnas, *Kasiulis, *Laurynaitis, *Motiejūitis, *Petrāitis, *Ramonaitis, *Stanaitis, *Šimaitis, *Tamošaitis, *Vaitiekaitis). Salīdzinot rekonstruētos antroponīmus un mūsdienu Lietuvas uzvārdus, redzams, ka 92 (63 %) no tiem mūsdienās ir joprojām sastopami. Daļai no tiem, t. i. 54 (37 % no visiem rekonstruētajiem antroponīmiem), ir atrodami līdzīgi tās pašas cilmes uzvārdi, taču ar atšķirīgiem formantiem (*Andruškaitis, *Baniuškuitis, *Gricaitis, *Maciulūitis, *Pečiulūitis, *Romanūitis, *Stankūnaitis, *Tamošūitis, *Urnīežiūitis, *Valančaitis).

SUMMARY

Personal Names of Christian Origin in the Oldest Lithuanian Baptismal Register of Joniškis Parish (1599–1621)

Alma RAGAUSKAITĒ

Parish registers are among the most important historical documents of Lithuanian historical anthroponymy. A chronologically unique baptismal register of Joniškis parish dating from 1599–1621, which is currently the oldest known Lithuanian parish register in Lithuania, stands out in the context of such registers. Out of 556 anthroponyms of Christian origin analysed in the article, 146 personal names with Lithuanian suffixes were reconstructed (*Andriejūnas, *Baltramejūnas, *Čepaitis, *Griciūnas, *Jankūnas, *Kasiulis, *Laurynaitis, *Motiejūitis, *Petrāitis, *Ramonaitis, *Stanaitis, *Šimaitis, *Tamošaitis, *Vaitiekaitis). A comparison of the reconstructed anthroponyms and present-day Lithuanian surnames shows that 92 (63 %) of them still occur today. Some of them, i. e. 54 (37 % of all reconstructed anthroponyms), have equivalent surnames of the same origin but different formation (*Andruškaitis, *Baniuškuitis, *Gricaitis, *Maciulūitis, *Pečiulūitis, *Romanūitis, *Stankūnaitis, *Tamošūitis, *Urnīežiūitis, *Valančaitis).

A CASE OF TEACHING MODERN LATVIAN

Ērika SAUSVERDE
Vilnius University

To learn the new words was one thing, to learn their meanings was another. It sounds maybe a bit paradoxical, but it is easy. One learns the words first as names and that takes nothing but a good memory. But these names are not neutral, they are covered by the centuries of lava of human knowledge, feelings, experiences and values. To learn a new language becomes in that way a pervasive travel into a different understanding of the world and life itself.

Theodor Kallifatides

In December 1986 after finishing PhD studies in historical linguistics in St. Petersburg I started to work at Vilnius University. To my surprise my main task became the teaching of Latvian to numerous students studying Lithuanian Philology as their main subject. Not Swedish or Gothic or other old Germanic Languages — my specialization, but my mother tongue. Simultaneously I myself was strenuously learning Lithuanian — the thought that in a month I should deliver a course on Old Germanic Languages in Lithuanian, about which I then knew so little, spurred me on as nothing else — a few classes of Lithuanian which I attended in St. Petersburg when we took our time reading some weird and wonderful Lithuanian fairy tales were left far behind — in a month I should tell students in Lithuanian about peripeteias of visi- and ostrogoths, *Codex Argenteus*, runic inscriptions etc.¹ Maybe it was a blessing that I was not then acquainted with the modern methodology of language teaching, and was groping my way, choosing instinctively, feeling on a hunch which way of learning and teaching would be the best. I was glad at least to realize which way of learning and teaching I did not like and could reject methods and sources which I would not like to use learning languages myself. Curiously enough, my knowledge of Lithuanian structure was based on 11 chapters of Alfred Senn's book *Kleine Litauische Sprachlehre*, published in Heidelberg in 1929, kindly lent to me by my advisor prof. Leonard Herzenberg. My first two sentences in Lithuanian

---

¹ The difference between these two live Baltic Languages is much greater than, e.g., between the Scandinavian ones which have stayed close to each other (by which I mean Swedish, Norwegian and Danish) — the structure of Lithuanian and Latvian is very similar and it is possible to recognize much of vocabulary, but the difference is too great to comprehend one other, hence you must learn. To some extent, the difference could be compared to that of Swedish and German.

which I coincidentally read in Senn's book when I opened it for the first time were: *Alus yra skanus* („Beer is tasty“) and *Lietuvos prezidentas gyventų Vilniuje, jeigu tas miestas nebūtų lenkų* (‘the President of Lithuania would have lived in Vilnius, if that city had not been Polish’)². Those phrases captured my heart, plus I simply liked the structure of the book, the clear exposition of grammar, which I preferred to the then popular and available textbook of Lithuanian. With regard to lexicon I simply tried to write the texts of my lectures (including jokes) and learned them by heart (I can just imagine how students were entertained listening to me). Similarly I was searching for my own method of teaching languages. I did not like the textbooks published on either side of the Iron Curtain that were then available — it wasn't the ideology that was a barrier for me, but the “woodenness” of their language.

No method of teaching languages is bad or “not modern” if it works. A brief history of language teaching shows that many new ideas are revised old ones and are not particularly new, as demonstrated by Kelly (1969), Howatt (1984) and others. According to Richards and Rodgers (1986: 1), today's controversies reflect contemporary responses to questions that have been asked often throughout the history of language teaching. As indicated by Eloeva, numerous reviews of the subject (even the most brief ones) show that, in spite of the impressive diversity of methods and approaches to language teaching, certain basic ideas about the specifics of connection and interplay between language and cognition, language and mind are repeated, reinterpreted, rejected and used again on theoretical as well as empirical levels (this being true since the 19th century) (Eloeva 2009). A detailed analysis of the different methods can be found in Richards and Rodgers (1986). This gives an excellent detailed account of major twentieth-century trends in language teaching. If we were to make a brief summary of some more popular teaching methods, one of the most well-liked in XX century was *The Direct Method*, which refers to the most widely known of natural methods. In practice it stood for the following principles and procedures:

1. Classroom instruction was conducted exclusively in the target language.
2. Only everyday vocabulary and sentences were taught.
3. Oral communication skills were built up in a carefully graded progression organized around question-and-answer exchanges between teachers and students in small, intensive classes.
4. Grammar was taught inductively.
5. New teaching points were introduced orally.

---

² That phrase of course could not be pronounced out loud in those Soviet times as one could easily find oneself in prison.

6. Concrete vocabulary was taught through demonstration, objects, and pictures; abstract vocabulary was taught by association of ideas.
7. Both speech and listening comprehension were taught.
8. Correct pronunciation and grammar were emphasized.
(Richards and Rodgers 1986: 9–10)

These principles are seen in the following guidelines for teaching oral language, which were followed in Berlitz schools:

- Never translate: demonstrate
- Never explain: act
- Never make a speech: ask questions
- Never imitate mistakes: correct
- Never speak with single words: use sentences
- Never speak too much: make students speak much
- Never use the book: use your lesson plan
- Never jump around: follow your plan
- Never go too fast: keep the pace of the student
- Never speak too slowly: speak normally
- Never speak too quickly: speak naturally
- Never speak too loudly: speak naturally
- Never be impatient: take it easy

(Titone 1968: 100–101, cited in Richards and Rodgers 1986: 9–10)

The Direct Method was quite successful in private language schools, but was gradually modified into versions that combined some Direct Method techniques with more controlled grammar-based activities (Ibid: 11).

The other popular language teaching methodologies include such methods as e.g. Grammar-translation; Audio-lingual; The structural approach; Total Physical Response (TPR); Communicative language teaching (CLT); The Silent Way; Community Language Learning; Immersion; Task-based language learning; The Natural Approach; The Lexical Syllabus and so forth (see e.g. Richards and Rodgers 1986, where particular language teaching methods and philosophies are discussed and analysed).

As Richards and Rodgers precisely notice, the survey of language methods raised the questions that prompted innovations and new directions in language teaching in the past, but they are still relevant nowadays:

1. What should the goals of language teaching be?
2. Should a language course try to teach conversational proficiency, reading, translation, or some other skill?
3. What is the basic nature of language, and how will this affect teaching method?

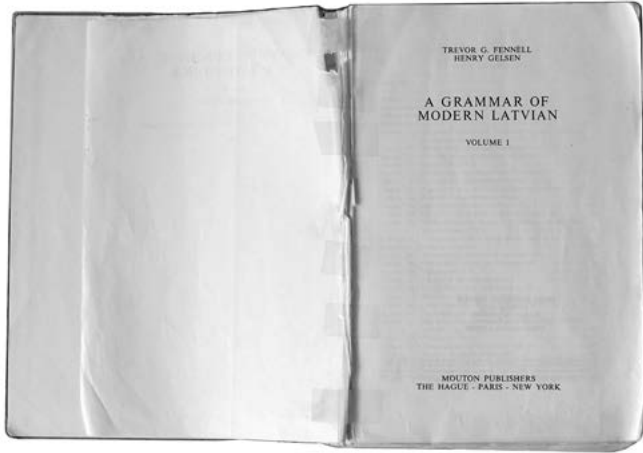
4. What are the principles for the selection of language content in language teaching?
5. What principles of organization, sequencing, and presentation best facilitate learning?
6. What should the role of the native language be?
7. What processes do learners use in mastering a language, and can these be incorporated into a method?
8. What teaching techniques and activities work best and under what circumstances? (Ibid: 12).

Today in the 21st century so-called communicative language teaching (CLT) has become a buzzword in discussions of the practice and theory of second and foreign language teaching (see Savignon 2007). Though CLT can be seen to derive from a multidisciplinary perspective that includes, at least, linguistics, psychology, philosophy, sociology, and educational research (Ibid: 209) and to incorporate dialogue in all possible meanings as one of its fundamentals (Bakhtin's *Dialogue of cultures* included), it seems there is a big gap between CLT as an approach and its implementation. Nowadays the world is filled with numerous textbooks based on the principles of the CLT approach full with plenty of dialogues like "at the station", "at the post office" and so forth with plain and primitive texts where a normal developed person just loses his/her identity (of course, there are exceptions). What is the main thing you actually need when you want to send a parcel? — Money. You can be tired and hardly mumble a word, but if you have money you will manage it. But if you approach, for example, a lady in the post-office e. g. in Greece speaking in the language of Kavafis and Seferis you have a chance to send the parcel even without money.³ In this context the understanding of Bakhtin's idea of the dialogicity of speech does not disappear, but still I agree with idea that dialogue should be born within the free communication of learners who are taught to produce a monologue (Eloeva 2009).

Recognition of the complexity and diversity of language learning contexts has led some to suggest that we have moved 'beyond methods' to a postmethod condition (Kumaravdivelu 2002, cited in Savignon, 2007: 218). Nowadays armed by different kinds of knowledge about language teaching looking back at the dawn of my activity I can formulate that my instinctively chosen method was based on mixed principles from different methodologies, including Audio-Lingual and others. The materials I used were "just" good texts. In the case of the Latvian course for beginners these comprised plenty of poetry — mostly

---

³ This example is from Prof. Fatima Eloeva, whose teaching methods show extraordinary results with regard language acquisition over a relatively short time.

Figure 1. The copy of the book *A Grammar of Modern Latvian* by Trevor G. Fennell and Henry Gelsen (1980) used as a class manual for more than 20 years

wonderful children’s poetry by Jānis Baltvilks — and other hitherto unadopted texts, whether in the original, such as Latvian fairy tales, or translations, e.g. *Winnie the Pooh*.⁴ I was happy to find at the University Library *A Grammar of Modern Latvian* by Trevor G. Fennell and Henry Gelsen (1980). I liked its approach — the clear exposition of grammar with hundreds of drills to translate.⁵ Such a method, i.e. of constructing lectures around good texts along with plenty of oral (grammar) drills⁶, I also successfully used in my Swedish classes, where the intensity of the course allowed us to rather rapidly move to the marvellous poetry of Tomas Tranströmer and related discussions.⁷ I completely agree with the idea that such a method concentrates on helping the learner to move rather speedily from the phase of interlanguage to the target language or in the ideal case (using certain mnemonic techniques) to avoid the phase of interlanguage.

⁴ A. A. Milne’s *Winnie the Pooh* in a wonderful translation of Vizma Belševica in Latvia has become folklore — it is often quoted by people (some years ago I heard it three times during one week — by 2 politicians and a basket coach).

⁵ When meeting former students years later they still quote me *Mums ir vīns pagrabā* (“We have wine in the cellar” — one of thousand sentences/drills in Fennell/Gelsen’s book) along with numerous poems.

⁶ Of course, accompanied by hundreds of different sources and techniques.

⁷ It was fascinating to hear that the well known Swedish writer Theodor Kallifatides, who came to Sweden at the age of 25, learned Swedish reading August Strindberg.

References

- Eloeva, Fatima. 2009. Language teaching — monologue or dialogue? *Proceedings of 9th International Conference on Greek Linguistics*. 29 October 2009–31 October 2009 Chicago, Illinois, USA.
- Fennell, Trevor G., Henry Gelsen. 1980. *A Grammar of Modern Latvian*. Volumes 1–3. De Gruyter Mouton.
- Howatt, Anthony P. R. 1984. *A History of English Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kelly, Louis G. 1969. *25 Centuries of Language Teaching; an inquiry into the science, art, and development of language teaching methodology, 500 B.C.–1969*. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.
- Kumaravadivelu, B. 2002. *Beyond Methods: Macrostrategies for Language Teaching*. New Haven and London: Yale University Press.
- Richards, Jack C., Theodore S. Rodgers. 1986. *Approaches and Methods in Language Teaching. A description and analyses*. *Cambridge Language Teaching Library*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Savignon, Sandra J. 2007. Beyond communicative language teaching: What's ahead? *Journal of Pragmatics* 39 (2007). 207–220.
- Titone, Renzo. 1968. *Teaching Foreign Languages: An Historical Sketch*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.

Ērika Sausverde
Skandinavistikos centras
Filologijos fakultetas
Vilniaus Universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
erika.sausverde@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Mūsdienu latviešu valodas mācīšanas gadījums

Ērika SAUSVERDE

Neskaitāmi valodu mācību tēmas pārskati liecina, ka, neraugoties uz metožu un pieeju iespaidīgo daudzveidību, dažas pamatidejas tiek daudzkārt atkārtotas un interpretētas. Valodu apguves kontekstu sarežģītības un daudzveidības atzišana dažiem autoriem liek domāt, ka esam nonākuši līdz „postmetodes“ stāvoklim (Kumaravadivelu 2002; Savignon 2007). Šķiet, ka pastāv liela atšķirība starp CLT (komunikatīvā valodas mācīšana — viena no populārākajām metodēm mūsdienās) kā pieeju un tās īstenošanu. Šajā rakstā tiek uzskatīts, ka dialogam, kas ir viens no CLT pamatiem, vajadzētu veidoties brīvā saziņā starp izglītojamajiem, kuriem māca veidot monologu. Lekciju konstruēšana ap labiem tekstiem kopā ar daudziem (gramatikas) vingrinājumiem ir metode, kas var palīdzēt izglītojamajam diezgan ātri pāriet no starpvalodas fāzes uz mērķvalodu.

LATVIEŠU PERSONVĀRDI AR *-IT* UN *-ULL* 17. GADSIMTĀ

Renāte SILIŅA-PIŅĶE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Raksta virsrakstā formulētā tēma ir daļa no plašāka pētījuma par latviešu personvārdiem Vidzemē 17. gadsimta pirmajā pusē.¹ Šoreiz ir analizēti personvārdi ar formantiem *-it* un *-ull* un to rakstības varianti.

Atbilstošie mūsdienu latviešu valodas piedēkļi *-it-* un *-ul-* jaunākajā akadēmiskajā „Latviešu valodas gramatikā” saistībā ar antroponīmiem ir pieminēti tikai deminutīvu un sarunvalodā lietotu hipokoristiku funkcijā (Vulāne 233: 242), bet attiecībā uz senākiem personvārdiem šis jautājums vēl ir pētāms.² Tas arī tika izvirzīts par mērķi šajā rakstā. Lai to sasniegtu, ir izvērtēts apjomīgais latviešu personvārdu materiāls 1638. gada zviedru arklu revīzijas protokolos Vidzemē un salīdzināts ar 17. un 18. gadsimta vārdnīcu dotumiem.

Pirms iedziļināšanās 17. un 18. gadsimta latviešu personvārdu raibajā daudzveidībā tika noskaidrota piedēkļu vai šķietamu piedēkļu *-it-* un *-ul-* izplatība mūsdienu personvārdos. Šim mērķim tika izmantoti 2020. gada kalendārā iekļautie personvārdi. No 1013 kalendārvārdiem vismaz formāli ar šādām izskaņām saistāmi bija 22 vārdi, kas ir nedaudz vairāk nekā 2 % no visiem kalendārvārdiem, turklāt lielākā to daļa (19 vārdi) ir sieviešu personvārdi ar izskaņu (vai tikai šķietamu izskaņu) *-īte*: *Dainuīte*, *Dzirkstīte*, *Edīte*, *Gudrīte*, *Jaurīte*, *Judīte*, *Mārīte*, *Modrīte*, *Mudīte*, *Mudrīte*, *Rudīte*, *Sarmīte*, *Saulcerīte*, *Skaidrīte*, *Vijolīte*, *Vizbulīte*, *Zeltīte*, *Ziedīte* un *Žubīte*. Atlikušie trīs ir vīriešu vārdi *Andulis*, *Bērtulis* un *Indulis*. Lielākā daļa sieviešu vārdu ir latviskas cilmes, ko nevar teikt par vīriešu vārdiem, bet latviskas cilmes nav arī vārdi *Edīte*, *Judīte* un, iespējams, *Mārīte*.³ Trim vārdiem — *Bērtulis*,

¹ Sal. arī rakstus Siliņa-Piņķe (2005, 2014a, 2014b).

² Vēl izteiktāk tas senajos tekstos attiecināms uz formantu *-ing*, proti, iespējamo piedēkli *-in-*, kas apjomīgāka personvārdu materiāla dēļ analizējams atsevišķā rakstā. Lidz šim pētījumi ir veikti tikai par senākajiem latviešu uzvārdiem, kas darināti no latviešu valodas apelatīviem (sal. Blese 1929: 78–80, 91). Arī lietuviešu vēsturiskajā antroponomastikā šie piedēkļi ir skarti (gan tikai nedaudz) tieši uzvārdu darināšanas kontekstā (piemēram, Ragauskaitē 2019: 181; Sinkevičiūtē 2006: 116–118).

³ Vairāk par deminutīviem patstāvīgu personvārdu funkcijā mūsdienās, par to darināšanas modeļiem, rašanās laiku un izplatību mūsdienās skat. Balode (2018). Autore arī secina, ka „deminutīvu personvārdu lietojums pagātnē, to izplatība dažādos Latvijas reģionos un Baznīcas ietekme to izvēlē ir vēl nākotnē pētāmi jautājumi” (Balode 2018: 200).

Edīte un *Judīte* — vispār nevar runāt par izskaņu, bet tikai par svešas cilmes vārdu pielāgošanu latviešu valodas izrunai un formālu sakritību ar latviešu izskaņām. Lielākā daļa šo personvārdu latviešu antroponimiskajā sistēmā ir ienākuši tikai 19. un 20. gadsimtā (sal. Balode 2018: 198–200), tāpēc liela līdzība ar 17. gadsimta personvārdiem nebija sagaidāma.

2. 1638. gada revīzijas dati

17. gadsimta personvārdu materiāla apzināšanai no Vidzemes 1638. gada zviedru arklū revīzijas⁴ tika ekscerpēti visi personvārdi, kuri formāli atbilda sākumā noteiktajiem kritērijiem, t. i., beidzās ar *-it* un *-ull*, vai to rakstības varianti. No kopumā 825 revīzijas materiālā sastopamajām personvārdu formām šādas bija 16 (t. i., apmēram 1,9 %). Savukārt, ja paskatās uz revīzijā pieminēto personu skaitu, tad no 12 150 minētajiem zemniekiem šādi ir pierakstītas 25 personas (t. i., apmēram 0,2 %). 13 personu desmit vārdi beidzas ar *-it(t)*, *-its*, *-itz* un 12 personu seši vārdi beidzas ar *-ull* vai *-uls*. Tātad gan šādu vārdu skaits, gan to lietojuma biežums ir samērā niecīgi.

Būtiski bija arī noskaidrot, vai kādas komisijas rakstvedis nav īpaši aizrāvies ar latvisku izskaņu pierakstīšanu vai varbūt ar to pilnīgu ignorēšanu. Izrēķinot šādu vārdu procentuālo daļu no visiem katrā revīzijas komisijā pierakstītajiem vārdiem, jāsecina, ka to īpatsvars ir neliels. Piecas komisijas (1., 5., 6., 7. un 10. komisija) ar mazākajiem revidēšanas apgabaliem un salīdzinoši nelielāku revidēto personu skaitu šādus vārdus nav pierakstījušas. Pārējās piecās komisijās to biežums svārstās robežās no 0,03 līdz 0,75 %. Visvairāk to ir astotās komisijas protokolā, kurš arī citādi izceļas ar lielu personvārdu formu daudzveidību.

Jāuzsver gan, ka šajā materiāla apzināšanas stadijā kā atsevišķi vārdi ir skaitīti visi rakstības varianti un vēl nav pievērsta uzmanība attiecīgo vārdu formām citās, pārsvarā vācu, valodās.

3. Formants *-ul*

Kā pirmais personvārds (pēc alfabētiska uzskaitījuma) šajā nodaļā ir atzīmējams 2020. gada kalendārā sastopamais (un ievadā minētais) vārds *Andulis*, jo seši vārdi ar *-ull* 1638. gada revīzijas materiālā ir *Andull* (5 personas), *Jackull* (1), *Janull* (1), *Mattuls* (1), *Michuls* (1) un *Mickull* (3), kas, visticamāk (bet ne pilnīgi droši), ir latviešu valodā darināti atvasinājumi no

⁴ Vairāk par pašu revīziju skat. Edgara Dunsdorfa ievadu revīzijas edīcijai (Dunsdorfs 1938), attiecībā uz antroponīmu materiālu tajā skat. arī Siliņa-Pinķe (2005: 143–145; 2014a).

revīzijas protokolos krietni biežāk fiksētajiem vārdiem *Andress*, *Jakobs* (t. i., no īsformas *Jaks* vai *Jāks*), *Jānis*, *Matīss* (vai no īsformas *Mats*) un *Miķelis* (vai no īsformas *Mīks*) vai, kas šķiet mazāk ticami, no krievu vārda *Mikola* (< *Nikolajs*).⁵ Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā“ ir ietverti tikai trīs no šiem pieciem vārdiem, kaut gan autors revīzijas materiālu ir izmantojis un uz to atsaucas. Tie ir *Andulis* (pirmminējuma gads 1562), *Matuls* (1638) un *Mikuls* (1638) (Siliņš 1990: 57, 234, 239).⁶

Zīmīgi, ka revīzijas materiālā trūkst vārda *Bērtulis*. Savukārt Georga Manceļa vārdnīcas „Lettus“ sarunu daļā kā vienīgais personvārds ar formantu *-ul-* ir lietots tieši *Bērtulis*, proti, *Bährtuls*, un kā vācu atbilsme dots vārds *Barthold* (Mancelius 1638: 415).

Ieskatoties jau plašākajos un pusotru gadsimtu jaunākos Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcas „Lettisches Lexikon“ personvārdu sarakstos, šādu vārdu ir vairāk. Pirmkārt, tie ir sieviešu vārdi (revīzijā sieviešu vārdi nav fiksēti) — *Bahrbole* un, domājams, arī *Auduļe* — un vīriešu vārdi *Behrtuls*, *Induls*, *Pahwuls* un *Sahmuls*. G. F. Stenders tos dod kā vācu personvārdu *Barbara*, *Adelheit*, *Bartholomäus* vai/un *Barthold*⁷, *Heinrich*, *Paul* un *Samuel* latviešu atbilsmes (Stender 1789: II 375, 376).⁸ Kā redzams, no 17. gadsimta materiāla atkarņojas tikai vārds *Bērtuls*.

Dīvaino faktu par Bērtuļa vārda trūkumu 1638. gada revīzijā var izskaidrot ar citu, vācu valodai tuvāku formu, piemēram, *Bert(t)el(l)* rakstību, tomēr arī formas ar *-ul* 17. gadsimta pirmās puses dokumentos ir izdēvies atrast. Tās ir tā paša laika dokumentos divreiz fiksētās formas *Bertul* un *Bertull* (vairāk par to skat. Siliņa-Piņķe 2013: 221). Savukārt mūsdienās zināmā vārda *Andulis* trūkumu 17. un 18. gadsimta vārdnīcās, iespējams, var mēģināt skaidrot ar tā reģionālu izplatību. 1638. gada revīzijā visas piecas šajā vārdā nosauktās personas ir reģistrējis devītās komisijas rakstvedis Bērzaunes mācītājmuižā un Cesvaines muižas Kujas vakā (VAR III 1118, 1182, 1183). Arī K. Siliņa vārdnīcā šī vārda pirmminējums ir fiksēts Mārcienā (Siliņš 1990: 57), tātad visi minējumi lokalizējami dienvidaustrumu Vidzemē, sēlisko izlokšņu areālā.

⁵ Par vārda *Jānis* izplatību revīzijas materiālā skat. Siliņa-Piņķe (2005), par vārdu *Jakobs*, *Andress*, *Matīss* un *Miķelis* — Siliņa-Piņķe (2014a: 185–192).

⁶ K. Siliņš tos piesardzīgi (pievienojot jautājuma zīmi) saista ar vārdiem *Andrejs*, *Mateuss* un *Nikolajs*.

⁷ Par šo dubulto atbilsmi vairāk skat. Siliņa-Piņķe (2013: 221–222). Iespējams, ka G. F. Stenderam tā ieviesta, nevēloties ignorēt G. Manceļa doto atbilsmi.

⁸ Šis pašas atbilsmes atkarņo arī Karls Kristians Ulmanis, atšķirīgi ir pierakstīti vārdi *Anduļa*, *Behrtulis* un *Indulis* (Ulmann 1872: 351, 352; Ulmann, Brasche 1880: 797, 798). Par vārdu *Indulis* senāku gadsimtu avotos skat. Siliņa-Piņķe (2016: 242–243).

Neiedziļinoties visu atrasto personvārdu visos iespējamajos cilmju un aizgūšanas ceļu izklāstos (kas nav šī raksta uzdevums), apkopotais materiāls ļauj izteikt dažus novērojumus.

1. 17. gadsimta Vidzemes latviešu personvārdu materiālā dominē aizgūtu personvārdu latviskotu īsformu atvasinājumi ar latviešu piedēkli *-ul-*, piemēram, vācu *Andres, Jacob* > latv. īsformas **And(r)is, *Jaks* (vai **Jāks*)⁹ > latv. *Andulis, Jakulis* (vai *Jākulis*), vai aizgūtu personvārdu (arī aizgūtu īsformu) atvasinājumi, piemēram, vācu *Andres, Matz* u. tml. > latv. **And(r)ulis* (> *Andulis?*), *Matulis*.¹⁰ Starpposmi var būt dažādi, bet tie pieejamā materiālā ir tikai hipotētiski restaurējami. Vienīgais izņēmums šajā ziņā ir vārds *Bērtulis* (skat. nākamajā punktā).
2. Savukārt G. F. Stendera materiāls rāda formantu *-ul-* kā adaptācijas instrumentu aizgūtu vārdu latviskošanā, turklāt vairumā gadījumu var novērot procesu, kad citvalodu vārda izskaņa *-el* (ko gan Stenders savās vācu atbilsmēs nesniedz) pārveidota par *-ul(i)s*, piemēram, *Bertel* > *Bērtulis, Pawel* > *Pāvuls, Barbel* > *Bārbule* (atbilstošos vēsturiski fiksētos vācu personvārdus sal. HdV I 244–245, 292–293, HdV III 496–497, 500–501). Vārds *Sāmulis* ir radies, likvidējot hiātu vārdā *Samuels*.
3. Tikpat kā nelatviskotajā 1638. gada revīzijas materiālā, kā arī baznīcu grāmatās nereti ir fiksētas tieši formas ar *-el*, nevis *-ul*, sal. 1638. gadā *Bertel, Pawel*,¹¹ bet Ilgas Jansones analizētajā 18. gadsimta Ērgemes draudzes materiālā ir tādi vārdi kā *Behrtel* un *Behrtul, Gromel* un *Grohmul, Mangel(s), Mangal* un *Mangul* (Jansone 2015: 285, 287). Iespējams, ka formantu *-ul-* dažos latviešu personvārdos ir ietekmējuši arī vācu personvārdi ar elementu *-old*. Šeit vietā vēlreiz atgādināt G. Manceļa doto latviešu–vācu atbilsmi *Bērtulis* un *Barthold*.
4. Līdz mūsdienu kalendāram ir izdzīvojuši abu šo personvārdu darināšanas veidu pārstāvji: *Andulis, Indulis* un *Bērtulis*.¹²

⁹ Sal. vārdus *Jack* (28 personas), *Jacke* (2), *Jackes* (1), *Jacks* (4) 1638. gada revīzijā.

¹⁰ Šeit iekļaujās arī Kristofora Fīrekera vārdnīcas manuskripta komentāros pieminētā forma *Inguls* (sal. LVVV s.v. *Inguls*).

¹¹ Iespējams, šis process ietekmējis arī vārda *Mikulis* rašanos, sal. 1638. g.: *Michel, Mikel* u. c. tml. formas.

¹² K. K. Ulmaņa vārdnīcas sniedz liecības par vēl dažiem 19. gadsimta personvārdiem vai to izlokšņu formām un atbilstošajiem vācu vārdiem: latv. *Grohmulis* — vc. *Hieronymus, Mahgule* — *Margarethe* un *Sapuls* — *Sophie* (Ulmann 1872: 351, 352; Ulmann, Brasche 1880: 797, 798), kā arī *Retuls* — *Reinhold, Ahrfule* — *Ursula* (Ulmann, Brasche 1880: 799).

4. Formants *-it*

Atšķirīga aina ir attiecībā uz formantu *-it*. Desmit vārdu formas, kas beidzas ar *-it(t)*, *-its* un *-itz*, ir saistāmas ar sešiem personvārdiem, proti, *Brencis — Brentsit* (1), *Ansis — Hansit* (1), *Jānis — Janit* (2), *Janits* (1), *Josts — Joostit(t)* (2), *Juris — Jurritz* (2) un *Lauris — Laurit(z)* (3), *Lawritz* (1). Lai gan ne visu komisiju rakstveži ir pierakstījuši bērnus un ne visiem pierakstītajiem bērniem ir minēts vecums, tomēr tieši šajā grupā vairāk nekā puse — septiņas no 13 personām — ir ietilpināmas bērnu kategorijā — tām minēts vecums no pusgada līdz septiņiem gadiem. Trīs personas ir „juridiski bērni“, t. i., revīzijas rakstveži tos ir iekļāvuši bērnu kategorijā. Tie ir 16, 18 un 19 gadus veci saimnieku dēli. Savukārt *Hansit* un *Laurit* ir pieauguši vīrieši, sētu saimnieki. Interesants ir vārds *Joostit* — tas pierakstīts tēvam un tā 16 gadus vecajam dēlam Lielvārdes muižā, kas ir ienācēji no Kurzemes, — *Joostitt Kaerkell, Auß Cuhrlandt [...] hat 1 Sohn heißt Joostit* (VAR III 1009). Tātad abi vienīgie šī vārda īpašnieki Vidzemē 1638. gadā ir divi kurzemnieki.

G. Mancela „Desmit sarunās“ vienīgais personvārds ar šādu izskaņu ir *Miķelītis* — uzruna personai vārdā *Miķelis: Ko tad darries / labbs Mickeliet / jo Kunghi nhe ghrrib paliedfeht*. Šis vārds arī vāciskajā versijā ir rakstīts kā deminutīvs ar vācu deminutīva piedēkli *-chen: Was sol man denn thun/ gutes Michelchen/ die Herrschafft wil ja nicht helfen* (Mancelius 1638: 464) (sal. arī Frīdenberga 2014: 84).

Savukārt G. F. Stendera vārdnīcā personvārdi ar šādu izskaņu nav ietverti, bet ir atrodamas visas to neatvasinātās pamatformas: *Brenzis, Ans* un *Ansis, Jahnis* un *Jannis, Johsts, Jurris, Lauris* (Stender 1789: II 375).¹³ Arī I. Jansones analizētajā 18. gadsimta Ērgemes personvārdu materiālā vārdi ar šādu formantu nav fiksēti.

Pieejamais materiāls liek domāt, ka piedēklis *-it-*, iespējams, izmantots tikai jau esošu latviskotu personvārdu atvasināšanai, bet ne personvārdu latviskošanai. Iespējams, tam arī iepriekšējos gadsimtos dominējošā patiešām ir bijusi deminutīva funkcija. Vārdus, kur *-it* būtu saknes daļa (sal. mūsdienu *Edite, Judīte*), senajā materiālā fiksēt neizdevās.

5. Nobeigums

Galvenie secinājumi par rakstā analizēto piedēkļu vai šķietamo piedēkļu lietojumu 17. (un daļēji arī 18.) gadsimtā ir apkopoti katras nodaļas noslēgumā. Tā kā to lietojums izrādījās atšķirīgs un daudzveidīgs, kopīgas tendences

¹³ G. Mancelim no šiem ir fiksēti vārdi *Anffis* un *Brentzis* (Mancelius 1638: 436, 460).

iezīmēt nav iespējams. Kvalitatīvi pierakstīta latviešu personvārdu materiāla trūkums lielāko daļu secinājumu diemžēl atstāj pieļāvumu un pieņēmumu formā.

Iespējams, kādus kopīgus secinājumus varētu izdarīt pēc personvārdu ar formantu *-in* un *-ing* analīzes 17. un 18. gadsimta avotos, kas varētu būt viens no turpmākajiem pētniecības uzdevumiem, jo 1638. gada revīzijas materiālā sastopami paralēli atvasinājumi, piemēram, gan *Juriņš* un *Jurīts*, gan *Lauriņš* un *Laurīts*, un attiecībā uz latviešu uzvārdiem šādas paralēlas formas novērojis jau Ernests Blese (1929: 73).

Literatūra

- Balode, Laimute. 2018. Deminutīvi patstāvīgu personvārdu funkcijā. *Onomastica Lettica* 5. Rīga: LŪ Latviešu valodas institūts, 195–209.
- Blese, Ernests. 1929. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g.s.)*. Rīga: Ģenerālkomisijā pie A. Gulbja.
- Dunsdorfs, Edgars (izd.). 1938–1941. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. 4 burtnīcas. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens. (Latvijas vēstures avoti. 4. sēj.) (atsauce E. Dunsdorfa ievada tekstam)
- Frīdenberga, Anna. 2014. Deminutīvi Georga Mancelļa darbos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 18. Liepāja: LiePĀ, 74–87.
- HdV = Seibicke, Wilfried. 1996–2007. *Historisches deutsches Vornamenbuch*. 5 Bde. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Jansone, Ilga. 2015. Priekšvārdu dinamika Ērgemes evaņģēliski luteriskajā draudzē 18. gadsimtā. *Onomastica Lettica* 4. Rīga: LŪ Latviešu valodas institūts, 252–288.
- LVVV = Andronova, Everita; Frīdenberga, Anna; Siliņa-Pinķe, Renāte; Trumpa, Anta; Vanags, Pēteris. *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)*. Pieejama: <https://tezaurs.lv/lvvv/> (skatīta 24.08.2020.)
- Mancelius, Georg. 1638. *Lettus, Das ist Wortbuch / Samt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen vnd jeden Außheimischen / die in Churland / Sengallen vnd Lettischem Lieffflande bleiben / vnd sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch Georgivm Mancelivm Sengall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Gedruckt vndd verlegt zu Riga / durch GERHARD. Schröder / Anno M. DC. XXXVIII.*
- Ragauskaitė, Alma. 2019. Joniškietišių vyrų asmenvardžių darybos tendencijos seniausioje Lietuvoje 1599–1621 m. Joniškio krikšto metrikų knygoje. *Acta Linguistica Lithuanica LXXX*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 177–194.
- Siliņa-Pinķe, Renāte. 2016. Von *Hindrik* zu *Indulis*: mittelniederdeutsche Spuren in heutigen lettischen Vornamen. Hough, Carole; Izdebska, Daria (eds.) *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 15–19 August 2014. vol. 3*. Glasgow: University of Glasgow, 233–246.

- Siliņa-Piņķe, Renāte. 2014a. Izplatītākie zemnieku vārdi Vidzemē 17. gadsimta pirmajā pusē. *Baltistica XLIX(1)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 177–196.
- Siliņa-Piņķe, Renāte. 2014b. Personvārdi 1638. gada zviedru arklu revīzijā: analīzes problēmas un risinājumi. *Onomastikas pētījumi / Onomastic Investigations. Vallijas Dambes 100. dzimšanas dienai veltītās konferences materiāli / Proceedings of the International Scientific Conference to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 198–212.
- Siliņa-Piņķe, Renāte. 2013. Antroponīmas terminoloģijas problēmas un latviešu personvārdu vēsture. *Vārds un tā pētišanas aspekti 17.1*. Liepāja: LiePA, 216–226.
- Siliņa-Piņķe, Renāte. 2005. *Jahn, Jane, Jahne*: zemnieku vārdu rakstība 1638. gada zviedru arklu revīzijā Vidzemē. *Baltu filoloģija XIV (1) 2005*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 143–151.
- Siliņš, Klāvs. 1990. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Sinkevičiūtē, Daiva. 2006. *Lietuvių doikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stender, Gotthard Friedrich. 1789. *Lettisches Lexikon In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet*. Mitau: Steffenhagen.
- Ulmann, Carl Christian. 1872. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch*. Rīga: H. Brutzer & Co.
- Ulmann, Carl Christian; Brasche, Guftav. 1880. *Lettisches Wörterbuch. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch*. Rīga, Leipzig: H. Brutzer & Co.
- VAR = Dunsdorfs Edgars (izd.). 1938–1941. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. 4 burtnīcas. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens. (Latvijas vēstures avoti. 4. sēj.) (atsauce revīzijas tekstam)
- Vulāne, Anna. 2013. Vārdarināšana. Auziņa, Ilze u. c. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Renāte Siliņa-Piņķe,
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
LV-1050, Rīga, Latvija
rsp@edu.lu.lv

SUMMARY

Latvian Personal Names with *-it* and *-ull* in 17th Century Sources

Renāte SILIŅA-PIŅĶE

This paper analyzes the functions of the suffixes *-it* and *-ull* in Latvian anthroponyms recorded in the 17th century. Among the 825 forms of Latvian names fixed in the protocols of the 1638 land revision in Swedish Livonia, 16 names had these suffixes (carried by 25 persons out of 12,150). 10 names (of 13 persons) have the suffixes *-it(t)*, *-its*, *-itz*, and 6 names (of 12 persons) have the suffixes *-ull* or *-uls*.

Names containing the suffix *-ull* in this revision are as follows: *Andull* (5), *Jackull* (1), *Janull* (1), *Mattuls* (1), *Michuls* (1) and *Mickull* (3). In the dictionary "Lettus" (1638) by Georg Mancelius, the only personal name with suffix *-ul-* is *Bērtulis*. In the 1638 revision, this name appears in its German form *Bertel*. In the dictionary "Lettsches Lexikon" (1789) there are more names of this type: female names *Auduļe*, *Bahrbule* and male names *Behrtuls*, *Induls*, *Pahwuls* and *Sahmuls*. The absence of *Andulis* in 17th and 18th century dictionaries can possibly be explained by the fact that its area of distribution was limited to southeastern Vidzeme, the area of the Selonian sub-dialects.

10 word forms ending with *-it(t)*, *-its* and *-itz* are derived from six personal names: *Brencis*, *Ansis*, *Jānis*, *Josts*, *Juris* and *Lauris*. Seven of 13 persons are children below the age of seven. These derived names cannot be found in the dictionaries of the time. It suggests that the suffix *-it-* might have been used for derivations from already existing Latvianized names, and that it mainly had the diminutive function already in those times.

Since the usage of these suffixes turned out to be rather diverse and varied, it was not possible to identify general tendencies. Unfortunately, due to the shortage of personal name recordings of good quality, most of the conclusions made as the result of this study are in the form of hypotheses only.

BLĒDIS, BLĒDĪGS, BLĒDNIKS UN LIEKULIS LATVIEŠU VALODAS SENAJOS TEKSTOS: NOZĪMES PĀRMAIŅA?

Anta TRUMPA
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Raksts ir kā turpinājums pētījumam, kas veltīts trīs 17. gadsimtā nepārprotami negatīvas īpašības izsakošu substantīvu — *blēdība*, *valšība*, *pārgalvība* — no mūsdienām semantiski atšķirīgajam lietojumam Ernsta Glika Jaunās Derības tulkojumā (1685) un tā analīzei. Turpinot negatīvas konotācijas vārdu nozīmju attīstības pētniecību, šajā rakstā tiks analizēta vārda *blēdis* un tā atvasinājumu — *blēdīgs* un *blēdnieks* — semantika 17. gadsimta tekstos¹, nedaudz aplūkojot arī vārda *liekulis* lietojumu. Vārds *liekulis* 16. gadsimta rakstos nav minēts vispār, taču 17. gadsimtā nereti tas traktēts kā vārda *blēdnieks* sinonīms, tādējādi šo vārdu lietojums ir aplūkojams kopā.

Šī raksta mērķis ir analizēt vārdu *blēdis*, *blēdīgs*, *blēdnieks* un *liekulis* mēģinājumus 17. gadsimta tekstos, salīdzinot tos ar mūsdienu lietojumu, mēģināt noteikt, vai tas ir atšķirīgs, proti, vai ir notikusi nozīmes pārmaiņa, un kādi varētu būt šāda atšķirīga lietojuma iemesli.

Tā kā 17. gadsimta teksti pamatā ir reliģiskie teksti, no kuriem daļa (Bībele) tiek jaunos tulkojumos un jaunās redakcijās izdota vēl līdz šim, tad salīdzināšana ar šiem jaunajiem tulkojumiem ir ja ne precīzākā, tad ātrākā metode, kā noteikt semantisko atšķirību starp agrāko lietojumu un mūsdienām. Precizēt vārdu semantiku un noteikt to iespējamo semantisko pārmaiņu var, salīdzinot konkrētā vārda lietojumu latviešu senajos tekstos ar attiecīgo vietu oriģinālajā darbā un, ja nepieciešams, meklējot šo vārdu nozīmes skaidrojumus dažādu gadsimtu tulkojošās vārdnīcās.

Salīdzinot E. Glika latviešu Bībeles tulkojumu (1685–1694) un Bībeles tulkojuma 1965. gada revīziju, ir vērojama uzkrītoša disproporcija starp vārdu *blēdis* un tā atvasinājumu lietojumu 20. gadsimta vidus Bībeles tekstā un nedaudz mazāk nekā 300 gadus senākajā tekstā — pirmajā Bībeles tulkojumā latviešu valodā. Bībeles 1965. gada revīzijas elektroniskajā variantā vietnē www.bibele.lv visās Bībeles grāmatās kopā ir fiksēti tikai 14 gadījumi (8 Vecajā Derībā un 4 Jaunajā Derībā), kad ir minēta sakne *blēd-* vai *blēž-*, piemēram,

¹ Šis pētījums balstās uz Latviešu valodas seno tekstu korpusa (<http://senie.korpuss.lv/>), kurš aptver arī 16. gadsimta avotus, taču pētāmie vārdi šī gadsimta avotos vēl nav sastopami.

Neprašu vairs nesauks par dižciltīgu un blēdi par cienījamu cilvēku (Bībele 1965, Jes 32: 5) — vārds *blēdis* 4 reizes, vārds *blēdība* 9 reizes, vārds *blēdīgs* tikai 1 reizi, vārds *blēdnieks* nav minēts vispār. Turpretī E. Glika tulkojumā 17. gs. beigās ir 121 šīs saknes vārdu lietojuma gadījums (99 Vecajā Derībā, 22 Jaunajā Derībā) — vārds *blēdis* 11 reizi, vārds *blēdība* 74 reizes, vārds *blēdīgs* 24 reizes, vārds *blēdnieks* 14 reizi. Šie skaitļi uzreiz pievērš uzmanību faktam, ka vārdi *blēdis*, *blēdnieks*, *blēdība*² un *blēdīgs* 17. gadsimta tekstos ir bijuši ar plašāku un intensīvāku lietojumu nekā 20. un 21. gadsimtā. Rodas jautājums, kas tad ir nācis šo vārdu vietā un vai vārdi ar sakni *blēd-* Glika Bībelē nav lietoti ar citu nozīmi nekā mūsdienās.

Blēdnieks un *blēdīgs*, visticamāk, ir atvasināti no vārda *blēdis*. Par šī vārda etimoloģiju pētnieku domas dalās. Konstantīns Karulis uzskatīja, ka tā pamatā ir indoeiropiešu sakne **mel-* '(sa)grūst, (sa)berzt, sist, malt' ar nozīmes pārmaiņu 'malt' → 'runāt niekus, melst' → 'mānīt' (Karulis 1992 I 134). Ticamāks tomēr šķiet Jāņa Endzelīna viedoklis, proti, zinātnieks uzskatīja, ka vārds aizgūts no senkrievu *блѣдъ* 'krāpnieks' (ME I 314). Arī lietuviešu *blēdis* 'ļaunums, zaudējums, nelaime', *blēdingas* 'kaitīgs' (LKŽ I 896) tiek saistīts ar senkrievu *bljadъ un baltkrievu *bljadъ* 'krāpšana, krāpnieks' (Fraenkel LEW 48). Par lietuviešu *blēdis* un latviešu *blēdis* kā nepārprotamiem slāvismiem izteicies arī lietuviešu valodnieks Vincs Urbutis (1995: 12).

Pieņemot J. Endzelīna, E. Frenkela un daudzu citu etimologu viedokli par aizguvumu no slāvu valodām, varētu secināt, ka latviešu valodā šīs saknes vārdi kopš aizgūšanas faktiski nav mainījuši savas nozīmes, jo arī mūsdienās *blēdis* nozīmē 'cilvēks, kas savtīgos nolūkos rīkojas negodīgi, izmanto melus, krāpšanos, mānīšanos; cilvēks, kas ar viltību, mānīšanos izdara kādu nerāt-nību' (MLVV), *blēdīgs* nozīmē 'tāds, kas savtīgos nolūkos rīkojas negodīgi, melo, krāpj, mānās; tāds, kurā izpaužas negodīgums, krāpšana, mānīšanās; tāds, kas raksturīgs blēdim; šķelmīgs, viltīgs, nerātns', *blēdnieks* literārajā valodā lietots netiek, bet izloksnēs, piemēram, Kalupes izloksnē, pazīstams ar tādu pašu nozīmi kā *blēdis*: *b' l' ied' n' iks tys, kas pazūk kū i apmalòi, apmùona* (KIV I 180).

Tomēr latviešu valodas senajos tekstos paveras nedaudz cita aina, proti, vārds *blēdis* ir lietots ar plašāku semantiku nekā mūsdienās, savukārt atvasinājumiem piemīt vēl cita katram sava nozīmes nianse.

² Vārds *blēdība* ir sastopams jau 16. gadsimta beigās, bet šajā rakstā analizēts netiks, jo tā semantika tika aplūkota jau raksta sākumā minētajā publikācijā (Trumpa 2019).

2. *Blēdis*

2.1. Vārda *blēdis* lietojums reliģiskajos tekstos.

Vārds *blēdis*³ ir latviešu valodas senajos tekstos jau kopš 17. gs. sākuma lietots vārds, tiesa, mazāk izplatīts par tā atvasinājumiem.

Vārds lietots līdzīgā kontekstā kā mūsdienās, attiecinot to uz personu, kam piemīt nenoliedzami negatīvas īpašības, piemēram, šajā Georga Mancela sprediķu grāmatas teikumā: *Buhß dafcham Blehfcham Bleņas runnaht / fawu Tuwaku neewahht / apmähloht / jaunās Wehftes neft* (Manc1654_LP2, 217₁₉). Tomēr, salīdzinot Bībeles vai cita garīga teksta tulkojumu ar oriģinālu vai ar mūsdienu tulkojumu, nereti atklājas, ka 17. gadsimta lietojumā ir atšķirības.

Tajās Bībeles teksta vietās, kur 17. gadsimtā, sākot no 1615. gada psalmu tulkojuma un beidzot ar gadsimta beigu E. Glikā Vecās Derības tulkojumu, lietots vārds *blēdis*, tekstu oriģinālā un mūsdienu tulkojumā atbilst virkne vārdu ar vairāk vai mazāk atšķirīgām plaša spektra negatīvām nozīmēm, proti, ne tikai 'blēdis', bet arī 'nelietis', 'noziedznieks', 'ļaudaris', 'ļauvais', 'pretinieks', 'zaimotājs', 'viltusvērpejs'.

2.1.1. 'Nelietis'

Ar nozīmi 'nelietis' vārds *blēdis* lietots jau kopš pašiem pirmajiem vārda minējumiem 1615. gadā līdz pat Vecās Derības tulkojumam 17. gadsimta beigās. 1615. gada psalmos latviešu teksts skan: *Kur precks vnde mers ar pargalwibe / Gir lounems vnde bledems* (Ps1615, 157₂₂), salīdzinājumam 1559. gada lejasvācu oriģinālā attiecīgajai vietai atbilst teksts: *Dar freudt vnd frede im fufe ftedt / I hebben böfen vnd böuen* (Vanags 2000: 116). Lejasvācu *bove*, *Bube* tiek tulkots kā 'nelietis, noziedznieks' (Schiller-Lübber I 408–409). Mūsdienu Bībelē šī vieta tulkota: *Ir nelietis, sērīgi salicis, bet iekšpusē viltus pilns..* (Bībele 2012: 1944). Nozīme 'nelietis' vārdam *blēdis* lietota arī E. Glikā Vecās Derības tulkojumā: *Tad nu isdohdeet tohs Wihrus / tohs Blehfchus / kas eekfch Gibejas irr..* (VD1689_94, Sog, 20:13). Un mūsdienās: *Izdodiet tos Gibas vīrus, neliešus..* (Bībele 2012: 440).

Mūsdienās vārdu *blēdis* un *nelietis* nozīmes ir tuvas, tomēr tās nav identiskas, vārds *nelietis* apzīmē vispārīgu negatīvu kādas personas raksturojumu, kamēr vārda *blēdis* semantika ir konkrētāka – 'viltnieks, krāpnieks'.

2.1.2. 'Pretinieks', 'zaimotājs'

Semantiska atšķirība salīdzinājumā ar mūsdienām vērojama arī tādos vārda *blēdis* 17. gadsimta lietojumos, kuriem mūsdienu latviešu Bībeles

³ Atšķirībā no mūsdienām vārds lietots tikai vīriešu dzimtes formā.

tulkojumos atbilst vārdi *pretinieks* un *zaimotājs*. 17. gadsimta tekstos katrs no šiem gadījumiem sastopams vienu reizi – abos gadījumos divos dažādos Sīraha grāmatas tulkojumos: *Kad Beßdeewiex Blehdi lahd / tad tas föw paffcham lahd* (Manc1631_Syr, 555₅). Mūsdienās šajā vietā: *Apkraudams pretinieku ar lāstiem, bezdievīgais nolād pats sevi* (Bībele 2012: 1948). Interesanti, ka Mārtiņa Lutera 1545. gada Bībeles tulkojumā šajā vietā ir lietots vārds *Schalck* ‘viltnieks, blēdis’, kas varētu liecināt par to, ka šajā gadījumā latviešu *blēdis* tomēr ir lietots ar nozīmi ‘viltnieks’ un attiecīgais teksts tulkots nevis no oriģināla, bet no vāciskā tulkojuma: *WENN der Gottlos einem schalck flucht / So flucht er jm selber*. (Luth.1545, Syr, 21: 30)

Vēl viens piemērs: *Kas řawu Tehwu atřtahj/ tas křuhřt par Blehdi turrehts/ in kas řawu Mahti apbehdina/ tas irr nolahdehts no ta Kunga* (VLH1685_Syr, 4B₁₅), un mūsdienu tulkojumā: *Kas pamet nelaimē tēvu — ir kā zaimotājs, kas sanikno māti — Kunga nolādēts* (Bībele 2012: 1912). Jāatzīmē, ka Manceļa 1631. gada šīs pašas Vecās Derības grāmatas tulkojums šajā vietā ir tuvāks mūsdienu tulkojumam nekā 1685. gada teksts: *Kas řawu Tāhwu atřřtay / tas křuhřt řaymohtz / vnd kas řawu Maht apbāhdina / tas gir nolahdātz no Kungu* (Manc1631_Syr, 521₈), kas apliecina to, ka vārdi *blēdis* un *zaimotājs* 17. gadsimtā atšķirībā no mūsdienām tiešām tika uztverti kā sinonīmi.

2.1.3. ‘Ļaundaris’, ‘ļunais’

Visbiežāk vārdam *blēdis* seno tekstu lietojumā mūsdienu Bībeles tulkojumā atbilst vārds *ļaundaris* vai *ļunais*, proti, izteikti negatīvs kādas personas apzīmējums, un var teikt, ka *ļunuma* sēma ir tā, kas atšķir senos vārda *blēdis* lietojumus no mūsdienām. Aplūkojot piemērus, kuros vārda *blēdis* lietojumam senajos tekstos oriģinālā un mūsdienu tulkojumā atbilst vārds ar nozīmi ‘ļaundaris’, atsevišķos gadījumos šī nozīme var tikt izsecināta arī pēc konteksta, piemēram, Mateja evaņģēlijā minētajā pretstatā ‘labais’ un ‘ļunais’: *Bet tas Lauks irr ta Pařaule: Un ta labba Sehkla irr tee Behrni thas Walfřtibas: Un ta nikna Sahle irr tee Behrni tha Blehřcha* (JT1685, Mt, 13:38). Mūsdienu Bībeles tulkojumā šī vieta skan: *..nezāles ir ļaunā dēli* (Bībele 2012: 2168).

Tomēr pārsvarā gadījumu arī šī nozīme ir izsecināma, tikai salīdzinot 17. gadsimta tekstu ar oriģinālu un vēlākiem tulkojumiem latviešu valodā. Piemēram, 2. Samuēla grāmatā esošajā piemērā pēc konteksta varētu saprast, ka runa ir par blēdīgu, negodīgu cilvēku, nevis gluži par ļaundari: *tu effi krittis/ ittin kā kas preeřřch netikleem Blehřcheem kriht* (VD1689_94, 2Sam, 3:34). Turpretī mūsdienu tulkojumā teksts: *kā no ļaundara rokas tu esi kritis* (Bībele 2012: 513) atbilst senebreju oriģinālā esošajam tekstam, kura burtiskais tulkojums latviski ir ‘netaisnības (nekrietnības, ļaunuma) dēli’ (GH).

2.1.4. ‘Viltvārdis’, ‘viltusvērpejs’

Lietojums ar nozīmi ‘viltvārdis’ vai ‘viltusvērpejs’ ir sastopams tikai vienā Bībeles tulkojuma vietā: *Kaß fōw paffcham Ghrāku darra / taß tohp pareife nofauktz Blehtz par wiffēem Blehfcheem* (Manc1637_Sal, 78₂₁), mūsdienās: *Kas gudro uz ļaunu, tam vārdā — viltusvērpejs* (Bībele 2012: 1100). Tiesa, Mārtiņa Lutera 1545. gada vāciskajā Bībeles tulkojumā šajā teksta vietā lietots vācu *Ertzbösewicht* ‘ļauns cilvēks, nelietis’: *Wer jm selbs schaden thut / Den heisst man billich einen Ertzbösewicht* (Luth.1545, Sal, 24: 8). Ja Georgs Mancelis tulkojot ir izmantojis nevis oriģinālu, bet Lutera vācisko tulkojumu, tad var pieļaut arī iespēju, ka *blēdis* 1637. gada tulkojumā lietots ar nozīmi ‘nelietis’.

2.2. Vārda *blēdis* lietojums 17. gs. vārdnīcās

Reliģiskajos tekstos sastopamās vārda *blēdis* nozīmes apstiprina arī 17. gadsimta vārdnīcas, tiesa, šeit izteiktāk nekā reliģiskajos tekstos redzama mūsdienu nozīme ‘viltnieks, krāpnieks’: G. Manceļa vārdnīcā ar vārdu *Blehdīs* tulkoti vācu vārdi *Bößwicht/ Bube* [laundaris, nelietis] (Manc1638_L, 39A₁₂), *Lecker/ Schalck* [kārūmnieks, viltnieks] (Manc1638_L, 114B₂), minēts arī vārdu savienojums *Ein alter Schalck*, kas tulkots kā *wätz Blehdīs* [vecais viltnieks] (Manc1638_L, 19B₉). Līdzīgi vārds skaidrots arī Fīrekera vārdnīcas manuskriptos: *Blehdīs, Ein loser bube* [nelietis] (Fuer1650_70_1ms, 44₁₉). Nozīme ‘nelietis’ šajos manuskriptos redzama arī vārda *blēdis* lietojumam kontekstā, piemēram, 1. manuskriptā: *Kā blehdīs tu dsihwo, kā blehfam tew arri weddahs. bībisch [nekrietni, nelietīgi] lebestu, bībisch gehet dirs auch* (Fuer1650_70_1ms, 44₂₀).

K. Fīrekera vārdnīcā ir minēts arī maz zināms saliktenis ar neskaidru nozīmi *sprākblēdis: Germ. Mahrskalkis. Ein Maar schall. dsihres Usraugs. recte, ironicè vero dicitur{d{f{citu}r.}. Sprahk=Blehdīs* (Fuer1650_70_1ms, 156₃)⁴, kura semantiku īsti nespēj atklāt ne vāciskais tulkojums *Ein Maar schall* [maršals], ne divi blakus minētie sinonīmi *Mahrskalkis* un *dsihres Usraugs*. Iespējams, šo apzīmējumu semantika ir atrodama „Vainižu izloknes vārdnīcā“, kurā vārds *māršāls* skaidrots kā ‘jauneklis, vīrietis, kas pavada jauno pāri laulībās’ (Ādamsons, Kagaine 2000 I 505). Iespējams, *sprākblēdis* ir kāzu ieražu personāžs, kura nosaukums, kā novērojis K. Fīrekers, ir lietots ironiski.

J. Langija vārdnīcas manuskriptā vārdi *Blāhdīs* un *Blāhdneeks* ir doti kā sinonīmi ar tulkojumu *ein Bube, Schalck, Heuchler* [nelietis, viltnieks, liekulis] (Langijs 1936: 34). Tiesa, reliģiskajos tekstos vārds *blēdis* ar nozīmi ‘liekulis, lišķis’ īsti nav sastopams. Te vēl jāpiemin novērojums, ka 17. gs. vārdnīcās

⁴ Salīdzinājumam anonīmajā 17. gadsimta vārdnīcas manuskriptā „Manuale...“ šajā pašā kontekstā ir minēts vārdu savienojums *sprākles blēdis: Sprahkles Blehdīs* (MLG 103).

blēdis un *blēdnieks* ir sniegti kā sinonīmi, bet tekstos tomēr ir redzama nozīmes diferencēšanās.

Rezumējot par vārda *blēdis* lietojumiem latviešu valodas senajos tekstos, var teikt, ka tā nozīme nenoliedzami ir bijusi plašāka un emocionāli ekspresīvāka nekā mūsdienās, ar šo vārdu apzīmēti cilvēki ar plaša spektra negatīvām īpašībām: ‘viltnieks’, ‘nelietis’, ‘ļaundaris’, ‘zaimotājs’, turklāt reliģiskajos tekstos dominē mūsdienām svešāka nozīme ‘ļaundaris, nelietis’, turpretī vārdnīcās pamatā vārdam minētas abas šīs nozīmes: ‘nelietis, ļaundaris’ un mūsdienām atbilstošā ‘viltnieks’.

3. *Blēdīgs*

3.1. Vārda *blēdīgs* lietojums reliģiskajos tekstos

Līdzīga semantika 16., 17. gs. tekstos ir arī īpašības vārdam *blēdīgs*, kas, visticamāk, ir atvasināts no vārda *blēdis*. Salīdzinot senos lietojumus Bībeles tekstos ar mūsdienu tulkojumiem, redzama samērā liela daudzveidība: *Blehdīga Sirds* (VLH1685_Sal, 27A₁) — *greiza sirds* (Bībele 2012: 1089); *Blehdīga Mehle* (VLH1685_Sal, 40A₁₃) — *melu mēle* (Bībele 2012: 1105); *blehdīga Draudfe* (VD1689_94, Jer, 9:2) — *krāpnieku pulks* (Bībele 2012: 1310); *blehdigahm Wallodahm* (VD1689_94, Sak, 17:4) — *posta runās* (Bībele 2012: 1089); *blehdigeem Zeļleem* (VD1689_94, Ps, 119:101) — *ļauņas takas* (Bībele 2012: 1036); *blehdīgi Ļaudis* (VD1689_94, Sog, 19:22) — *nelieši* (Bībele 2012: 439), *blehdīgs Kalps* (JT1685, Lk, 19:22) — *nelietīgais kalps* (Bībele 2012: 2302), *blehdīgs un kuhtrs Kalps* (JT1685, Mt, 25:26) — *nelietīgais un slinkais kalps* (Bībele 2012: 2195), *blehdīgs Leezineeks* (VD1689_94, 5Moz, 19:16) — *ļauņš liecinieks* (Bībele 2012: 329).

Tāpat kā vārda *blēdis* gadījumā 17. gadsimta tekstos vārdam *blēdīgs* sastopamas ne tikai mūsdienām atbilstošās nozīmes ‘viltīgs, negodīgs, krāpnieciskis’, bet arī ‘ļauņš un nelietīgs’, tāpat arī citas negatīvas īpašības izsakošas nozīmes, piemēram, ‘nodevīgs’. Arī pašā senākajā latviešu tekstos fiksētajā vārda *blēdīgs* lietojumā 1615. gada psalmu tulkojumā vārds acīmredzot minēts ar nozīmi ‘nodevīgs’: *Aifto newens tōp kounān kas tōuwas gaide / beth kounan bus themš tapt / temš bledigems polgetayems* (Ps1615, 42₁₀), salīdzinājumam 2012. gada Bībeles tulkojumā šajā vietā: *..liec tos kaunā, kas steidzas nodot!* (Bībele 2012: 922). Tas saskan arī ar oriģinālo tekstu senebreju valodā, kas burtiskā tulkojumā skan: *tos, kas ir nodevīgi tukšām rokām* (GH).

Īpaši izceļams īpašības vārdu substantivējums *tas blēdīgais*, kuram atbilstošajās vietās mūsdienās ir šādi tulkojumi – *ļauņais, nelietis, netaisnais, ļaundaris*, piemēram: *Tas Blehdīgajs ne buhs nenofeedfīgs* (VD1689_94,

Sak, 11:21), mūsdienās: *..ļaurais neizbēgs soda..* (Bībele 2012: 1080), *Kurra Azzīs tee Blehdigeē nizzinati* (VD1689_94, Ps, 15:4), mūsdienās: *kas neieredz neliešus ne acu galā..* (Bībele 2012: 910), *Kurfch pahrstahwehs manni prett teem Blehdigeem?* (VD1689_94, Ps, 94:16), mūsdienās: *Kas celsies par mani pret netainsnājiem?* (Bībele 2012: 1004), *Tam Besdeewigam gribahs to Blehdigo * Wiltiba* (VD1689_94, Sak, 12:12), mūsdienās: *Ļaundaris traucas ļaundaru tīklos..* (Bībele 2012: 1081).

Tāpat kā vārda *blēdis* gadījumā, ja nav iespējas salīdzināt ar oriģinālu vai mūsdienu tulkojumu, arī šeit ne visur ir iespējams pēc konteksta noteikt precīzu nozīmi. Tā, piemēram, G. Manceļa tekstā: *..Stundiņa nahk / weenu fchehlighu ghallu dohd / und ar fchälafstibu no fchahß blehdighas Paffaulēs py fōw eekfchan Dābbāffu usjembs* (Manc1654_LP1, 464₂₁) var, protams, izteikt minējumu, ka runa ir par ļaunu pasauli, bet tomēr īsti skaidrs šis lietojums nav.

17. gadsimta tekstos, bet jo īpaši G. Manceļa sprediķos, izplatīts ir vārdu savienojums *blēdīga sirds*, kas vairākkārt tiek minēts viltīgu cilvēku kontekstā, tādējādi rodoties iespaidam, ka šī vārdkopa varētu nozīmēt ‘viltīga sirds’, kaut gan mūsdienās šāds lietojums nav pierasts: *Vs tahdeem willtighem Zillwäkeem / kattreem blehdigha Sirrds gir / bett miexta Mehle preekfch Deewu / rahda Deews patz ar Pirrxteem / fatzidams..* (Manc1654_LP1, 177₁₇).

Tomēr Sīraha grāmatas 1631. gada tulkojumā esošajam šī vārdu savienojuma piemēram: *Blehdiga Sirds gir ka kahtz willams Puttnis wirffu jumtu Ahfchu ghalla / vñ gluhna / ka wings tōw guhftiet warrehtu* (Manc1631_Syr, 537₁₂) mūsdienu tulkojumā atbilst teksts: *Kā vīlinātāja irbe mednieka murdā — augstprātīgajam sirds* (Bībele 2012: 1929).

Savukārt Sālamana pamācību 1685. gada tulkojumā lietotajam *blēdīga sirds* — *Blehdiga Sirds neneeka labba ne atrohd..* (VLH1685_Sal, 27A₁) mūsdienu tulkojumā atbilst *greiza sirds* — *Kam greiza sirds, tam neredzēt laba..* (Bībele 2012: 1089). Salīdzinājumam Mārtiņa Lutera 1545. gada Bībeles vāciskajā tulkojumā atbilstošā vieta tulkota līdzīgi kā mūsdienu latviešu valodā: *Ein verkeret Hertz findet nichts guts* (Luth.1545, Sal, 17:20), arī senebreju oriģinālā burtiskais tulkojums ir: *nepareiza sirds* (GH). Starp citu, E. Glika Bībeles tulkojumā šajā vietā ir vārdi: *Kam pahrwehrtita Sirds irr/ tas Labbumu ne atraddihs* (VD1689_94, Sak, 17:20), un vārds *pārvērtīts* 17. gadsimta tekstos pamatā lietots ar nozīmi ‘greizs’. Acīmredzot E. Gliks atradis oriģinālajam tekstam vairāk atbilstošu un precīzāku apzīmējumu. Šis piemērs vedina uz domām, ka 17. gadsimtā vārds *blēdīgs* daļā gadījumu izmantots kā vispārināts negatīvas īpašības apzīmējums, nevarot atrast precīzāku. Savukārt vārdkopas *blēdīga sirds* semantika rāda to, ka pat viens un tas pats vārdu savienojums ar vārdu *blēdīgs* 17. gadsimta tekstos ir ticis lietots ar atšķirīgām nozīmēm.

3.2. Vārda *blēdīgs* lietojums 17. gs. vārdnīcās

G. Manceļa vārdnīcā šis adjektīvs nav ietverts vispār, savukārt K. Firekera vārdnīcās manuskriptos *Blehdīgs* tulkots ar daudznozīmīgo *arglistig* [viltīgs; ļaunprātīgs] (Fuer1650_70_1ms, 44₂₃, Fuer1650_70_2ms, 73₆). J. Langija 1685. gada vārdnīcās manuskriptā *blāhdīgs* tulkots kā *leichtfertig, argliftig* [vieglprātīgs, neapdomīgs; viltīgs; ļaunprātīgs] (Langijs 1936). Langija vārdnīcās manuskriptā minētā nozīme 'vieglprātīgs, neapdomīgs' tomēr īsti neatspoguļojas saistītajos tekstos.

Rezumējot jāatzīst, arī vārda *blēdīgs* nozīme ir bijusi plašāka salīdzinājumā ar mūsdienām un tam piemītušas vairākas negatīvas īpašības izsakošas nozīmes: 'negodīgs, viltīgs, ļauns; nelietīgs'.

4. *Blēdnieks un liekulis*

4.1. Vārda *blēdnieks* lietojums 17. gs. vārdnīcās

No iepriekšminētajiem šīs saknes vārdiem semantikas ziņā atšķiras mūsdienu literārajā valodā vairs aktīvi nelietotais vārds *blēdnieks*. Šis vārds nav ietverts G. Manceļa vārdnīcā, savukārt tajos vārdnīcu manuskriptos, kuros vārds *blēdnieks* ir sastopams, proti, K. Firekera vārdnīcās manuskriptos un J. Langija vārdnīcās manuskriptā, tas traktēts kā vārda *blēdis* sinonīms: *Blehdīs, Ein loser bube, blehdneeks* [nelietis] (Fuer1650_70_1ms, 44₁₉, Fuer1650_70_2ms, 73₂), *Blāhdīs, (Blāhdneeks) ein Bube, Schalck, Heuchler* [nelietis, viltnieks, liekulis] (Langijs 1936: 34).

4.2. Vārda *blēdnieks* lietojums reliģiskajos tekstos

Tomēr 17. gadsimta reliģiskajos tekstos vārdu *blēdis* un *blēdnieks* lietojums nav gluži identisks. Ja vārdam *blēdis* ir diezgan konkrētas (lai arī ne vienmēr viegli nošķiramas) nozīmes: 'krāpnieks, viltnieks' un 'ļaudaris, nelietis', tad vārdam *blēdnieks* senajos tekstos, balstoties uz mūsdienu tulkojumiem, ir plašāks lietojums: 'krāpnieks', 'bezdievis', 'bezgodis', 'ļunais', 'lišķis', 'liekulis'; reizēm 17. gadsimta tekstos publicētajam vārda *blēdnieks* lietojumam mūsdienu tulkojumā atbilst aprakstošs tulkojums, piemēram, *neklaufīgs Bledneeks* (VD1689_94, 1Sam, 20:30) — *samaitātās tiepīgās sievas dēls* (Bībele 2012: 488); *Woj tu warretu Beedribu turreht ar to Blehdneeku Krehfla?* (VD1689_94, Ps, 94:20) — *Vai biedrosies tu ar posta tiesu..* (Bībele 2012: 1004).

Lielā mūsdienu atbilstmju dažādība varētu liecināt par to, ka vārds 17. gadsimta reliģiskajos tekstos un jo īpaši E. Glika Bībeles tulkojumā ir bijis vispārināts nelieša apzīmējums, aptverot ne tikai viltību, bet arī virkni citu

īpašību. Kā savā promocijas darbā atzinusi Anna Frīdenberga: „Samērā daudz senajos rakstos ir atvasinājumi, kuriem ir tieši īpašības nesēja nozīme — šie darinājumi apzīmē personu, kurai raksturīga īpašība, kas ietverta pamatvārdā, piemēram, *blēdnieks, svešinieks, viltnieks*.” (Frīdenberga 2016: 138) Tomēr seno tekstu piemēri rāda, ka ar vārddarināšanas palīdzību ir notikusi arī semantiska diferenciacija, lietojumam kļūstot semantiski plašākām.

4.2.1. ‘Krāpnieks’

Mūsdienu izpratnei tuvāka nozīme ‘krāpnieks’ ir redzama, piemēram, senākajā šī vārda lietojumā 1615. gada psalmu izdevumā, bet tas ir arī vienīgais šīs nozīmes fiksējums: *Kunx muſe paglabbotais rouge vs mums / To bledeneke Enaidibe zenn no ſchennes* (Ps1615, 77₁₆). Te salīdzinājumam 1548. gada oriģināls lejasvācu valodā: *..des Lurers viendtſchop..* (Vanags 2000: 64). Sal. vlv. *lur = lurer* ‘Laurer, heimtückischer Mensch [krāpnieks, blēdis]’ (SL II 750). Interesanti, ka atbilstošajā psalmā 1587. gada izdevumā šī vieta skan: *Ta Lawitaye Enaidibe czen no ſchennes* (UP1587, H2B₄). Vārds *lavītājs* te acīmredzot arī lietots ar nozīmi ‘tāds, kam ir slepeni, negodīgi nolūki’, sal. *lavīties* ‘nach etw. für sich haschen, sich heimlich erstreben [ķert, slepeni dzīties pēc kaut kā]’ (ME II 433).

4.2.2. ‘Lišķis’, ‘liekulis’

Skaitliski visbiežāk vārds *blēdnieks* senajos tekstos lietots ar nozīmēm ‘lišķis’ un ‘liekulis’. Balstoties uz seno tekstu korpusu, var teikt, ka, izņemot E. Glika Bībeles tulkojumu, kurā minējumi ir plašāki (tajā skaitā arī Vecās Derības grāmatās)⁵, šāds lietojums ir sastopams galvenokārt konkrētā Jaunās Derības tulkojuma fragmentā, un, proti, visiem labi zināmajā līdzībā par skabargu un baļķi, piemēram, Manceļa „Lettisch Vade mecum“: *Tu blehdneex weltz papreeķſchu to Balķi no tawas Atz..* (Manc1631_LVM, 151₂₄), 1685. gada rokasgrāmatā: *Tu Blehdneeks / (Walfchķi /) weltz papreeķſchu to Balķi no tawas Azs..* (VLH1685, 61₁₀), bet Glika Jaunās Derības tulkojumā jau šajā vietā ir izmantots tas pats vārds kā mūsdienās: *liekulis*, tiesa, vārdi *blēdnieks* un *valšķis* vēl ir sniegti piezīmē kā paskaidrojošie vārdi, sinonīmi: *Tu Leekuli/ * weltz papreeķſchu to Balķi no tawas Azs.. * Walfchķi jeb Blehdneeks* (JT1685, Lk, 6:42). Mūsdienu tulkojumā šajā vietā arī ir vārds *liekulis*: *Liekuli, vispirms izņem baļķi no savas acs..* (Bībele 2012: 2265).

Pēteris Vanags 2014. gada 17. janvārī notikušajā seminārā „Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.—19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas“

⁵ Tiesa, kā jau minēts, nozīme ‘liekulis’ ir fiksēta arī seno tekstu korpusā neietvertajā J. Langija vārdnīcas manuskriptā.

savā referātā „1685. gada Jaunās Derības pēcvārds. Valodnieciskās piezīmes“ stāstīja par 1685. gada Jaunās Derības pēcvārdu, tā saukto *Anhang*, kurā E. Gliks paskaidrojis vārda *liekulis* lietojumu Jaunajā Derībā, aizrādot, ka vārdi *viltnieks* un *blēdnieks* šī jēdziena apzīmēšanai nav tik piemēroti kā *liekulis*. Ar to arī skaidrojams fakts, kādēļ vairākās Glika Jaunās Derības tulkojuma vietās vārds *blēdnieks* ir dots iekavās kā paskaidrojošais vārds aiz vārda *liekulis*, piemēram, Lūkasa evaņģēlijā: *Waj jums Rakftu=Mahzitaņem/ un Warifēņņem/ juhs Leekuļi (Blehdneeki)/ jo juhs effaht it ka apmefti Kappi..* (T1685, Lk, 11:44).

Tomēr ir vietas E. Glika Bībeles tulkojumā (gan Jaunajā, gan Vecajā Derībā), kurās vārds *blēdnieks* ar nozīmi ‘liekulis’ ir lietots bez citu sinonīmu pieminēšanas. Piemēram, Vecās Derības teikumam: *Tas Blehdneeks maita fawu Tuwaku zaur to Mutti/ bet zaur Sinnaŕfchanu tohp tee Taiŕnee ispeftiti* (VD1689_94, Sak, 11:9) mūsdienu tulkojumā atbilst: *Ar muti lišķis iznīdē tuvāko..* (Bībele 2012, 1079). Savukārt Jaunās Derības tekstam: *Un * atŕchķirs to/ un dohs tam Algu ar teem Blehdneekem. Tur buhs Raudaŕfchana un Sohbo=Trihzeŕfchana* (JT1685, Mt, 24:51) mūsdienās atbilst: *..un pāršķels viņu pušu un liks viņa daļu ar liekuļiem..* (Bībele 2012: 2193).

Paradoksāli ir tas, ka E. Glika Bībeles tulkojums ir vārda *blēdnieks* ar nozīmi ‘liekulis’ izplatītājs, jo Bībelē vārds *blēdnieks* ar šo nozīmi ir lietots visplašāk, tajā pašā laikā tieši Jaunajā Derībā šo vārdu ir mēģināts aizstāt ar vārdu *liekulis*, turklāt pēcvārdā īpaši šādu rīcību pamatojot. Iespējams, ka sākotnējā teksta tulkojumā šajās vietās bija minēts *blēdnieks*, bet rediģējot tas aizstāts ar vārdu *liekulis*, vārdu *blēdnieks* atstājot iekavās.

Tā kā vienīgā 17. gs. vārdnīca, kurā vārdam *blēdnieks* ir fiksēta nozīme ‘liekulis’, ir 1685. gada Langija vārdnīcas manuskripts un arī vēlāko gadsimtu leksikogrāfiskie avoti vārdam *blēdnieks* nozīmi ‘liekulis, lišķis’ neuzrāda, gribētos domāt, ka *blēdnieks* ar šo nozīmi ir bijis tulkotāju jaundarinājums, tiem sākotnēji īsti neatrodot piemērotu vārdu attiecīgā jēdziena apzīmēšanai, un, visticamāk, šāda nozīme nav bijusi pazīstama 17. gadsimta latviešu runā. Arī atsevišķi citi vārda *blēdnieks* lietojumi (piemēram, jau minētās vietas no Vecās Derības, kurām mūsdienu tulkojumā atbilst specifiski aprakstoši teksti) liecina par to, ka Bībeles tekstu tulkotāji (gan G. Mancelis, gan G. Firekers, gan E. Gliks) šo vārdu izmantojuši gadījumos, kad bija grūtības atrast piemērotu apzīmējumu dažādiem atšķirīgiem negatīviem tēliem.

4.3. Vārda *liekulis* lietojums 17. gs. reliģiskajos tekstos un vārdnīcās

Vārdu *liekulis* ar 1. nozīmi ‘Heuchler [liekulis]’ J. Endzelīns uzskata par atvasinājumu no latviešu *liktiēš* (ME II 497), savukārt K. Karulis vārdu saista ar latviešu *lieks* (Karulis 1992 I 524). Interesanti, ka seno tekstu korpusā vārds

liekulis redzams tikai K. Fīrekerā vārdnīcās 2. manuskriptā ar atsauci uz Lūkasa evaņģēliju: *Leekulis. ein Heuchler. Luc. 13, v. 15* (Fuer1650_70_2ms, 205₂) un vairākās vietās Mateja, Marka un Lūkasa evaņģēlijos E. Glika Jaunās Derības tulkojumā, tomēr ne reizes nav lietots E. Glika Vecās Derības tulkojumā. Kā jau minēts, tajās vietās, kur mūsdienu tulkojumā ir *liekulis*, Vecajā Derībā lielākoties ir *blēdnieks*. Jau minētajā pētījumā P. Vanags bija atklājis, ka Jaunās Derības tulkojumos, kas publicēti pirms E. Glika tulkojuma, vārdam *liekulis* atbilst *blēdnieks*, *valkšķis* un *viltenieks*.

Vārds *liekulis* ir minēts arī seno tekstu korpusā neietvertajā J. Langija 1685. gada vārdnīcās manuskriptā: *Leekuls. ein Heuchler* (Langijs 1936: 137).

Jāatzīmē, ka ne Fīrekerā un Langija vārdnīcās manuskriptos, ne E. Glika Jaunās Derības tulkojumā, ne arī jebkurā citā seno tekstu korpusā ietvertajā tekstā nav sastopami atvasinājumi no vārda *liekulis*, piemēram, *liekulīgs*, *liekulība*, kas bagātīgi izmantoti Bībeles mūsdienu tulkojumos. Līdz ar to, lai arī Bībeles tulkojuma pēcvārdā E. Gliks vārdu *liekulis* min nevis kā jaunvārdu, bet kā veiksmīgāku, piemērotāku vārdu attiecīgā termina apzīmēšanai, tomēr rodas iespaids, ka šis vārds varēja būt vai nu līdz tam mazlietots un mazpazīstams vārds vai varbūt pat speciāli Bībeles tulkojuma vajadzībām darināts jaunvārds, kas izplatījies līdz ar Jaunās Derības tulkojumu. Vēl 18. gadsimta beigās, piemēram, Jākoba Langes vārdnīcā blakus vārdam *Leekulis, ein Heuchler* dots vārdu savienojums *Leekuļa darbs, Heucheley* (Lange 1777: 172) un nevis atvasinājums *liekulība*.

5. Secinājumi

1. Vārdu *blēdis*, *blēdīgs* un *blēdnieks* lietojums 17. gadsimtā salīdzinājumā ar mūsdienām ir bijis plašāks un ar vairāk negatīvu konotāciju. Vārdam *blēdis* blakus mūsdienās zināmajai nozīmei ‘krāpnieks, viltnieks’ izplatītāka nozīme ir bijusi mūsdienās vairs nelietotā ‘nelietis, ļaundaris’.
2. Arī vārdam *blēdīgs* dominējušas nozīmēm ‘ļauns, nelietīgs’ un ‘viltīgs’, tomēr tulkojumos nereti vārds lietots vēl plašāk, piemēram, ar nozīmēm ‘greizs’, ‘nodevīgs’, ‘negodīgs’, ‘šķiet, tulkotājiem neatrodot precīzāku apzīmējumu Bībeles oriģinālajā tekstā nosauktajām negatīvajām īpašībām.
3. Lai arī 17. gadsimta vārdnīcās vārdi *blēdis* un *blēdnieks* ir rādīti kā sinonīmi, tomēr reliģiskajos tekstos atvasinājumam ir redzama nozīmes diferenciacija, proti, tā lietojums ir bijis daudzveidīgāks – mūsdienu literārajā valodā vairs tikpat kā nelietotais vārds *blēdnieks* 17. gadsimtā ir bijis vispārināts nelieša apzīmējums, aptverot virkni negatīvu īpašību:

‘krāpnieks’, ‘bezdievis’, ‘bezgodis’, ‘ļauņais’, ‘lišķis’, ‘liekulis’ u. c.; šķiet, arī vārds *blēdnieks* nereti lietots, neatrodot precīzāku apzīmējumu Bībeles oriģinālajā tekstā lietotajiem jēdzieniem. 17. gadsimta latviešu tekstos visizplatītākā vārda *blēdnieks* nozīme ‘liekulis’ tikusi lietota tikai šajā gadsimtā un galvenokārt Bībeles tulkojumā – šādu lietojumu neapstiprina ne agrākie, ne arī vēlākie leksikogrāfiskie avoti, tādēļ to varētu uzskatīt par specifisku tā laika Bībeles tekstu tulkojumiem raksturīgu, iespējams, tulkotāju ieviestu nozīmi.

4. Vārdu *liekulis*, lai izvairītos no neatbilstošas vārda *blēdnieks* lietošanas kā mazpazīstamu vārdu ieteicis un popularizējis vai, iespējams, pat kā jaunvārdu ieviesis E. Gliks.

Literatūra un avoti

- Ādamsons, Eduards; Kagaine, Elga. 2000. *Vainižu izloksnes vārdnīca*, I–II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bībele 1965 = *1965. gada revidētais Bībeles teksts* — www.bibele.lv. [skatīts 07.05.2020.]
- Bībele 2012 = *Bībele*. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 2012.
- DRW = *Deutsches Rechtswörterbuch*. rw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige. [skatīts 30.05.2020.]
- Fraenkel LEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965.
- Frīdenberga, Anna. 2016. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Fuer1650_70_1ms = Christopher Fürecker. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. 1. manuskripts, atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. http://www.korpuss.lv/senie/static/Fuer1650_70_1ms.html [skatīts 07.05.2020.]
- GH = *Greek / Hebrew interlinear Bible software*. <https://www.scrip-ture4all.org/> [skatīts 27.05.2020.]
- JT1685 = *Tas Jauns Testaments Muhsu Kunga Jesus Kristus..* Rīga: Gedruckt durch Johann Georg Wilcken, 1685. <http://www.korpuss.lv/senie/source.jsp?codificator=JT1685> [skatīts 07.05.2020.]
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots.
- Lange, Jacob. 1977. *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den hauptdialekten in Lief= und Curland ausgefertigt*. Mitau: J. Fr. Steffenhagen.
- Langijs, Johans. 1936. *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Ūniversitāte.

- KIV = Antoņina Reķēna. *Kalupes izloksnes vārdnīca*, I. A-M. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: “Mintis”, “Mokslas”, Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002.
- Luth.1545 = *Lutherbibel 1545 Original-Text übersetzt von Dr. Martin Luther aus dem Textus Receptus*. <http://liederschatz.net/biblia/biblia2> [skatīts 28.05.2020.]
- LVVV = Everita Andronova; Anna Frīdenberga; Renāte Siliņa-Pinķe; Anta Trumpa; Pēteris Vanags. *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2016–2020. <http://tezaurs.lv/lvvv-exp/> [skatīts 04.06.2020.]
- Manc1631_LVM = *Lettsich Vade mecum*. Gedruckt zu Riga durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders, 1631. http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1631_LVM [skatīts 20.05.2020.]
- Manc1637_Sal = *Die Sprüche Salomonis*. Rīga: Gedruckt durch vnd in verleg Gerhard Schrödern, 1637. http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1637_Sal [skatīts 20.05.2020.]
- Manc1638_L = Georgius Mancelius. *Lettsu, Das ist Wortbuch*. Rīga: Gedruckt .. durch Gerhard Schröder, 1638. http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1638_L.html [skatīts 20.05.2016.]
- Manc1654_LP2 = Georgius Mancelius. *Lang=gewünschte Lettsische Postill*. Rīga: Durch Gerhard Schrödern gedruckt und verlegt, 1654. http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1654_LP2.html [skatīts 20.05.2020.]
- Manc1631_Syr = Georgius Mancelius. *Das Hauß=Zucht=und Lehrbuch Jesu Syrachs*. Rīga: durch und in Verlegung Gerhard Schröders, 1631. http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1631_Syr.html [skatīts 20.05.2020.]
- ME = Kārlis Milēnbahs. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- MLG = *Manuale Lettico-Germanicum*. Manuskripts atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
- Ps1615 = *Psalmen und geistliche Lieder*. Rīga: Nicolaus Mollin, 1615. <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Ps1615> [skatīts 20.05.2020.]
- Schiller-Lübben — Karl Schiller; August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, I–VI. Bremen, 1875–1881.
- UP1587 = *Vndeutsche Psalmen*. [Kēnigsberga: G. Osterbergers, 1587] [skatīts 20.05.2020.]
- Urbutis, Vincas. 1995. M. Miežinio žodyno leticizmai. *Baltistica XXX (1)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 5–28.
- Vanags, Pēteris. 2000. *Luterāņu rokasgrāmatas avoti. Vecākā perioda (16. gs. — 17. gs. sakuma) latviešu teksti*. Rīga: Mantojums; Stokholma: Memento, 2000.
- VD1689_94 = *Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds*. Rīga: Gedruckt bey Johann Georg Wilcken, 1689. http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VD1689_94 [skatīts 20.05.2020.]

- VLH1685 = *Vermehrtes Lettisches Hand=Buch.*. Riga: Druckts und verlegt
Jhro HochFürstl: Hoff=Buchdrucker George Radetzky, 1685.
<http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VLH1685>
[skatīts 20.05.2020.]
- VLH1685_Syr = *Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesus Syrach.*. Mitau:
George Radetzky, 1685. http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VLH1685_Syr [skatīts 20.05.2020.]

Anta Trumpa
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
LV-1050, Rīga, Latvija
antat@latnet.lv

SUMMARY

***Blēdis, blēdīgs, blēdnieks* and *liekulis* in the Old Latvian Texts: A Change of Meaning?**

Anta TRUMPA

This paper discusses the words *blēdis*, *blēdīgs*, *blēdnieks* and *liekulis* as used in the 17th century Latvian texts, comparing them with modern usage and analysing the differences and possible reasons for their semantic shift. In the 17th century, the words *blēdis*, *blēdīgs* and *blēdnieks* had a wider scope of usage and a more negative connotation. Besides the modern meaning of ‘deceiver, liar’, the word *blēdis* was then more often used as a synonym for ‘villain, evil-doer’. Similarly, the dominant meanings of the adjective *blēdīgs* were ‘evil, vicious’ besides ‘cunning’, while in some translations it had a wider usage and expressed the meanings of ‘crooked’, ‘treacherous’, ‘dishonest’. It seems that the translator used the word *blēdīgs* because he could not find a more suitable equivalent for the word used in the original Bible text.

Even though the 17th century dictionaries treat the words *blēdis* and *blēdnieks* as synonyms, the derivation *blēdnieks* has a more differentiated and varied meaning in the religious texts. This word, which nowadays is hardly ever used in Standard Latvian anymore, in the 17th century seems to have been a generic term for someone evil, comprising a wide range of negative qualities: ‘deceiver’, ‘godless, non-believing person’, ‘shameless person’, ‘evil-doer’, ‘flatterer’, ‘hypocrite’, etc. In this case, too, the interpreter seems to have chosen the word as the closest available (but not entirely appropriate) equivalent of the original word.

The most widespread meaning of *blēdnieks* in the 17th century Latvian texts — namely that of ‘hypocrite’ — dominates only in that century and mainly in the Bible translation. It has not been supported either by earlier or later lexicographical sources, thus it could be regarded as a specific meaning introduced by the translators of the Bible. The word *liekulis* ‘hypocrite’ as a more suitable replacement for *blēdnieks* was later suggested and promoted by the translator Ernst Glück (it was probably also coined by him).

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams

alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of

the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXIX (1) 2020
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vānags

LU Akadēmiskais apgāds
Tālr. 67034889
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA „Drukātava“